

REFYEI KÖNYVTÁR
JULIUSI UTCA 15/A
1051 BUDAPEST

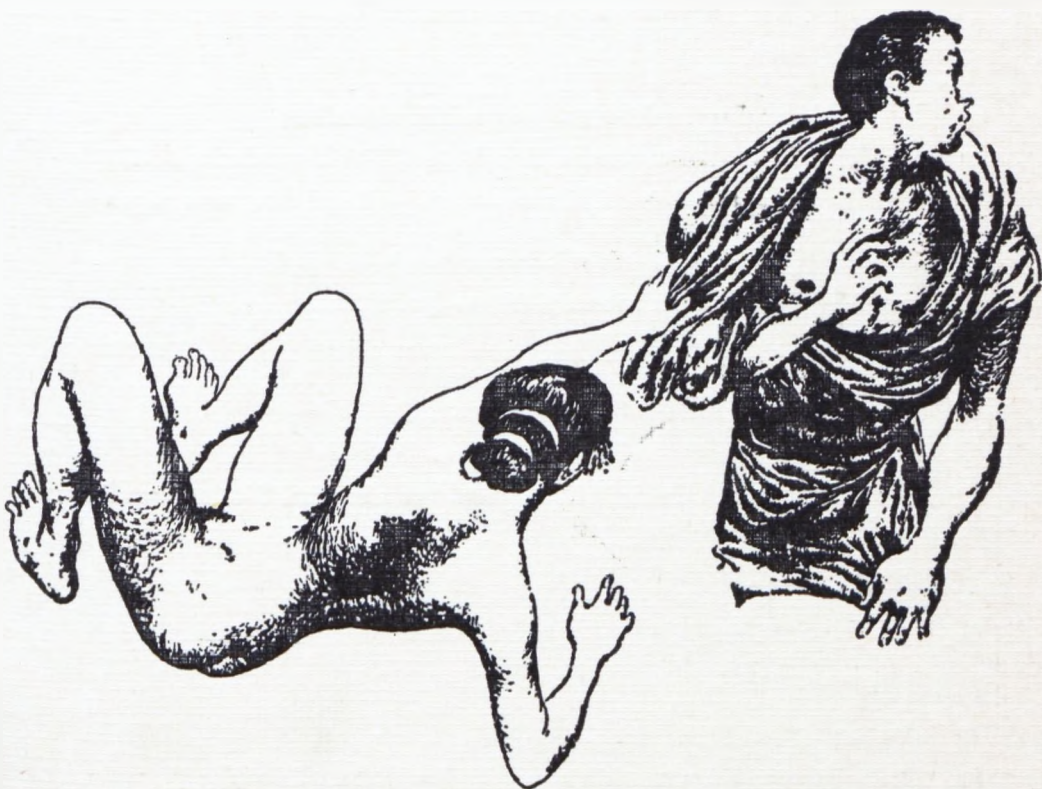
PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

1987/2.

XXI.

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tartalom

XXI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

- 1 Garai Gábor: Doktor Valaki tévelygései (vers)
3 Baranyi Ferenc: Bizott a szégyenérzetünkben (megemlékezés) Ladányi hagyatéka (vers)
5 Szepesi József: Ladányi-sírató (vers)
-

- 7 Käfer István: Nemzetközi hungarológiai kongresszus Bécsben (tanulmány)
10 Székely András Bertalan: Tükörcserepek (tanulmány)

MŰTEREM

- 25 Albín Brunovský (Varga Imre)

ABLAK

- 28 Rolando Certa: Jegyzetek a szicíliai költészetről
31 Szicíliai költők
-
- 39 Németh János István: Magyarország a XX. században
45 Kercéggyártó T. István: Eszme és valóság (Bibó I. tanulmányairól)
50 Szakály Sándor: A katonai elit az ellenforradalmi Magyarországon
-
- 60 Csanády János: Semmim és mindenem (vers)
61 Sarusi Mihály: Hogyan lettem plebánus (próza)

VALÓSÁGUNK

- 69 Gulay István: Kelj fel és járj (szociográfia)
78 A főszerkesztő vendége: Korill Ferenc. . . (interjú)
83 Bacskó Piroska: A Palócföld megkérdezte Szerémi Sándor rendőr-főkapitányt. . . (interjú)

MŰHELY

- 86 Petrőczy Éva: Napló helyett VI. (befejező rész)

MÉRLEGEN

- 89 Ének az éjben (Mezey László Miklós)
92 Kulin Ferenc: Közelítések a reformkorhoz (Alexa Károly)
-

Doktor Valaki tévelygéseiből
A hulla

Doktor Valaki Otthonra találni
nem úgy szokott, hogy házra, ágyra lel,
habár budai volt, akár – akárki,
neki presszó kellett vagy kocsmá, hely
ahol a *Széptani Esszenciák*
folytatását toldja-foldja, megymás. . .

Így hát új lakhelyén is, bárhogy fedtte
hitvese (E.) – csak kocsmába ne járjon;
a mester – téli est volt – fölkereste
a *Gödröt*, kint a temetőhatáron;
ott pedig leült a munkásosztály krém-
je közé, kőművesek, sírásók,
vagányok közé, no meg kéményseprők
jószerencsét hozó társaságába.

– Mi maga itt, ügynök vagy ellenőr?
kérdték.

– Én épp ugyanúgy melózok,
mint maguk!

– Na-na, a kezén se látszik.

– Ezek a kezek is sokat megérttek!

– Elhisszük, de azért maga már föltört!

– No, ne bántsátok a szerző urat,
szólt közbe P. úr, jónevű kőműves –,
ő is megdolgozik a kenyéréért.

– Vagy a kalácsáért – vetette közbe
egy sörös vagány, már nem hóbörögve,
inkább csitítgatón.

De P. átvette

a szót:

– Tudja mi volt itt tavaly télen,
ha tollforgató, s van még egy kevés vér
a pucájában, megírja, ha nem – nem.
Elmondhatom, ha érdekli, ez nem vicc,
így igaz, ahogy mondom.

– P. bá, kérem

mondja!

– Az úgy volt, télvíz idején
egy sírásó gödröt ásott – nem én!
Én kőműves vagyok; szóval kiásta
jó négy méter mélyre, csak úgy magába,
aztán elfáradt, s a *Búszikkasztóba*
betért egy kicsi sörre avagy borra,
egyre megy – hideg is volt ám keményen;
a sör vagy bor kifogott a legényen,
záróráig mint az albán számár
berúgott – és a többit tudja már. . .
– Hogyan tudnám? – tünődött Valaki,
és arra tévelygett el gondolatban,
merre mehetett fekete ruhában
(egyenruhában) a sírásó vajon;
de P. bácsi mondta is:

– Jól tudom,
őt s minket, helyi kőműveseket
átengednek a temetőn – letelt
vagy se a „félfogadás” – átengednek
a sírok közt; ment ő is, s mit tesz Isten,
beleesett a maga ásta sírba.
– Jaj, jaj, de fázom – kiáltozta sírva –
nagyon hideg van!

Egy kőműves épp
arra ment (lehet, hogy maga P. –
gondolta Valaki), az is besöpött
rendesen, de gödörbe nem esett be,
csak rászólt, egy csöppet se megijedve
a gyászruhás, gödörben fetrengőre:
Fázol? . . . b . . . meg! Mért rúgtad le magadról
a földet? Vagy ha lerúgtad, ne jajgass! . . .

Szép ez – gondolta a mester –, közel van
itt a temető, benne fekszik majdnem
minden kedves halottam: N. L. s N. L.,
s V. M., I. Gy., anyám, apám s a többi;
innen már kár is lenne elköszönni,
csak a gödörből nem kell kiabálni,
egyszerű lesz az egész, mint . . . akármí.

Bízott a szégyenérzetünkben

A költőkről általában megbocsátó fölényel, vállvergető jóindulattal beszél a világ. Bohó lírikus – mondja a filiszter, mosolyogva és leereszkedően, cinikusan összekacsintva annak a feje fölött, akinek titokban legszívesebben a fejét venné. A „bohó lírikus” ugyanis valójában nagyon kellemetlen alak: nem áll rápírítani a filiszterre amiatt, hogy az folyton csak bólogat a fejével. És ezt nem könnyű ám elviselni. A kiegyező kényelem sosem hagyja hát, hogy a nevén nevezzék. Nem hajlandó megszégyenyülni. Inkább megszégyenít. Bohóccá teszi a prófétáját.

Ladányi Miska talán a legkellemetlenebb alak volt a kortárs magyar lírában. Már mint a filiszterek szemében. Hát hogyné tartottak volna olyan költőtől, aki egyetlen laza verssor erejéig sem volt hajlandó muzsikáló szavakkal andalítani az intézményesen leszerelt indulatok zsírbástyák mögé húzódott, el-tunyult hadseregét? Hogyné tartottak volna olyan költőtől, aki legönfeledtebb perceiben sem volt hajlandó aranyos versikéket írni a kispolgár szórakoztatására? Ehelyett világosan megfogalmazta:

*„nem azért születtem hölgyeim és uraim
hogy lágy ösinyolcasokat sírjak a holdról
amiktől elérzékenyülnek a hivatalokban a hivatalnokok”*

A kellemetlen alakkal, aki ilyen programot hirdet, a jól bevált módon kell elbánni: bohóccá kell tenni, le kell jártni őt. Legendákat kell szőni köré, be kell állítani mindenféle házasságszedelgőnek, részeges csavargónak, erkölcstelen huligánnak. Egy morálisan lehetetlenné tett próféta ostorozó buzgalma ugyanis már korántsem a purifikálás magasztos szertartásának, hanem csupán nevetséges hadonászásnak tetszhet a hiszékeny sokaság szemében.

Ladányi Mihály egy ideig Nagyrédén volt kultúrotthon-igazgató. Akkoriban írt egy pamfletet, amely olyan téveszelnökről szólt, aki a felsőbb káderek szisztematikusan leitatásával próbál busás haszonra szert tenni. Amikor a *Napjaink*-ban megjelent a mű, több téveszelnök is feljelentette. Mindegyik magára ismert. És ahelyett, hogy tiszta eszközökkel védekeztek volna a „gyanúsítás” ellen, megvádolták a vádlót. Azzal, hogy erkölcstelen életmódot folytat. Az ügyben aztán különbizottság járt el, amely nem az illető téveszek kétes üzemeit vizsgálta végül, hanem Ladányi Miska hálószobáját... Hja, ismerős reflex: ha a bírálattal szemben nehéz a védekezés, akkor a bírálót kell meg-támadni!

Ladányi Mihályt – hogy saját verssorával szóljak – csupán nagy-nagy jóindulat mondhatta volna szentnek. Persze, hogy szerette a nőket, persze, hogy életformája volt a csavargás és egy pillanatig semmiféle tétovázott, ha fel kellett emelni a borospoharat valahol. Ám etikus volt mindig, még a léhaságaiban is, csak önvészélyesen volt könnyelmű, mások rovására soha. És igenis, volt erkölcsi alapja ostorozni a világot, mert a tisztességét sohasem bocsátotta áru-ba, pedig nemegyszer jól fizettek volna érte. Csóró volt világéletében, árulta

ócska írógépét, saját termésű borát, még a dedikált könyveit is olykor. *Hárs Gyuri* egyszer egy antikváriumban saját kötetére bukkant. Benne az ajánlás: „*Ladányi Mihálynak szeretettel Hárs György.*” Gyuri megvette a könyvet, beleírta, hogy „*Ladányi Mihálynak, megismételt szeretettel*” – és harag nélkül elküldte Csemőre. Szóval, árult ő mindent, csak a lelkiismeretét, a tartását, a meggyőződését nem. Ezért hiúsult meg minden fentről és lentől bujtogatott akció, amely hiteltelen linknek igyekezett beállítani őt. Ezért pirítanak ránk most is a Ladányi-versek, bízva a szégyenérzetünkben, amely már a nemesedés, a jobbulás ígéretét hordozza magában.

Ady szerint *Kosztolányi* amolyan irodalmi író volt, tehát olyan, akire elsősorban az irodalomnak volt szüksége. Adyt viszont ekkor már – saját bevalása szerint – egyre kevésbé érdekelte az irodalom.

Ladányi Mihályt sem érdekelte a költészet maga. Csak annyi volt fontos neki a saját munkásságából is, amennyi valamilyen formában visszatértül belőle: egy csipetnyi jóindulatban, a másik ember iránti megnövekedett hajlandóságban, egy picikével közösségibb szellemben, bölcsőbb hazaszereteten, nagyvonalúbb közgondolkodásban. Avagy tiszta gyűlöletben, amely aljasságok és igazságtalanságok ellen lobban fel mindig.

A Ladányi-versek a költő halála után is ezt munkálják azokban, akik hajlandók és képesek még versektől pirulni. Akik a költészet által felszított igazságérzetüket a saját tudati esettségükkel szegezik szembe elsősorban.

Amíg akad ilyen ember ebben a „kedvesebb hazában”, addig Ladányi Mihály nem lesz eltemetve. Most is csupán elföldeljük őt. A poraira béke, de a szellemére soha: ne csak kísértsen, de éljen velünk, amíg emberek akarunk maradni.

Ladányi hagyatéka

Egy kifakult ballonkabátot
és egy viharvert svájccispackát
hagyott... Na, kire is? A jussért
nem jelentkeznék, akik kapnák,

összekuszált utak gubanca
s könnyen felfejthető tekintet
maradt utána még – s e jussért
sem jelentkezik, akit illet.

Ki hát az örökös? Ki gázol
esztán az álom-törmelékben?

(Benne – s azért nem rajta, hogyhát
véletlenségből rá ne lépjen...)

Ki marad arra kapható, hogy
ami eltört – tovább ne törje?
Lesz még, ki nem tiporja összebb,
amit már nem illeszthet össze?

Jelentkezzen, aki merészen
nem vállal részt a rombolásból
s kímélő híve marad annak,
amibe fájva belegázol!

Ladányi-sirató

Elkészülőben tőlünk
búcsút nem intsz, tudom,
és gyászt hiába öltünk
miattad – az úton,
melynek porába talpa
nem ért még senkinek:
nem fordulsz vissza jajra
s nem nyílnak rád szemek
csodálkozástól mélyre
naivan tágulók.
„Kísérjen béke, béke”
– bégik vak bámulók
s nem köpsz a gyászbeszédre,
amit majd elpapol
fejed felett egy gége
kurtán, hivatalból . . .

Nemzetközi hungarológiai kongresszus Bécsben

Hungarológia – magyarságtudomány. Irodalom, nyelv, néprajz, történelem, szociológia, film, színház, zene, tudományszervezés, kutatás, nem utolsósorban oktatás, nevelés. Mindezekkel a kérdésekkel foglalkozó komplex tudomány a hungarológia. A II. kongresszus szervezése az igen sikeres 1981-i budapesti után közvetlenül kezdődött, és 1986. szeptember 1–5. között zajlott le Ausztria fővárosában. Témája: *A magyar nyelv, irodalom, történelem, és néprajz a Duna-völgyi népek kultúrájával kölcsönhatásban, különös tekintettel a XVIII–XIX. század és a XIX–XX. század fordulójára.*

Ennek a témának megfelelően – és persze a bejelentett előadásokhoz igazítva – alakult ki a kongresszus hét szekciója. Az első: *Művelődési pluralitás a Duna-völgyi népek kultúrájában, különös tekintettel Bécs és a magyar főváros szerepére.* E szekció üléseire 26 előadás készült.¹ Tizenöt lényegében Bécs–Budapest, illetve Magyarország összefüggéseivel foglalkozott. Hat szentelt figyelmet más szomszéd népek művelődésének.² A második szekció témája: *Nemzeti kérdés, irodalom, irodalomtudomány.* Itt az osztrák–magyar vonatkozások kissé háttérbe szorultak; a huszonnégy előadás közül 10 kifejezetten a magyar szellemi élet kérdéseit tárgyalta, a négy német–magyar tárgyú dolgozat mellett öt közvetlenül Duna-medencei közös, illetve magyar–román problémát vetett fel.³ A harmadik szekcióba néprajztudományi előadások kerültek: *A paraszti polgárosodás kérdései a Duna völgyében. A népi kultúra fellendülése és hanyatlása.* Tizenhét előadásból kettő közvetlen osztrák–magyar összefüggéseket tárgyalt, hat „belső” kérdésekkel foglalkozott, a többiben kelet-európai összehasonlító szempontok érvényesültek. Néprajzi témájú volt a negyedik szekció is: *A népművészet, mint a nemzeti kultúra forrása* címmel. A tizennyolc előadásból három volt osztrák–magyar témájú, kettő elemezte az erdélyi népművészetet, egy pedig – kissé eltérve a kongresszus szabta időhatártól – a burgenlandi magyarság létkérdését és benne a nyelvtudomány és a népművészet segítő szerepét fejtegette.⁴ Az ötödik szekció *A két századforduló irodalmi-művészeti irányzatai* címet viselte. Huszonnégy előadásából hat tárgyalta az osztrák–magyar kapcsolatokat, négy pedig közép-kelet-európai összehasonlításra törekedett. A hatodik szekcióba, amelynek témája *A nyelvtudomány szerepe a nemzeti kultúra fejlődésében,* huszonöt előadást soroltak. Ezek közül öt tárgyalta osztrák (német) vonatkozásokat, és ebben a szekcióban kapott helyet a legtöbb nemzeti kisebbségekkel foglalkozó előadás, mindenekelőtt jugoszláviai szerzők tollából. A hetedik szekció a *Történelem, kultúra és nyelv* címet viselte. Tizenhat előadása közül kettő volt osztrák témájú, itt találhattuk viszont a magyar irodalom bolgár, grúz, angol és vietnami kapcsolatairól szóló dolgozatokat. A plenáris ülések előadásai is hasonló arányt

mutatnak. A tizenegy előadó közül kettő kifejezetten osztrák–magyar témáról szolt, a többi előadás pedig természeténél fogva – főelőadásként – kelet-közép-európai szintézisre törekedett a hungarológia különböző ágaiban.

A bécsi kongresszuson szerencsésen ötvöződött a tudomány és a politika. Tudományos eszközökkel sikerült bizonyítani, hogy az egykor mindennek, csak pozitívnak nem értékelt osztrák–magyar összefüggések mennyi hasznot, értéket jelentenek főleg a magyar művelődés számára. Ez annál is inkább fontos, mivel beigazolódott, hogy egykor ellenségeskedő népek, államok, néprétegek mai kapcsolatait a régi ellentétek már nem akadályozzák. Ehhez járul még az a politikai eredmény is, miszerint az osztrák–magyar jószomszédi viszony a két különböző társadalmi rendszerű ország között nem akadályozta hungarológiai kongresszus rendezését. A védnökséget kancellári-miniszterelnöki-miniszteri szinten látták el, jelezve, a politika érdeklődését a tudomány eredményei és lehetőségei iránt. Utóbb *Németh G. Bélának az Új Írás* nemzetvitájában volt olyan megnyilvánulása, hogy Magyarország ugyancsak nehezen létezhetett volna 1867–1918 között Ausztria nélkül.⁵ Ez akkor is igaz, ha nemzeti tartásunkat, gerincünket az osztrákellemesség határozta meg. A realitás más volt. A fejlődés szimbolikus értékű eredményének tekinthető, hogy az első külföldi hungarológiai kongresszusra éppen az osztrák fővárosban került sor.

A kongresszus helye is indokolta az osztrák témák rendszerességét valamennyi szekcióban, feltűnő viszont a szomszédos országok rendkívül alacsony számú részvétele. Nem csupán előadó, vitapartner, hozzászóló volt kevés elsősorban Romániából, a Szovjetunióból és Csehszlovákiából, hanem a magyar kutatók is igen-igen kevésszer nyúltak a román, az ukrán és a szlovák nemzeti művelődés magyar vonatkozásaihoz. A konferencia elbírt volna legalább annyi ilyen témát, mint amennyit az osztrák–magyar összefüggéseknek szenteltek. Ez természetesen legkevésbé az osztrák rendezők és a *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság hibája*. Az osztrák hungarológia újabban sokkal élénkebb, mint többi szomszédunké vagy akár a mi „ausztrológiánk” napjainkban felülmúlja romanológiánkat, ukranológiánkat, szlovakológiánkat. Pedig legalább annyi közös témánk lenne velük, mint az osztrák szomszédainkkal. Nem véletlenül nevezte *Kiss Gy. Csaba* előadása „magyarországi irodalmaknak” az 1918. előtti országterület írásbeliségét.⁶

A kongresszus témája két századfordulót jelölt meg: a XVIII–XIX., illetve a XIX–XX. századét. Az időhatár rugalmas volt, a század negyvenes éveitől a következő negyvenes évekig, tehát akár fél évszázadot is markolhatott a kutató. Az előadások szűkre szabott ideje miatt mindenki éppen csak a probléma lényegét érinthette, izelítőt adhatott csupán kutatási eredményeiből, ami az elhangzottak publikált formájában inkább használható lesz, mint a bécsi egyetemen egy időben hét teremben folyó előadások követése. Ám ebből a csupán néhány hallott, többségében címéből, illetve a szerző egyéb munkásságából következtetett előadásból is nyilvánvaló, hogy a kongresszus a napjainktól viszonylag messze eső századfordulók ellenére rendkívül mai témákat vetett fel. Akár az osztrák–magyar szellemi kapcsolatok köztudati szintű helyretételének szükségességére, akár térségünk nemzeti kisebbségeinek problémájára gondolunk. És rendkívül tanulságos, kiütkeresésre ösztönző az is, ami hiányzott a kong-

resszusról. Mindenekelőtt az egykori magyarországi irodalmak kölcsönösen belterjes vizsgálata. Hiszen ne feledjük, hogy hosszú időn át azonos államban, azonos társadalmi-gazdasági életben fejlődtek, s ennek figyelembe nem vétele legalább olyan elrugaszkodás a valóságtól, mintha mindenáron pozitív kapcsolatokat keresnénk ott, ahol nem léteznek.

JEGYZETEK

1. Valamennyi jelentkező nem jutott el Bécsbe, dolgozataik azonban minden bizonnyal megjelennek majd a kongresszus nyomtatott anyagában.
2. *Horváth* Károly: A szimbolikus-filozofikus költemény a kelet-európai irodalmakban (Mickiewicz, Krasiński, Lermontov, Madách, Eminescu, Vrchlický), illetve *Bécsy* Tamás *A Duna-völgyi népek rajza* a XIX–XXI. század fordulójának magyar drámairodalmában. Milena *Cesnaková* a mai Szlovákia területén a XVIII–XIX. században folyó színjátszásról, *Wojatsek* Károly pedig Arany Jánosnak a szlovák irodalomra tett hatásáról Karol Tomiš a magyar irodalom szlovák fogadtatásáról ejtett szót.
3. Különösen tanulságos volt e szekcióban *Pomogáts* Béla: A nemzeti kérdés és a magyar–román kapcsolatok ügye az erdélyi magyar irodalomban a XX. század elején, illetve *Rákos* Péter: Nemzeti kérdés, irodalom-irodalomtudomány Ady kapcsán című dolgozata.
4. *Galambos* Ferenc Iréneusz: A nyelvtudomány és a népművészet szerepe a nemzeti kultúra megtartása és elmélyítése terén Burgenlandban.
5. Új Írás 1984. 12. sz. 44. p. (Mozgó stabilitás vagy múltba meredt statikusság).
6. Kiss Gy. Csaba: Kontext der ungarländischen Literaturen am Anfang des XX. Jahrhunderts.

Tükörcserepek

1. Bevezetés

Szubjektív *nemzeti tudat* nélkül nincs nemzet, nélküle csak a diffúz etnikai csoportot képező nép létezik. A nemzetet mint közösséget, többek között a *történelmi tudat* tartja életben, fennmaradni akarásának ez az egyik lényeges föltétele. A történelmi ismeretek és a tényekhez fűződő érzelmek közül az utóbbi értékelő mozzanat a döntő a történelmi tudatban, hiszen általa a jelen szándékait és a megtervezett vagy vágyott jövőt vetíti a múltba. Azt sem fölösleges hangsúlyoznunk, hogy a nemzeti tudatnak —, a mai nemzettel való kapcsolat tudata és a jövő távlatai mellett, (de inkább előttük) —, maga a történelmi tudat is szerves része.

Azt a nevelési folyamatot, amelyben az egyén a társadalmi tapasztalatokat, ismereteket elsajátítja, s definiálja-identifikálja önmagát, a pszichológia *szocializációnak* nevezi. Nos, a nemzeti-nemzetiségi „mi-tudat” kialakulásához nélkülözhetetlen nyelvet, szokásokat, hagyományokat, szemléleti sajátosságokat (vagyis a nemzeti-nemzetiségi kultúrát) éppen a szocializáció folyamán építjük be személyiségünk szerkezetébe. A nemzet(iség) legfiatalabb tagjai, a gyermekek számára a család, a közvetlen környezet, az egykorúak csoportja, az *iskola* és a modern tömegközlés eszközei megkülönböztetett szerepet játszanak a közösséghez való tartozás tudatának kialakításában, és abban is, hogyan sajátítják el a szociális azonosságtudatot hordozó vagy kísérő tényezőket.

*Für Lajos*¹ szerint a kisebbségi lét alapkérdései napjainkban a következők: a rendezetlen jogviszonyok, a hagyományos társadalmi struktúra és településrend gyors átalakulása, a nyelvhasználat gyakorlati szűkülése, a hézagos közművelődési szerkezet, a közoktatás mind nyomasztóbb gondjai s a kedvezőtlen demográfiai helyzet. A gondok többsége szorosan összefügg a nemzetiségi tudat állapotával. Ha valaki ez utóbbi tanulmányozására adja fejét a Duna-medencében, számos nehézséggel kell megküzdenie. Tekintsük ezúttal csak a módszertaniakat.

Mivel a határainkon túli magyarság identitástudatáról tudományosan megalapozott ismeretekkel nem rendelkezünk, (a nem mindig általánosítható, felületes egyéni benyomásoktól most tekintsünk el), a résztvevő megfigyelés, a szociológiai-szociálpszichológiai terepmunka lehetőségei pedig akadályokba ütköznek, olyan indikátort kell keresnünk, ami a szóban forgó kérdéskör közvetett tanulmányozását teszi lehetővé. Erre a legkézenfekvőbbnek a *tankönyvek* mutatkoznak. A következő lépésben el kell döntenünk, hogy a tankönyvek mely csoportja képezze vizsgálódásunk tárgyát. A természettudományok tankönyvei, jellegüknél fogva igen kevésbé formálhatják a nemzeti tudatot. Maradnak tehát a *humán tárgyak*. Hogy végül is a *történelemkönyvek* mellett döntöttünk, azt több szempont is indokolta:

— a történelemoktatásnak — folyják az a határ bármely oldalán — mindmáig rendkívül nagy a felelőssége a szomszédos nemzetekhez és államokhoz fűződő kapcsolataink alakításában, ápolásában;

— a történelemtankönyv hű tükre az államalkotó (többségi) nemzet „nagy” történettudományának: a leszűrhető legbiztosabb eredmények foglalata — igaz, elkerülhetetlen leegyszerűsítésekkel;

— a tankönyvek — a maguk egyező és eltérő vonásaival —, minden más jellegű forrásnál inkább alkalmasak a „hivatalos” szemlélet átfogó jellemzésére;

— végül, de nem utolsósorban, „bármilyen aspektusból merül is fel a nemzeti kérdés, akár az érzések, akár a szociológia, az ideológia, akár a politika szférájában, a kérdésfeltevésben szükségképpen ott bujkál a történelem, minden aktuális állásponthoz valahol egy közvetlenül odailleni látszó történelmi érv vagy érvcsoport tartozik” — állapítja meg *Szűcs Jenő*².

Elemzésünkben nem vállalkozhattunk többre, mint bizonyos történelemtankönyvek által kibocsátott üzenet dekódolására és interpretálására —, elismervén a tévedés lehetőségét.

Ezúttal két szomszédos ország: Románia és Csehszlovákia magyar tannyelvű középiskoláinak tankönyveit választottuk vizsgálatunk tárgyául. Ezekben az országokban él — a hivatalos népszámlálási adatok szerint is —, a határon túli magyarság fele, összesen legalább két és fél millió ember. Középiskolásaik, így az üzenet befogadónak száma is, feltehetően, közel százezres nagyságrendű. Az elemzésre kiválasztott tankönyvek a következők voltak:

1. Ștefan Pascu—Bodor András—Lucia Georgian—Vasilica Neagu: *Az ókor és középkor történetének alapvető kérdései*. Tankönyv a XI. osztály számára. Bukarest 1987. Editura Didactică și Pedagogică.

2. Camil Mureșan—Vasile Cristian—Vasile Vesa—Louis Roman—Eugen Vargolic: *Az újkor és jelenkor történetének alapvető kérdései*. Tankönyv a XII. osztály számára. Bukarest 1978. Editura Didactică și Pedagogică.

3. Jaroslav Charvát: *Világtörténelem I.* a gimnáziumok 1. és 2. osztálya, valamint a szakközépiskolák 1. osztálya számára. Bratislava 1978. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

4. Jaroslav Charvát: *Világtörténelem II.* a gimnáziumok 1. és 2. osztálya, valamint a szakközépiskolák 1. osztálya számára. Bratislava 1978. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Mindkét országban az egyetemes történelem mellett nemzeti történelmet is előadnak, Románia magyar tannyelvű középiskolaiban román nyelven („Istoria României”), Szlovákiában pedig magyarul („Csehszlovákia történelme”).

E tankönyvek elemzésére mostani vizsgálatunkban nem vállalkozhattunk. Mérlegelés után a számszerű dokumentumelemzésekkel alkalmazott tartalomelemzést (content analysis) választottuk. Ezt az interdiszciplináris módszert számos társadalomtudományban használják, különböző szövegek szókincsének, stílusának, kifejezési eszközeinek értékelésére.

Hipotézisünk az volt, hogy a vizsgált források mindegyike többé-kevésbé az államalkotó többség nemzeti attitűdjeit tükrözi vissza — gyakorlatilag ezek mértékét, arányát, szerkezetét kívántuk kimutatni. Termé-

szetesen kíváncsiak voltunk arra is, hogy az elemzendő tankönyvek mennyire tartják szem előtt a megcélzott befogadók, vagyis a kisebbségi fiatalok sajátosságát.

Módszerünk döntő mozzanata a *kódolás*, melynek alapvető egységül a szót választottuk — számunkra legegyszerűbben így voltak regisztrálhatók a tartalom összetevői. A kategória-rendszer összeállításakor a többségi nemzetekre, a magyar kisebbség anyanemzetére, s néhány, általunk jellemzőnek tartott kapcsolatra vonatkozó utalás rögzítésének lehetőségét tartottuk szem előtt. Létrehoztunk egy identitás- és egy kontinuitáskategóriát is.

Az egyes besorolandó szavakat az előjel négy fokozata szerint pozitívnak, negatívnak, semlegesnek vagy ambivalensnek értékeltük; de szempontunk volt azok viszonya a történelmi korhoz, amelyet minősítenek, maga a konkrét tartalom és végül az is, hogy milyen földrajzi-nemzeti vonatkozások felfedésére adnak alkalmat. A besoroláskor együttesen vetjük figyelembe a konkrét esemény, személy, fogalom stb. tartalmának jellegét, s a könyv által sugallt minősítést.

2. Többségi énkép

Kutatásunkban a tankönyvek tartalmának teljes feldolgozása során közel háromezer jellemző kifejezést regisztráltunk. Majdnem minden ki-gyűjtött kategória esetében találkozhattunk pozitív, negatív, semleges, illetve ambivalens minősítéssel.

A *bukaresti* kiadású tankönyvekben a legterheltebb, vagyis a leggyakrabban használt, leírt kategóriák az *identitás*, a *román* és *romániai*, a legkisebb terhelést pedig a *finnugor* kategória, valamint a *magyar—csehszlovák* és az *erdélyi román—erdélyi német* kapcsolat kapta. A legpozitívabb kategóriák sorrendben a *román* (az idesorolható utalások 82,1 százaléka), az *erdélyi román—erdélyi német*, a *magyar—csehszlovák* és a *romániai*. Nem kapott pozitív minősítést a *finnugor* és a *magyar—szlovák* kategória, van pozitív beállítás, de minimális a *magyar*, a *szláv* és a *magyar—cseh* vonatkozású említéseknek. Nem árt tudnunk, hogy a legnegatívabb a *magyar* (a megfelelő szavak 33,2 százaléka), a *lengyel—román*, a *magyar—csehszlovák*, továbbá az *erdélyi román—erdélyi német* kategóriák értékelése. Nem kapott negatív minősítést néhány viszonylag csekély gyakoriságú kategória (a *finnugor*, a *magyar—cseh*, a *csehszlovák*, az *erdélyi magyar—erdélyi román*, a *szláv* és a *román—csehszlovák*). És jöllehet tartalmaznak negatív megvilágítást is, a *román*, a *romániai* és a *kontinuitás* kategóriákkal szembeni negatív előjel a legritkább.

A *pozsonyi* kiadású tankönyvekben a legnagyobb terhelést az *identitás*, a *lengyel* és a *szláv* kategória kapta, a legkevesbé terheltek az *erdélyi*, a *finnugor* kategóriák, a *cseh—szlovák* és a *román—csehszlovák* kapcsolatmutatók. Leginkább pozitív a *román—csehszlovák* (88,9 százaléka), az *identitás* és a *magyar—cseh* kategória. A *finnugor* utalások közül egy sem pozitív, legkevesebb pozitív minősítéssel a *szlovák*, a *lengyel* és a *magyar—szlovák* kategória rendelkezik. Az egyes kategóriákon belüli negatív értékelés erősségét tekintve „vezetnek” a *finnugor* (66,7 százaléka), a *magyar—csehszlovák* és a *lengyel* kategóriák. Nincs negatív minősítése a *cseh—szlovák* és a *román—csehszlovák* kapcsolatmutatónak, valamint az

erdélyi kategóriának. Végül negatívak, de a legkevésbé az *indentitás*, a *csehszlovák* és a *szláv* kategóriák.

Az államalkotó nemzetek saját csoporttudata természetesen rendkívül összetett képződmény. A kisebbségeknek szánt tankönyvek által kultivált többségi nemzetkép mennyiségi és tartalmi összevetésekor román részről a *román*, a *romániai*, a *havasalföldi* vagy *moldvai* kategóriákat, valamint a *havasalföldi—moldvai* kapcsolatmutatót, (mint a belső kohézió mérőműszerét) elemeztük. Csehszlovák részről a *szlovák*, a *cseh*, a *csehszlovák*, a *szláv*, valamint a kohézióra utaló *cseh—szlovák* kategóriát.

Előjel szerint a saját nemzetre (lásd: *román*, *havasalföldi* vagy *moldvai*, illetve *cseh* és *szlovák*) vonatkozó utalások gyakorisága szempontjából a romániai előfordulásuk csaknem háromszoros túlsúlyban van. Ez a dominancia valamennyi történelmi korban fennáll, kivéve az őskort, amikor is román vonatkozással nem találkoztunk.

A százalékos összehasonlításból az is megállapítható, hogy a semleges utalások csaknem azonos arányúak. A csehszlovákiai tankönyvek tartalmazzák nagyobb arányban az ambivalens értékeléseket (a román történelemkönyvekhez képest számarányuk hatszoros). A pozitív irányultságú szókatégoóriák eltérő képet mutatnak: a romániai utalások 79,9 százalékos pozitivitásával szemben a csehszlovák mindössze 40,3 százalékos. Negatív viszonyulás tekintetében a csehszlovákiai kategóriák jelenléte kétszerre magasabb, mint a román megfelelő kategóriáké.

Azt is érdekes lenne bővebben elemezni, hogy a fent említett értékelések miként oszlanak meg az egyes történelmi korok szerint. Ezúttal csak egyetlen példa: a pozsonyi tankönyvben a jelenkor cseh és szlovák minősítéseinek 34,8 százaléka negatív, miközben a bukaresti történelemkönyv egyáltalán nem alkalmaz ilyen beállítást saját nemzetre vonatkozó kategóriákkal kapcsolatban.

A saját államra vonatkozó önértékelés (*romániai* és *csehszlovák* kategória) szempontjából az összevetés viszonylag egyszerű, mivel szlovákiai említések gyakorlatilag csak a legújabb korban vannak. Az összesítést tekintve, mintegy 2,5-szeres az utalások aránya Románia javára. Ha csak a jelenkort vesszük figyelembe, a mindkettő növekvő pozitív viszonyulásán túl a román tankönyvekben a negatív és ambivalens értékelések aránya jelentősen csökken, a csehszlovákiaiban viszont emelkedik.

Megjegyezzük, hogy Moldvára, illetve Havasalföldre, azok kapcsolatai nélkül viszonylag kevés utalás található a romániai magyar tankönyvekben. Ennek magyarázata, hogy a tankönyv a középkor elejétől „román országokról” ír és következetesen együtt tárgyalja Moldvát, Havasalföldet és Erdélyt, mintegy visszavetítve egy évezredre az 1918. után kialakult államjogi helyzetet. Így tehát számos *havasalföldi* vagy *moldvai* utalást implicite a *romániai* kategória foglal magában, míg látszólag a csehszlovák állam jelenkori képződményként kerül bemutatásra.

Az eddigi összehasonlításokat summázva elmondhatjuk, hogy az önértékelés terén a román tankönyvek eltúlzottan pozitív beállítottságúak, a negatív és ambivalens előfordulások inkább északi szomszédaiak sajátjai.

A következőkben a *belső kohézió* két mutatóját hasonlítjuk össze.

Olyan szavak, fogalmak együttes említéséről van itt szó, amelyek a történelmi korok folyamán az egyes országrészek (Moldva—Havasalföld,

illetve Csehország és a mai Szlovákia) területére vonatkoztatva népek, történelmi személyiségek és események kapcsolatát hangsúlyozván, az együvé tartozást sugallják.

Gyakoriságban itt is csaknem háromszoros a román—csehszlovák arány. Százalékosan a pozitív utalások erőssége kétszeres a romániai tankönyv-nél, hétszer ambivalensebb viszont a csehszlovákiai. Ugyanakkor, csak a bukaresti kiadású történelemkönyv tartalmaz negatív és semleges említéseket (mind középkoriak).

Ezeket a kapcsolatokat mindkét ország történelemkönyvei a középkorban hangoztatják a legtöbbször. Mivel az országrészek egyesítése az újkor végén megtörtént, úgy tűnik, a jelenkori kohézió hangsúlyozását a tankönyvírók egyik országban sem tartották fontosnak.

A többségi nemzetekre és államokra vonatkozó utalások tartalmát 7 nagyobb csoportba soroltuk:

- nagy történelmi személyiségek (uralkodók, államférfiak, hadvezérek);
- kultúra (tudomány, művészet, oktatás, vallás);
- földrajzi-közigazgatási-jogi vonatkozások (földrajzi nevek, államiság, intézmények, törvények);
- „harcos múlt” (háborúk, csaták, felkelések, ellenállás);
- gazdasági-műszaki vonatkozások, életmód;
- társadalmi kérdések (demográfia, etnikai erő, belpolitika, munkásmozgalom) és
- külpolitika, diplomácia.

A fenti csoportosítást figyelembe véve, a két ország tankönyveiben különbözik a nemzetre és az államra való utalások számbeli aránya, sőt, érzékelhető strukturális eltérések is: a nagy történelmi személyiségekre és a gazdasági-műszaki területre vonatkozó szavak háromszorta gyakoribbak a román tankönyvekben, mint a csehszlovákiaiakban. Az átlagosnál kisebb az eltérés a kultúra és a harcok esetében, nagyobb a földrajz—közigazgatás és a külpolitika terén, s jelentős a társadalmi utalásokban.

A pozitív önértékelések összevetésekor még inkább elütnek a két ország tankönyvei: legkisebb a különbség a gazdasági utalásoknál (itt némi román „főlényt” tapasztalhatunk); körülbelül kétszeres a romániai arány, ha a nagy egyéniségeket, a közigazgatást és a diplomáciát tekintjük; négy és félszeresére nő ez a társadalmi élet terén. A csehszlovákok „büszkesége” viszont kulturális és „hadi” alapokra épül: 4,5-szeres, illetve kétszeres az arány a javukra.

A többségi „mi-tudat” erősítésének irányában hatnak azok a szélsőséges megfogalmazások, amelyek a százalékos megoszláson túlmenően, a romániai tankönyvek esetében erősebben, a szlovákiaiaknál mérsékeltebben a túlzó önértékelésre utalnak. A „torzító optika” az őstörténeti kezdetektől a társadalmi haladásért vívott és a nemzeti függetlenségi harcokig, a nemzetközi élet és diplomácia területétől a kultúrán, művészen, tudományon át a munkásmozgalom és szocialista építés jelen szakaszáig számos helyen érezteti hatását.

E tény illusztrálására néhány rövid idézetet emelünk ki a négy történelemkönyvből. (A zárójel számok a korábbi felsorolás alapján a tankönyvek sorszámát, valamint az oldalszámot jelölik.)

„Augustus idején (...) még Róma is félt a dákok támadásaitól.”
(1/105)

„A X. századtól kezdve a magyarok — miután a nyugati és bizánci birodalom felé irányuló terjeszkedésüket meggátolták — Erdélybe vezetnek hadjáratokat. Itt kenézségekbe és vajdaságokba szervezkedett román lakosságot találtak, amely függetlenségét védelmezve, elszántan ellenállott.” (1/164)

A giurgiui győzelem „nagy hírnevet szerzett Mihainak Európa-szerte. Kora egyik legvitézesebb, leghatalmasabb és legbölcsebb fejedelmének tekintették.” (1/207)

„Az 1944. augusztus 23-i fegyveres felkeléskor Románia is belépett az antifasiszta koalícióba, s óriási mértékben járult hozzá a szövetségesek diadalra juttatásához.” (2/185)

A keletrómai birodalomra „a legnagyobb veszélyt a szlávok jelentették.” (3/128)

„A nyugat felé előretörő szláv törzsek a VI. századra már betelepítették Nyugat-Európa hatalmas területeit.” (3/138)

A IX. századi morva „fejedelmi erődítmények mellett (...) rendkívül fejlett ipari termelés indult meg.” (3/140)

A hitleri Németország Csehszlovákia megszállása révén „nagy mennyiségű korszerű és kitűnő minőségű katonai felszerelés birtokába jutott.” (4/265)

3. *Magyarságkép*

Egyének, de szűkebb-tágabb közösségek esetében —, így akár a magyar nemzetében is — elengedhetetlen az önismeret szempontjából a szomszédaink rólunk kialakított véleményének ismerete. A tükörcképre még akkor is szükségünk van, ha ez a vélemény számunkra nem mindig kedvező.

A bukaresti történelemkönyvek interpretálása szerint, a román nép a dák őslakosság és a római telepések összeolvadásából jött létre és megszakítás nélkül a Kárpát—Duna térség ősi földjén élt, mint az ókori civilizáció, a latin nyelv és a római kultúra hordozója. Népi római faluközösségeiből alakultak ki korai feudális államalakulatai, a kenézségek, vajdaságok, „országok”. Ugyanakkor Európában, Ázsiában és Afrika északi részén úgymond, az alacsonyabb fejlődési fokon álló népek mozgalmaira kerül sor. A történelemkönyvek írói ezek közé sorolják többek között a *finnugor* népeket is.

Mindössze két, semleges jellegű utalást találunk rájuk vonatkozóan. A pozsonyi kiadású tankönyvek utalásai negatív színezetűek, a rómaiak és a szlávok közé beékelődött barbár finnugor törzsekről szólnak.

Az együttesen kezelt *finnugor* és *magyar* kategória a kétféle történelemkönyvekben előjel szerint, mind gyakoriság, mind irányultság tekintetében, jóval közelebb állnak egymáshoz, mint a tankönyvek által sugallt többségi énképek. Az utalások száma nem különbözik lényegesen, a negatív értékelés mindkét helyen túlsúlyban van a pozitívumokhoz képest. (Az ambivalens említések itt is Csehszlovákiában gyakoribbak, míg a semlegesség inkább a románokat jellemzi.)

Kor szerinti csoportosításban viszont a középkorban a romániai tankönyv háromszoros arányú pozitív megvilágítást alkalmaz, mint a csehszlovák, az újkorban viszont pozsonyi megítélésünk a jobb. A jelenkori

pozitív „tükörkép” kiegyenlített. Negatívumaink a románoknál az újkorban és a jelenkorban, a csehszlovákoknál a középkorban „csúcsosodnak ki”.

Vegyük szemügyre ugyanezen kategóriák tartalmát az előző fejezetben részletezett fő csoportok szerint.

A struktúrák ez esetben eltérnek. Román részről a földrajz-közigazgatás-jog, a személyiségek és a társadalmi élet területén említenek gyakrabban bennünket. Harcainkat, külpolitikánkat, gazdaságunkat és kultúránkat viszont Csehszlovákiában ismerik jobban. Nincs egyetlen pozitívuma román szemmel külpolitikánknak, gazdasági-műszaki életünknek, Csehszlovákiában viszont társadalmi vonatkozásaink pozitívumait „nem jegyzik”. Kedvező megítélés szempontjából nem tér el lényegesen a kulturális és a közigazgatási terület, személyiségeink román, harcaink csehszlovák megvilágítása előnyösebb.

A nemzetiségi öntudat alakulása szempontjából nem érdektelen a pozitív utalások kissé alaposabb kibontása. Mire lehet tehát „büszke” a *romániai magyar tanuló?*

Nagy történelmi alakjaink közül, mindössze hárman kaptak pozitív minősítést: I. István, Hunyadi János (mint Magyarország kormányzója, de a szerzők szerinti román származását kiemelve) és Kossuth Lajos. Arról a Frankel Leóról, akit az elemző negyedikként idesorolhat, nem derül ki a tankönyv használója számára, hogy szintén magyar. Ambivalens vonatkozásban említették Luxemburg Zsigmondot, Bethlent (mint Magyarország királyát), Ferenc Ferdinándot és Károlyit.

Kulturális téren Mátyás budai palotája, Szinyei Merse festészete, valamint XIX. századi irodalmunk és zenénk nyert pozitív értékelést. Ugyanilyen értelemben utal a könyv a morva állam magyar uralom alá kerülésére, függetlenségünk 1848. évi kikiáltására, az 1919-es Tanácsköztársaságra és a Forradalmi Kormányzótanácsra, végül pedig népi demokráciánkra.

Három esemény vált magyar dicsőségünkre háborúink és mozgalmaink közül: a Dózsa-féle parasztháború kezdete a budai táborban, a '48-as forradalom és az, hogy 1918-ban Ausztria—Magyarország forradalmi és nemzeti mozgalmak színhelye.

A bukaresti tankönyvrők szerint gazdasági vonatkozású pozitívuma Magyarországnak nem akadt; két ambivalens minősítésünk: a század végi viszonylagos gazdasági fejlődés és a magyar beruházású balkáni vasútépítés.

Belpolitikai téren a KMP megalakulását és a KMP—SZDP egyesítését helyezték a szerzők kedvező megvilágításba. Végül pozitívum híján legalább ambivalens minősítésűek békeszerződéseink és a Hármas Szövetség kialakulása.

Szlovák szemmel a kultúra területén egyértelmű pozitív minősítést csak Bartók, Kodály és Liszt kapott. Ambivalens alapállással hozzák szóba Petőfi nevét, közömbösen viszonyulnak a magyarországi kálvinizmushoz.

Katonai vonatkozásaink közül elismerő az értékelés, amikor Attila székhelyéről írnak a magyar alföldön, ezt követi I. Ulászló törökellenes hadjárata, majd hosszú szünet után a '48-as forradalom és szabadságharc hadi sikerei. Pozitív utalás történik a Tanácsköztársaság honvédő harcaira, végül az ellenforradalom leverésére Kádár János vezetésével.

Államiságunk, közigazgatásunk és belpolitikánk tekintetében a következő kedvező megítélésekkel találkozunk: Kossuth és a felelős magyar minisztérium; az 1848-as alkotmányozó nemzetgyűlés; a függetlenség kiáltása; a magyar falvak népe a forradalom mellett; 1918-ban a királyság intézményének megszűnése; a Tanácsköztársaság; a köztársaság kikiáltása 1946-ban és az 1948. évi választásokon az MDP győzelme.

Gazdasági téren mindössze az 1956 utáni stabilizáció válhat dicsősé-
günkre északi szomszédaink megítélése szerint.

A felsorolt vonatkozások szerkezetének csonkasága első olvasásra is szembetűnő. Ehhez hozzátéve, hogy mindkét ország tankönyveiben a negatív utalások vannak túlsúlyban, úgy tűnik, a többségi nemzet pozitív énképéhez szükségeltetik „mások” negatív beállítása. Azonban ne feledjük, hogy a „mások”-ban —, akik ezúttal a többséggel együttélő kisebbségek, egyben az anyanemzet tagjai —, az ilyen jellegű beállítás a nemzeti(ségi) tudatformálás szempontjából inkább romboló, mintsem építő hatású, s mindenképpen „tudathasadásos” állapotot idéz elő.

4. Tükörkapcsolatok.

A rólunk alkotott kép mellett a velünk kialakított *kapcsolatok* vizsgálata is szolgálhat néhány tanulsággal.

A romániai tankönyvek érthetően több teret szentelnek a *magyar—román* viszony ábrázolásának, mint a csehszlovákiaiak. A szlovák említések itt is döntően jelenkoriak, míg a románokéi korban egyenletesebb eloszlást mutatnak. Elgondolkoztató azonban, hogy a bukaresti kiadású tankönyv összességében pozitívabban értékeli ezt a kapcsolatot. A pozsonyi történelemanyagban újólag tapasztalható a nem pozitív, illetve nem negatív, tehát ambivalens értékelés.

Hogyan festenek ezek után északi szomszédainkkal való kapcsolataink a „kettős tükörben”? Vegyük sorra először a magyar—szlovák, majd a magyar—cseh, végül pedig a magyar—csehszlovák viszonyt.

Természetes, hogy itt csehszlovák részről foglalkoznak többet a *magyar—szlovák* kapcsolattal. Figyelemre méltó, hogy a romániai tankönyv utalásai döntő részben ambivalensek és negatívak, egyetlen pozitívum nélkül. A csehszlovák interpretáció tartalmaz kedvező említést, ám a negativitás és az ambivalencia itt is túlsúlyban van viszonyunk bemutatásában.

Kedvezőbb ránk nézve a magyar—cseh viszony mindkét tankönyvbenli megjelenése. E kapcsolat csehszlovákiai bemutatása gyakoribb és árnyaltabb: a pozitív és ambivalens említések meghaladják a román ábrázolásait, negativitás is csak itt van. A romániai tankönyv jellemző alapállása e tekintetben a közömbösség.

A *magyar—csehszlovák* viszony bemutatásában jelentősebb különbségek mutatkoznak: míg román megvilágításban 3,5-szeres pozitívitás dominál a negatívumokkal szemben, a szlovák könyv másfélszer negatívabb a pozitív aránynál. Semlegesség és ambivalencia is csak ez utóbbi esetben jelentkezik.

5. Identitás

Vizsgálatunk szempontjából különös jelentőséggel bír ez a kategória: egyrészt összetételénél, tartalmánál fogva, másrészt legnagyobb terhelése

miatt is. Mind a romániai, mind a csehszlovákiai történelemkönyvekben az identitás a legnagyobb gyakoriságú kategória. De nem föltétlenül ebben a megfogalmazásban. Mi is a hazafiság, az etnikum, a nyelv, a nemzet, a nemzetiség, az asszimiláció, a nacionalizmus és az ősiség szinonimáinak gyűjtőfogalmaként emlegetjük, mert véleményünk szerint, ezek a legfontosabb — a tankönyvekben is használt — összetevői az azonosságtudatnak.

Ha az e kategóriába sorolható szavak két országbeli előfordulásait helyezzük egymás mellé, akkor bár a szlovák előfordulások száma, mintegy 3/4-ét teszi ki a romániaiaknak, mégis — ellentétben az ókorral és az újkorral — a középkori és legújabb kori utalások tekintetében csehszlovák dominancia mutatkozik. Az Erdélyben alkalmazott történelemkönyvekre inkább a pozitív és semleges, a felföldre viszont a negatív és ambivalens indentitásértékelés a jellemző.

Ez a kategória a történelmi korok folyamán román szemmel nézve, mindig határozottabban pozitív, mint északi szomszédainknál. A csehszlovákok negatív beállításai viszont az újkorban és a jelenkorban erőteljesebben jelentkeznek. A talán legreálisabbnak tekinthető ambivalens viszonyulás a románoknál a jelenkor felé csökkenő tendenciát mutat, ellentétben a szlovákiai tankönyvekkel, ahol növekszik.

Új összefüggéseket tárhat föl, ha megvizsgáljuk, hogy az identitással kapcsolatos kifejezések mely nemzetekre, illetve területekre vonatkoztatva hangzanak el a kétféle tankönyvekben. A *román* és *római* utalások kétszer olyan gyakoriak e kategóriát tekintve, mint a *csehszlovák* és *szláv* összefüggések. Velünk, magyarokkal kapcsolatban az identitást mindkét részről ritkán emlegetik.

Az identitáskategória Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa régiójában a román tankönyvek sajátossága, a szlovákok Európán és Észak-Amerikán kívüli területekre vonatkoztatva említik gyakrabban. Globálisan viszont, az identitásra való utalások tizenhétszer gyakoribbak a román tankönyvekben, mint a csehszlovákiaiakban.

Ha csak a pozitív előjelű idesorolt említéseket tekintjük, valamennyi területtel és nemzettel kapcsolatban elmondható, hogy a romániai történelemkönyvekben nagyobb az arányuk. Amikor távolabbi országokról esik szó, a negatív megvilágítás gyakorlatilag megegyező, míg a magyarokkal kapcsolatban kétszeres a román tankönyvekbeli kedvezőtlen értékelés. „Negatívabbak” viszont a csehszlovák tankönyvek akkor, ha saját identitásukról, tágabb régiókról — Közép-, Kelet- és Délkelet-Európáról — írnak és főleg akkor, amikor globálisan utalnak e kategóriára.

Visszatérve az identitás alkotóelemeihez, az is kiderül, hogy a kétféle tankönyverve által sugallt azonosságtudat szerkezete igen különböző. A már említett 3/4-es arányt, (amely a teljes identitáskategóriára vonatkozott) csak a *nemzet* és a *nyelv* közelíti meg.

A bukaresti tankönyvek 2—2,5-szer gyakrabban emlegetik a *hazafiságot* és az *etnikumot*, több mint négyszer sűrűbben az *asszimilációt*.

Másik két összetevő esetében a pozsonyi történelemkönyvekben található utalások sokszorozódnak meg: négyszer több a *nemzetiségekkel* és tizenegyszer több a *nacionalizmussal* kapcsolatos említés.

Az *ősiségre* csak a román történelemkönyvekben találtunk (az identitás szempontjából fontos) jelzéseket.

A *nemzet* előfordulása mindkét kisebbségi tankönyvben túlsúlyos. Természetesen nemcsak magának a pusztá fogalomnak a gyakori hangoztatásáról van itt szó. Tartalmi jegyek alapján a legváltozatosabb szókapcsolatokban is jelentkezik, a *nemzeti öntudattól* a *nemzeti jogokon*, *intézményeken*, *katonaságon*, *elnyomáson*, *kultúrán* stb. át a *nemzeti államnig*.

A romániai magyar tanulók részére előírt tankönyvekben a *nemzet* fogalmának gyakorisága háromszorosa a csehszlovákiai magyar gyermekek által használtaknak. A nemzetfogalom összetevői közül a *nemzetek kialakulása*, *szövetsége*, a *nemzeti állam* Romániában még az átlagos háromszorosnál is nagyobb súllyal fordul elő. Szlovák dominancia a *nemzeti lét*, az *elnyomás*, a *nemzeti felszabadító mozgalmak* és a nemzetgazdaság terén mutatkozik. A *nemzeti kérdést* csak a romániai tankönyvek emlegetik.

A százalékos összevetésben itt is, ott is, közel megegyeznek a *nemzeti eszmék*, *intézmények*, *jogok* és *polgárság*. A románoknál az általában és konkrétan vett nemzet, a „*népilélek*” fogalma, s még inkább a *nemzetek kialakulása*, *szövetsége*, s a *nemzeti állam* kerül előtérbe a csehszlovákokkal szemben. Szlovák részről viszont a *nemzeti felszabadító mozgalmakat*, a *nemzetgazdaságot* és a *kultúrát* inkább kultiválják, sőt elébük helyezik a *nemzeti léte*t és *elnyomást*.

6. Zsákutcák

Nem kerülhetjük meg elemzésünkben a történetírás, illetve -kutatás „legnyitottabb” kérdéseit sem. Azokat, amelyek napjainkban magyarok és szomszédai tudományos berkeiben sem tisztáztak véglegesen, s ilyen értelemben azonnal veszélyessé, „zsákutcássá” válnak, ha azokat tankönyvekben, vitán felül álló kijelentések formájában juttatják el a diákokhoz.

Nem olyan (a lényegét nem érintő) problémákra gondolunk itt, mint például a sajtóhibák, vagy az elírások, bár ezek is akadnak szép számmal. Azt is csak megjegyezzük, hogy az idegen nevek átírása és fordítása a tankönyvekben több esetben produkált olyan „magyar” szavakat, mint *laburista kormányzat*, *Tájföld*, *Kampucsea*, a II. világháborús szövetségesek helyett *Egyesült Nemzetek*, vagy a KMP helyett *Magyar Kommunista Párt*. Gondjaink a történelemkönyvek *szemléletével* vannak.

Fontosabbnak látjuk például a *kontinuitáselméletek* fölsvillantását, elsősorban azért, mert ezen országokban a nemzettudat kialakítása szempontjából a tankönyvekben is kiemelt szerepet szánnak nekik.

A román őstörténet legfontosabb kérdése: *hol, mikor és milyen körülmények között alakult ki a román nép és nyelv?* Az őstörténet általában minden népnél sok hézag, ellentmondásos adattal kénytelen beérni. A történeti források értelmezése is eltérő. Az idők folyamán az ellentmondások kiküszöbölésére és a hiányos adatok kiegészítésére két román elmélet keletkezett. Ezek az ún. *dáko—román* vagy *kontinuitás* (folytonossági) és a *bevándorlási* (immigrációs) elmélet. Vázlatosan tekintsük át *Bíró Sándor*³ jegyzete alapján a két teória érveit.

1. A *dáko—román* (kontinuitás) elmélet azt állítja, hogy a román nép a mai Románia azon területén alakult ki, amely egykor Dácia római tar-

tománynak felelt meg. A római telepések és a leigázott dákok összeolvadtak. A belőlük született dáko—román nép az ide bevándorolt délszlávokat a VI—X. században magába olvasztotta, s ezzel létrehozta a román népet. Tehát a román nép — a dákok és rómaiak utóda lévén — *folytonosan*, megszakítás nélkül mai helyén élt, folytonossága, kontinuitása által a mai Románia *egyetlen őslakója*. Minden más, ma Romániában élő nép későbbi bevándorló.

2. *A bevándorlási elmélet* azt vallja, hogy a román nép és nyelv a Balkán-félszigeten, a bolgárok és albánok szomszédságában, a VII.—X. század között alakult ki, később lassan észak felé húzódott. Először a Duna bal partján lévő területeket szállotta meg, majd a XI. századtól kezdve, elérte a Kárpátok vidékét, ahol az oklevelekben a XIII. század elején bukkan fel először. Erdélyben tehát, mint bevándorló nép jelent meg.

Mindkét elmélet hívei történeti, régészeti, nyelvészeti és logikai érvekkel igyekeznek igazukat bizonyítani. Ezeket nem kívánjuk e helyen részletezni, leírásuk a szakirodalomban megtalálható.⁴

A román marxista történettudomány több mint két évtizede teljes egészében a kontinuitás alapján áll. Szemléleti kifogásaink ott kezdődnek, amikor mindez visszamenőleg a jogforrás szerepét tölti be, hivatkozási alappá válik.⁵ Csak két kiragodott példa ezzel kapcsolatban az elemzett román tankönyvekből. (A kiemelések a tanulmányirótól származnak.)

1/188:

Az erdélyi congregatiokon „részt vett a magyar nemesség, a székelyek és szászok felső rétegei, olykor a nem nemesek is, de sohasem voltak jelen a *leigázott őslakosság* képviselői”.

2/63:

„A nemzeti nyelvű kultúra abból a valóságos helyzetből kiindulva, hogy *szakadatlan* gazdasági, politikai és szellemi *kapcsolatok* fogják egybe a minden területen lakó, szembeötlően egységes és latin jellegű nyelven beszélő román népet, felfedezte és meggyőzően bebizonyította a román nép dáko—római eredetét és kontinuitását az *ősi földön*. Ezeknek az eszméknek az elterjedése hozzájárult a nemzeti öntudat kialakulásához, amely erőteljesen megnyilvánult az 1848-as *forradalomban*. A forradalom ugyanazokért a célokért küzdött a románlakta föld egész területén: a feudális viszonyok megszüntetéséért, az alkotmányos kormányzati rendszerért, a nemzeti felszabadulásért, a *politikai egységért* és függetlenségért.”

A magyar történetírás a kérdést még nyitottnak tekinti, általános vélemény szerint a 271-től a XIII. századig tartó *kontinuitás egyértelmű és hiteles adatokkal történő bizonyítása ma még megoldatlan feladat*.⁶

A pozsonyi tankönyvekben az őstörténeti utalások a nagymorva birodalomra és korára összpontosulnak. Györffy György⁷ szerint „olyanféle viszony van a szlovákok és a nagymorvák között, mint a XII. századtól Erdélybe beköltözött románok és az ókori dákok, illetve az őket megsemmisítő római légionisták között, avagy a 895-ben beköltözött magyarok és Attila hunjai, illetve az avarok között. Mindez nem jelenti azt, hogy a legcsekélyebb mértékben is kifogásolni lehetne, hogy bármely nép az országa területén lakó régi népek történetét és emlékeit közlésezi. A baj ott kezdődik, ha ezek a művek célzatosak, és egyrészt elősegítik

nacionalista történeti mítoszok kialakulását, másrészt a térségben élt más népek múltjának torzításával és emlékműanyaguk egy részének kisajátításával ellenérzést váltanak ki.”

Nagymoráviával kapcsolatban legalább három nyitott kérdést kell megemlítenünk, nevezetesen e birodalom fekvését, jellegét, végül a szlovák kontinuitás kérdését. Taglalásuk — hasonlóan a román etnogenezis kérdéséhez — nem lehet e tanulmány feladata.⁸

7. Zárógondolatok

Elekes Lajos, a nemrégiben elhunyt történészprofesszor 1940-ben vetette papírra e sorokat⁹: (kiemelések tőlünk — Sz. A. B.) „... a román és a magyar történettudomány között ma még oly mély szakadék tátong, hogy áthidalni alig lehet, két különböző szellemiség, két idegen világ szól egymáshoz, s egyik sem érti a másik szavát. Magyar részen felháborodnak egyes hibákon, túlhaladott módszeres kilengéseken, román részen, politikai eredetű lelki magatartással, gyanakvóan fogadják a legártatlanabb magyar kiigazítást is. Megértés, egymás eredményeinek egészséges kiegészítése helyett beteges kép tárul elénk: túlfűtött érzékenység, állandóan robbanásra kész, feszült hangulat (...) Ennek a *történelemszemléletnek legfőbb hibája*, hogy nem szerves életegészet, hanem egyes *kiragadott részeket ad* és merőben hibás képet formál. A kiemelt, összefüggésükből kiszakított pontokat egyes *dogmává merevült, ösztönössé öröklődött feltevések* körül szokás csoportosítani. Ilyen pl. (...) az a nézet, hogy a magyarok fejlett román állami és társadalmi életet találtak Erdélyben, amikor nagy későre megszállották. Azok a román írók, akik ezt vallják, kénytelenek *adatok nélkül, sőt adatok ellenére* román kezdeményezést sejtetni az erdélyi intézményekben, azt állítván, hogy a hódítók csak átvették ezeket. A háttérben, mondanunk sem kell, a kontinuitás eszméje lappang, azzal az apriorisztikus továbbképzéssel, hogy a magas latin műveltség nem tűnhetett el nyom nélkül, hanem ellenkezőleg, a románság közvetítésével, alapja lett minden további alakulásnak (...) az effajta törekvések, különösen közírói szinten *nem mindig ártatlanok*. De, mind a közírásban, mind pedig annak tudományos alapvetésében *olyan mély gyökeret vertek, hogy célzatuk már hagyománnyá mélyült*. Belejártszanak az újabb tudósgeneráció nevelésébe is...”

Csaknem fél évszázad elteltével sem számolhatunk be jelentős előrelépésről¹⁰. Sajnos, meg kell állapítanunk, hogy a felsorolt vitás kérdések, különböző intenzitás mellett és egy-két eltéréssel, ugyanúgy fennállnak magyar—szlovák vonatkozásban is.¹¹

Erdemes elgondolkoznunk az elemzett tankönyvek szemléletének *okain*. Biztos, hogy közrejátszanak a kelet-európai fejlődés sajátosságai: a felgyorsított, nem organikus modernizációs folyamattal párhuzamos, a kultúrnemzeti fejlődéstípussal együttjáró görcsös, állandó veszélyérzettel terhelt identitástudat, a Trianont követő tudatos, ám alapvetően téves megkülönböztetés nemzetek és nemzetiségek között. Az sem kétséges, hogy *történelmeinkből hiányzik a közös sorstudat*, így azok tanítása is a sajnálatos manipulációk, kisajátító törekvések jegyében zajlik. Az okok közé kell sorolnunk az elmúlt évtizedek homogenizáló, beolvasztó tendenciáit, amelyekben a természetes folyamat mellett ott voltak a kisebbségek asszimilálására szolgáló változatos eszközök is.

A társadalmi környezet összetevői közvetett befolyással bírnak a történelemtanításra, de az iskoláztatás csonka szerkezetének hátrányos voltát úgy véljük, nem kell bizonyítanunk a kisebbségi identitás zavarainak előidézői között. Mindehhez — a legfeljebb mostanában oszladozó — általános magyarországi közöny is hozzájárul. A felsoroltak, mintegy kumulálódva jelentkeznek *magyarok és szomszédaik közös kódrendszerének hiányában*. Fogalomrendszerünk, kategóriáink természetesen különböznek, hiszen hagyományainkat, szimbólumainkat mind ez ideig nem „fordítottuk le” egymásnak, s ami keveset igen, azt sem tudatosítjuk.

Előjáróban utaltunk arra, hogy célunk a tankönyvek által kibocsátott „üzenet” dekódolása volt. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a tankönyvek mellett számos egyéb hatás is alakítja a tanulók történelemszemléletét. A *tanári tevékenységet* helyeznénk ezek között az első helyre, amely részben korrigálhatja, de rossz esetben fokozhatja is a tankönyv torzításait. Természetesen a gyermeket körülvevő mikrokozmosz: az *otthon*, a *család szocializációs hatása*, valamint a személyesen megélt *élettapasztalat* is lényegesen különbözhet a tananyag által kultivált valóságképtől. Az említettek kivül alá kell húznunk a *modern tömegközlelési eszközök* egyre növekvő szerepét. Egy határon túli magyar fiatal részére ez azt is jelenti, hogy a többségi tömegkommunikáció mellett (elvbén, potenciálisan) a magyarországi sajtó, rádió, televízió és könyvkiadás is befolyásolhatja. Sajnos, a gyakorlat — a működő ellenőrök következtében — ezt igen sokszor megcáfolja.

A bemutatott tankönyvek sok mindent szolgálnak, de legkevesbé talán a reális nemzetiségi önismeretet. Magyarok lenni, illetve annak megmaradni az utódállamokban nem hálás feladat. Egy nemzeti(ségi) érzékenységet, s egyúttal érdekeket is sértő kommunikációs miliőben — sarkítva — kétféle magatartás keletkezhet. Egyrészt a mennyiségi felhalmozódás átcsaphat minőségbe: a kisebbség előbb-utóbb elfogadja saját másodrendű szerepét, s a kisebb ellenállást választva felszívódik a többségi nemzetbe. Másrészt pedig — a „hatás-ellenhatás” analógiájára — minél nagyobb valakivel szemben a nyomás abban az irányban, hogy a voltaképeni attitűdjével ellentétes viselkedést tanúsítson, annál kevésbé fogja megváltoztatni azt.

Végezetül néhány irányjelző a kivezető út felé. Sokkal többet kellene tennünk az összetartozás tudatának erősítéséért az anyanemzet és a határainkon túlra került kisebbségi nemzetrészeink között. Ezzel párhuzamosan *igyekezzünk megismerni szomszédainkat*. A példa adott: az Adyk, Németh Lászlók, Gál Istvánok és Petru Grozák, Emil Boloslav Lukáčok nyomdokaiba kell lépnünk. Sok tartalomelemzésre és azok közzétételére lenne szükség a megismerés érdekében, más dokumentumok és országok vonatkozásában is. Mind intézményesen (kutatóhelyek, anyagi eszközök), mind pedig tematikailag (történettudomány, szociológia, nemzetiség-, diaszpóra- és Kelet-Európa-kutatás), igencsak indokolt a napjainkban újra szára szökkenő hungarológia kibővítése.¹²

Publicisztikai-szociográfiai jelzések mellett számos fórumon esik szó manapság a *hazai nemzettudat zavarairól*. Ezek orvoslása nem választható el a vizsgált kérdés-komplexum feloldásától. A határainkon túli magyarság gondjainak elkendőzése helyett, *szólni kell ott, ahol és amikor kell*.

JEGYZETEK

1. Für Lajos: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségtudományi kutatások. In: Valóság 1982/1. 38. p.
2. Szücs Jenő: A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látzöge (hozzászólás egy vitához). Budapest 1970. Akadémiai Kiadó. 11. p.
3. Bíró Sándor: A román nép története. Budapest, 1973. Tankönyvkiadó. ELTE BTK egyetemi jegyzet. 4. p.
4. Ld. erről: Bartha Antal: A dákoromán kontinuitás problémái. In: Magyar Tudomány 1977/2.; Tóth Endre: Dácia római tartomány, Bóna István: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271—893), továbbá Makkai László: Erdély honfoglalás kori őslakói. Mindhárom in: (Köpeczi Béla főszerk.) Erdély története I. Bp. 1986. Akadémiai Kiadó. 43—260. p.
5. Jól illusztrálja ezt a szemléletet a néhány éve Romániában megjelent hírhedt munka: Ion Lăncrănuș: Cuvînt despre Transilvania. București 1982. Editura Sport-Turizm.
6. Kivételt képez ez alól a romániai magyar történetírás, amely efféle állásfoglalásokra kényszerül: „Mai valóságunk összefüggéseiben minden ismertetés, amely a romániai magyar nemzetiség eredetéről, fejlődéséről és kialakulásáról szól (...) kiindulópontja csak egy lehet, mégpedig a romániai történetírás állásfoglalása a dák—római kontinuitásról a Dunától északra eső területeken, az a megállapítása, hogy a román nyelv és az újlatin nyelvet beszélő román nép azon a területen alakult ki, ahol ma is él. A román—magyar együttélés akkor kezdődött, amikor a IX. század végén a magyarok letelepedtek a Kárpát-medencében”. (Demény Lajos: Rövid történelmi áttekintés az 1848—1849-es forradalomig. In: A romániai magyar nemzetiség. Bukarest 1931. Kriterion Könyvkiadó. 30—31. l.)
7. Györfly György: Jan Dekán: Moravia Magna. A Nagymorva Birodalom — kora és művészete. In: Kortárs 1981/5. 826. p.
8. Ld. erről: Püspöki Nagy Péter: Nagymorávia fekvéséről. In: Valóság 1978/11. 61—62. p. Arató Endre—Niederhauser Emil—Perényi József —I. Tóth Zoltán: A kelet-európai országok története I. Budapest 1977. Tankönyvkiadó. ELTE BTK egyetemi jegyzet. 120. p.
9. Elekes Lajos: A román történetírás válsága. In: Századok 1940/1. 30. p.
10. Lásd erről: Pomogáts Béla: Tudományos tanácskozás Romániában. In: Élet és Irodalom 1982. május 7., 6. p.
11. A téma irodalmából Györfly már indézt írásán (6) kívül csak jelzösszerűen néhány: Györfly György: Néppé válás Európában és az Északi-Kárpátokban. In: Kortárs 1982/2. 296. p. Hanák Péter: Címeres furcsaságok. In: Élet és Irodalom 1981. február 21. Käfer István: Meditáció címeres szomorúságokról. In: Tiszatáj 1981/1., valamint Gergely András, Kiss Gy. Csaba és Szegedy-Maszák Mihály Minác-tanulmánya a Mozgó Világ 1981/9-es számában.
12. Ld. erről: Székely András Bertalan: A nemzeti önismeret szolgálatában. In: Napjaink 1986/12. és ugyanő: Hungarológiai világkongresszus Bécsben. In: Honismeret 1987/1.

Albín Brunovský

Amikor a hatvanas évek végén, illetve a hetvenes évek elején tanítványai kikerülnek a művészeti akadémia padjaiból, egyszerre megannyi fiók-Brunovský lepi el a könyvkiadókat, képeslapokat, folyóiratokat rajzaival, illusztrációival. Mesterük ekkorra már túlvan néhány nagy sikerű hazai és külföldi kiállításon, s nevét —, hol becsmérleően, hol pedig a zseninek kijáró áhítattal —, sokszor emlegetik írásban és szóban egyaránt. Albín Brunovský művészete nemcsak gazdag és változatos, de különös metszeteivel és festményeivel, illusztrációival a laikus nézőt is megejtí. Mint minden újat hozó alkotó, ő is új értékrendszert teremtett, s róla szólva át kell értékelnünk az olyan fogalmakat, mint *szlovák* és *idegen*, a *hely szellemét sugárzó* és *egzotikus*, *időszerű* és *hagyományos*, *közkedvelt* és *különleges*.

Brunovský nem avantgarde képzőművész, sőt az izmusokból is a múltba kapcsoló jellegzetességek foglalkoztatják. *Klee*, *Miró*, *Kandinszkij* és *Max Ernst* nevét emlegetik indulásakor, s a cseh szürrealizmus által közvetített nyugat-európai hatásokat; de tudnivaló, hogy a szürrealizmust is visszabontja *Boschig*, *Bronzonoig*, vagy *Breughelig* és manieristának nevezi magát, bár tudhatja, hogy ez a jelző hosszú ideig inkább pejoratív volt, mintsem elismerő és Csehszlovákiában sem történhetett másképp. A hozzá kötődő tudálékosság, formai játékokba, aprólékos pepceselésbe torkolló műgond, a dekorativitás, a hatásvadászat, az eklekticizmus, retorikusság, vagy a bizarrság fagyos ítéleteket szoktak kiváltani a hivatásos műbírálókból és irodalompolitikusokból. Brunovský esetében nem beszélhetünk pusztán neomanierizmusról, hiszen a reneszánsz és a kora barokk elemeken kívül, sokat tanul a huszadik század „hitetlen” áramlataitól (a szürrealizmustól a pop-artig). A tudatalattiból fölmentett motívumokat, az álmokat tudatosan stilizálja, tehát nem lejegyzí, hanem átértékeli, megformálja, erkölcsi programjához alakítja őket. A szokatlan módszerré, modorrá válik metszetein; szó szerint veszi az irracionálisitást. A bensőben szemlélt ábrát eszmeként ábrázolja és fejezi ki. Tárgyainak mondanivalója lesz, képszerkesztése filozófiává válik. Így teremti nagy gondossággal az illúziót. A valóságatlanségeket aprólékosan körvonalazza, leírja, elhítteti. Ez persze már az érett művészre jellemző, s nem a pályája kezdetén (a hatvanas évek derekán — harmincévesen) rajzolt lapjaira, ahol még nem az elhíttetés, az ábrázolás pontossága, hanem a hatás, az expresszió volt fontosabb. Amikor háttér és idő nélküli alakzatok töltöttek be képeinek világát. Képein fényhatásokat próbálgat, de ezt is csak ideig-óráig öncélúan; első maratásain olyan fény-árnyék megoldásokkal él, amelyek azt a csodát keltik bennünk, hogy a kép saját tárgyaiból,

alakzataiból sugárzik. (Ilyenek az 1968-as *Show* és a *Verniszsázs a természetben*, vagy a *Kert Borgonzoni anyjának* című metszete.) Nagy képzeletű, ugyanakkor aprólékos gonddal alkotó művész, szenvedélyes megfigyelője az élet apró mozzanatainak, s vízióin a legkisebb káposztalevelet is élethűen ábrázolja.

Természetszeretetét szülőföldjéről, Erdőhátról (Záhorie) hozta magával. Itt, e jellegzetes szlovák peremvidék egyik falujában, Zohorban született 1935-ben. E tájegység a bécsi medencéhez tartozik. Északkeleten a Kárpátok, délen és nyugaton pedig az osztrák—csehszlovák határt képező Morava folyó határolják, északon és nyugaton pedig az etnográfiailag más tájegységet jelentő Morva-Szlovákiába megy át. Zohor környéke sík és többnyire erdős táj, a folyóparti rónákon szántók és rétek, a homokos ártéri teraszokon pedig borókások és lombos erdők váltakoznak. A vidék híres zöldségtermesztéséről; régtől fogva a közeli Bécszet látta el terményeivel. A dús vegetáció egyrészt, másrészt pedig a peremlét állandó témája Brunovský alkotásainak.

A művész a képzőművészeti főiskola *Vincent Hložník* vezette szabadrajz és illusztrációs osztályában véggez; a nemrég alapított iskola első növendékei között. *Goya* metszeteinek, rajzainak tanulmányozása, s az avantgarde lassú újrafelfedezése a diák számára jó leckének bizonyult. Az expresszív hangolású realizmus kereteiből Brunovskýt és tehetséges társait a cseh szürrealizmus és a nyugati avantgarde újrafelfedezése segítette kitörni. Brunovský a korabeli európai áramlatok nyomán újra próbálgatja az op-art, vagy a nonfiguratív művészet fogásait is. De, ő többet akar mondani a képnél, számára a metszet vagy festmény nem magányos tárgy, nem önálló kapcsolatok nélküli objektum; tematikus és figuratív. Képcímei jelzik, hogy egy olyan hagyomány folytatója, amelytől sose volt idegen az erkölcsi tartás, ítélet, a nemes transzcendencia és a morális tisztaságra való törekvés. Vállalva a népszerűtlenséget is, bibliai témákat rajzol (ilyen például az 1967-es *Biblia* ciklus, a *Lóth lányai*, a *Szent Antal megkísértése*, a *David és Betsabé*, vagy a *Zsuzsánna* és a vének témát átértelmező *Zsuzsánna*). Fogékonysága a transzcendencia iránt végigkíséri pályáját. A világ peremére szorult ember keresi a hitet a lelket, ami a világhoz kapcsolhatja. A táj nála világ-kép.

Különös akotások Brunovský festményei. Nem vászonra fest, hanem folytatva a középkori mestereket — fára; perzsa diófára. De, a csiszolt lap számára nem pusztán háttér, hanem a festmény tárgya is. Krétaalapozásra akvarellal, temperával, olajjal, vagy pasztellel viszi fel a színeket. S, képébe belekomponálja a csiszolt lap görceit, évgyűrűit, repedéseit, bitykeit, sőt a fa kérget is. Olykor a fa felületének egy részét szabadon hagyja érvényesülni, legföljebb belakozza, hogy védje a környezeti ártalmaktól.

Említettem már, hogy rézkarcait, litográfiáit is milyen gondosan, aprólékosan alakítja ki. Egy hatszoros nagyítású különleges lupéval dolgozik, áhitattal teremtve meg a való világ kis dolgainak szellemi mását: a madártollakat, faleveleket, gyökereket, fűcsomókat és emberi arcvonásokat.

Brunovský persze nem társtalan nemzedékében, legföljebb képzőművészként nincs társa-rokona. Erős szellemi szimpátiára mutatnak a vele egykorú költők verseihez készült könyvborítók, illusztrációk. Amit

Ján Stacho vagy *Jan Šimonovič* irodalmi manierizmusként papírra vetettek. Brunovský képzőművészként teremti meg. Feltűnő a versek és a metszetek, festmények „ősképeinek” rokonsága, egyezése: a tojás, menyasszony, szőlő, serleg, könny, halak, madarak, vagy a címükben is rokon témát feldolgozó *Nászút* stb. A festőnél a kép és absztrakció egymásba játszik (a nők kalapjukon hordják a világot), legtöbb képe zsúfolt, amelyiknek nincs középpontja, tehát csak a mellérendelést ismeri, s így Stacho versei is —, bárhol belesétálhatunk képbe, versbe. Isten nélküli szentség. *A már nem és még nem.*

VARGA IMRE

Jegyzetek a szicíliai költészetről

Nehéz dolgom volt, amikor nekiláttam, hogy a *Palócföld* c. számába szicíliai költők versei közül válogassak néhány jellegzetes alkotást; nehéz dolog volt ez, elsősorban azért, mert Szicília ma, vagyis most, a legutóbbi időkben igazi költői virágkorát éli, méltón szigetünk régi humanista hagyományaihoz, melyek során századok alatt a költészet – olasz vagy szicíliai nyelven – itt létrejött. Van is egy régi, népi mondás nálunk, mely így szól: „*cu voli puisia vegna in Sicilia*” (aki költészetet akar hallani, jöjjön Szicíliába).

A költészet Szicíliában egyidős a sziget történelmével. A régmúlt időkben szigetünkön két nép lakott, a szikulok a keleti sávon, a szikánok a nyugatin. A görögökkel aztán Szicília lett a mediterrán medence egyik legfényesebb kultúrájú pontja: *Sthezikbyros* és *Tbeokritos*, görög nyelvű költők, Szicíliában születtek. Akragasban (ma Agrigento) élt *Empedokles*, demokratikus gondolkodó, fontos poéta, aki olyan nyelven írt, amelyet így nevezett: *Siceliota* (azaz kb. „szicíliaias”, a görög és a szicíliai keveréke).

A hellén civilizáció tulajdonképpen a *Magna Grecianak* nevezett területen fejlődött jelentősen (Dél-Itália), különösen pedig épp Szicíliában, leginkább időszámításunk előtt 735–245-ig. Ez alatt az öt évszázad alatt Szicília nagy hellén poliszai (Siracusa, Agrigento, Selinunte stb.) versenyztek Athénnel és az anyaországgal. Szicíliába jöttek a hellén kultúra nagy alakjai: a legendás cíteraművész *Arion*, *Platon*, *Aiskhylos*, *Pindaros*, *Sappho* és mások. Sokan azért jöttek, hogy a fejlett kultúra levegőjéből szippantsanak, másokat száműzetésbe küldtek ide: természetesen ez, mint mondani szokás, afféle „jutalom-száműzetés” volt. Aiskhylos itt is halt meg, sírját Gelaban őrzik.

Az arab uralom alatt (827–1072-ig) Szicíliában valóságos műveltségi-művelődési forradalom ment végbe: az arabok főként földműveléssel és kézművességgel foglalkoztak, de nagyon sok költő is volt közöttük. Ők alapították az arab-szikul költőiskolát, melynek legnagyobbjaiként ismerjük *Ibn Rasbiq* és *Al-Mazari* költészetét – ez utóbbi Mazara del Vallóban született és Tuniszban halt meg –, valamint *Al-Sillanubi*, *Ibn Al-Kebayyat*, *Ibn Scharaf al Qavrawanni* és a nagy *Ibn Hamdisét*, aki mély nosztalgiával énekelte meg Szicília szépségeit, amikor a normannok bejövetelével szülőhazáját elhagyni kényszerült. A normann uralom (1072–1198-ig) idején született művek az első szicíliai nyelvű írásos emlékeink, azaz szicíliai nyelvű versek, azon a nyelven, amelyen a nép beszélt, de amelyet írásra eddig nem használt – előbb a görög, később pedig a latin kultúra befolyása, majd a móroktól való függőség miatt. De II. Frigyes (1198–1266) – felvilágosult, művelt és bölcs uralkodó, aki Szicíliában született – alatt aztán létrejött a szicíliai költői iskola, mely a maga idejében Európa legjelentősebb iskolája volt és meghatározó módon járult hoz-

zá az olasz nyelv és kultúra fejlődéséhez. Dante a *De vulgari eloquentia*-ban dicséri is a szicíliai nyelvjárást, a legjobbnak itéli a tizenhét közül, amelyet akkoriban az Itáliai-félszigeten beszéltek. Nem sokkal utána így vélekedett *Petrarca* is; az ő szemé előtt sem sikkadt el a II. Frigyes által alapított szicíliai költői iskola jelentősége, melynek legfontosabb képviselői között ott találjuk *Jacopo da Lentini*t (a szonett atyját), *Giacomo Pugliesé*t, *Guido delle Colonne*t és *Ciullo d'Alcamó*t – még ha ez utóbbi II. Frigyes udvarán kívül működött is.

Gian Franco Folena, amikor ezt az olasz irodalom születésében oly lényeges időszakot vizsgálta, így írt: „*egész irodalomtörténetünk más irányt vett volna a szicíliai költőiskola nélkül; hiszen ebben Kelet és Nyugat találkozik, Észak-Európa és az arab–bizánci civilizáció – hála egy magasfokú egységesítési légkör kialakulásának*”. (Az olasz irodalom története; a kezdetek és a Duecento)

Es nem véletlen, hogy Dante úgy nevezi a műhelyt, ahol az említett iskola született: *l'Excellentissima Italarum Curia*. Átitatva a görög–latin kultúrával, arab hatásokkal, a szicíliai költészet tehát fényes kincseket adott a művészetnek, forma és tartalom tekintetében egyaránt. Ez a humanista bázis teremtett aztán egy elbeszélőiskolat is, a XIX. század végétől Európában és a világban; elég, ha csak *Luigi Cakoanára*, *Giovanni Vergára* és *Luigi Pirandellóra* gondolunk. Így tehát a szicíliai humanizmus az idők során a legdramatikusabb valóságok tükrévé vált – individuális és szociális szinten mindig kitörő, pazar módon, mesterkéltség és homályosság nélkül.

Való igaz, hogy még a mai szicíliai költészetben is nehéz és ritka dolog nyelvi durvaságokat, önkényes, olcsó játékokat felfedezni. Ellenkezőleg: a megfogalmazás mindig világos, tiszta, amiért ma, inkább mint bármikor, igenis beszélhetünk önálló mediterrán költészetről (görög, arab, spanyol és szicíliai komponenseknek hála!), ellentétben egy bizonyos poszthermetizmussal és egyfajta nihilista avantgardizmussal, valami absztrakt posztfuturizmussal, amely csak nyelvi bonyolultságokkal játszik, mivel minden bizonnal híján van a mély, az igazi tartalomnak.

Ez a válogatás, amelyet most a *Palócföldben* bemutatunk, csak pár költőre szorítkozhat. Közülük néhányan szerkesztői-megálmodói az *Impegno 80* elnevezésű kulturális folyóiratnak, mely tizenöt éve folyamatosan Mazara del Vallóban jelenik meg, és amely születése óta ezt a programot vallja: küzdelem a kulturális élet maffiái ellen, a kultúra jogait vindikáló establishment-nel szemben, vagyis egyértelmű szembehelyezkedés a kultúra iparosításával, árusításával, elidegenítésével, az ellaposító, egységesítő nyelvhasználattal, melyet a *mass media* termel, és mely napjainkban olyannyira jellemző.

Célja a költői szó felülvizsgálata, a délolasz és az egész mediterrán kultúra újraértékelése, a nemzetközi párbeszéd Nyugattal és Kelettel, a barátság, a béke, a kölcsönös megértés és testvériség jegyében. Az *Impegno 80* (ma a Mediterrán Népek Együttműködési Központjának fóruma, melynek alapítása óta – 1971 – főszerkesztője vagyok) minden évben harcot hirdet a maffia ellen, az emberiség értékeinek védelméért, kulturált identitásunk visszaszerzéséért; szicíliai és mediterrán identitásunkért, mert ha egy nép elveszti származási jellegzetességeit, szenvedésre ítéltetett és tán még arra is, hogy kitörölhessék az emberiség történetéből. Mi tehát tudatosan szembehelyezkedünk a poszthermetizmussal, az üres kísérletezéssel, a tudat áruba bocsátásával, az ember elidegenedésével, újra biztosítva magunknak a kife-

jezés szabadságát a futó divatokkal szemben, hódolva az igazi emberi érzéseknek, mert állítjuk, hogy nehéz és erőszakos, durva korokban – mint amilyen a jelenünk – ez a ténykedés egyet jelentett és jelent egyfajta elkötelezettséggel – az ideológiai el nem kötelezettség, valamiféle langyos szemlélődés ellentétéképpen.

Ez az új elkötelezettség számunkra nemcsak politikai költészetet jelent, hanem egyfajta totalitáskeresést is, anélkül, hogy valaha is alábecsültük volna a nyelv és a forma gondjait. Csakhogy, ellentétben a neoformalistákkal, szembehelyezkedve a *63-as csoport*tal, mi a hangsúlyt inkább a tartalmi problémákra helyeztük, mivel mindig is meg voltunk győződve róla, hogy ahol nagy problémák, szenvedések, egyéni és társadalmi drámák feszülnek, ott lehetetlen, hogy ne szülessen meg spontán az ehhez megfelelő forma, mondhatnám, a szükséges forma.

De a szicíliai költők szeretik megénekelni a természetet is, természetesen nem arkádiai modorban, a létezés legszemélyesebb, legintimebb érzéseit, a szerelmet. A szerelem – ahogy a költőknél megnyilatkozik – a nőnek szól, az örök szépség kiapadhatatlan forrásának, és szól az élet sokszínű formáinak.

Röviden: a szicíliai költők műveikkel egy összetett történelmet tükröznek, földjük ellentmondásos, nehéz történelmét, ahol együtt él a szép és a rút, a fehér és a fekete – de részt vesznek egy kicsit tán az emberiség történelmében is, hiszen attól szenvednek és abból merítenek ihletet, ami mindenütt egy és örök: az igazságosság, a szabadság és a béke érzése.

Osszegzésül: a szicíliai költők klasszikus gyökerekből táplálkoznak, de néhányan közülük ezt a klasszikus örökséget a nép nyelvén próbálják közvetíteni, a parasztnyelvén, amely itt, Szicíliában jóval élőbb, mintsem gondolkodásunk. Olyan dolog ez, amely túlmegy egy mindennapos népiségen, ha figyelembe vesszük a szicíliai nyelv gazdagságát, összetettségét, mely magába szívta, átvette más mediterrán, illetve európai kultúrák formáit, szókincsét és olyan költőket adott a világnak, mint *Giovanni Meli* (XVIII. sz.) *Ignazio Buttitta* és *Santo Calì* (kortársak) – hogy csak néhányukat említsük.

Tudjuk, hogy mindenféle kulturális, irodalmi jelenség egy történelmi-logikai fejlődés következménye. Ebből a szempontból a szicíliai költő hálával tartozik a klasszikus humanista elődöknek, de a közelmúlt olyan alkotóinak is, mint *Cesare Pavese*, *Luigi Fiorentino*, *Salvatore Quasimodo*. Pavese már a harmincas években szakított a hermetizmussal (első kötete, a *Lavorare stanca* 1936-ban a hermetizmus fénykorában jelent meg). *Fiorentino*, aki Mazaró del Vallóban született 1913-ban és 1981-ben, Tricsztben halt meg, közvetlenül a háború után jelentette meg az *Il Manifesto dell'Ausonismo* című művét, mely átmenet a klasszikus és a modern költészet között.

Azt mondtam a bevezetésben, hogy nehéz dolog volt számomra e tíz költő kiválasztása. Másokat is kiemelhettem volna, további negyven-ötven költőt, akik valamennyien figyelemre méltók. Őket választottam, tízüket, mert, véleményem szerint, ők különösen érzékenyen reagálnak lényeges társadalmi és személyes problémákra, humanitárius törekvéseinkre.

Sajnos, nem mindegyikük van már közöttünk.

Bartolo Cataffi 1979-ben halt meg Milánóban, ahol sokáig élt; s bár Olaszország gazdasági fővárosának hermetikus világában élt, nem felejtette soha szülőföldjét, az igazságtalanságokat, melyeket e földnek el kellett szenvednie Itália egyesítése után, de előtte is, és ennek világos kifejezést adott műveiben. Másikuk, egy költőnő, *Irene Reitano Mauceri* 1972-ben hunyt el, Cataniában.

Siracusaban született. Bár teljes szívével szülőföldjének hellén hagyományaihoz, mitológiájához kötődött, gyakran vallott fájdalmas szerelemmel a szicíliai, a déli nehéz élet gyönyörűségeiről. A többiek is tősgyökeres szicíliaiak, költészetük beleillik az *Impegno 80* hitvallásába, bár hangjuk természetesen egyenként különbözik, emberi, esztétikai ízlésük szerint, egyéni színezetű. Van azonban, ami közös bennük, ami összeköti őket: az életbe, a kultúrába vetett hit, az autonóm szellem, a demokratikus elkötelezettség, a szép és az igaz szeretete, és mindenként fölött a vágy, hogy az érzelmek teljességét átéljék, melynek alapja az ismeretek és gondolkodás során szerzett méltóság, a tudatos létezés és cselekvés, a szó kultuszán keresztül vezető alkotási folyamat, mely egyszerre szenvedés és gyönyörűség, a világ minden táján, ahol ész és szenvedély párosul.

Végezetül köszönet drága barátaimnak, a *Palócföld* olvasóinak, hogy megisztelték figyelmükkel, köszönet szeretett öcsémnek, *Baranyi Ferenc*nek, akinek jóvoltából egyre jobban megismerhettem és becsülhettem a büszke, érzékeny magyar nép emberi és kulturális teljesítményét.

(Romhányi Ágnes fordítása)

IRENE REITANU MAUCERI

Két miniatűr

---

1. HAZÁM

Mint érintetlen vitorlášhajót
egy üveg türelmes védelmében,
szívemben – örök palackba zárva –
hordozom hazámat.

2. NARANCSOK

Narancsvirágok csillagképein
átsütnek a csillagok.
A dús narancsok aranylámpásain
apró napok ragyognak.
Az én földemen
soha sincs sötét.

(Romhányi Ágnes fordítása)

Fohász

Szicíliaból, Comisóból
ne rakéták szálljanak magasba,
pusztító, halálos fegyverszörnyetegek,
inkább ártatlan galambok
keringjék körbe a világot
magasan fenn az égen
hirdessék ekképp a békét!

A nap tűzaratáival
dacoló szigeten, a földön,
mely már kiemelkedett a sárból,
s jelképe lett a küzdelmes túlélésnek,
ne a tenger haragos barázdáiba
vessenek „Cruise” atomvirágot
örülten lángoló ésszel,
szorgalmasan gyilkos kezekkel,
hanem földünkbe ültessünk olivákat,
melyek dacolnak az idővel,
narancsfákat, hogy fűszerezzék meg a levegőt,
s magányos, erős szentjánoskenyérfát,
sok adakozó szőlővenyigét,
hogy gyümölcsözzenek és éljenek örökké,
most és az eljövendő évezredekben. . .

(Romhányi Ágnes fordítása)

BARTOLO CATAFFI

Messinai sírfelirat

Ez az igazi forgalom a Szoroson át.
Parttól partig, oda-vissza
hordjuk újságpapírba csomagolva
a nyomorúság élő hegyeit.
Zuhog rájuk a napfény.
A két part vakító sírkő,
s közöttük az állam hajói
meghajtják szép zászlaikat.

(Romhányi Ágnes fordítása)

Szendergő kisgyerek

Csupa önvédelem, ahogy alszol.
Szuszogásod
apró mécslángot rebegtet az éjszakámban.

Elviselhetőbb így a sötét.

Éjjelente, angyaltalan egek vándora, én,
nem lelek megtartóbb menedéket,
mint ezt a kis alvót.

Az elveszett Édenkert nem ígéz,
de azt hadd hihessem: joggal álmodom,
hogy ez a csöppség énrólam álmodik.

Nincstelennek, jogfosztottnak érzem magam,
mikor elképzelem: ez a kis alvó
sose tudja meg, hogy én
csak azért alszom el már, hogy azt álmodhassam:
énrólam álmodik.

(Papp Árpád fordítása)

VINCENZO MASCARO

Új dimenziók

A lélek új dimenziói érlelődnek.
Az idő – rohanó víz.
Megöregedett napok, kihúnyóban,
megöregedett istenek,
vonagló, halotti táncban.

És a meghurcolt eszmékből,
és a meghurcolt szívekből
kibontakozik, felmerül
a távoli Elízium
megújult látomása.

(Papp Árpád fordítása)

A kalózok

Ennyi vérszínű bárkát
sosem látott Palermo,
ördögarcú kalóznép
jött, akár lombra hernyó.

A napfényt elrabolták
e hordák
s nagy az éjszaka immár,
sötét lett, Szicília,
Szicília sírjál!

Narancsfák aranyát is
elrabolta e banda,
csupasz már a határ is,
puha pára sincs rajta.

A napfényt elrabolták
e hordák
s nagy az éjszaka immár,
sötét lett, Szicília,
Szicília, sírjál!

Csupa szín volt a tenger,
de fakó ma a tükre,
a sok tébolyodott hal
bolondmód menekülne.

A napfényt elrabolták
e hordák
s nagy az éjszaka immár,
sötét lett, Szicília,
Szicília, sírjál!

Nincs a lányok szemének
ragyogása, se lángja,
elvitték a kalózok
tükör nélküli tájra.

A napfényt elrabolták
e hordák
s nagy az éjszaka immár,
sötét lett, Szicília,
Szicília, sírjál!

(Baranyi Ferenc fordítása)

Regina noptii

Est virága,
regina noptii,
niktaloulóúdia,
honnan veszed különleges varázsod?
Ki teremtett ilyennek?
Akár a szerelem, titokzatos vagy.
Ha pártáid kitárod:
én álmodozni kezdek
rajtad felejtett szemmel.
Velem egyszólamú vagy:
veled hálnék, ha elhallgatna léted,
ha nem lennél, nem jöttem volna én sem
világra – ezt tudom jól.

Est virága,
regina noptii,
niktaloulóúdia,
ameddig bűvöd elhat:
az éjszaka elárad illatoddal.
A nappalok megsebző fénye ellen
szemhéjadnak redőnyét leereszted –
bár tudnék élni én is hunyt világban!

Titokzatos virág vagy –
én csak költő: titkok szolgája volnék...

(Baranyi Ferenc fordítása)

Óda Itáliához

Száz éve már,
hogy boldogítod földjeinket,
az Etnát, a Gran Sassót,
a Murgét és a Silát.

A kopár Délből csinos bazárt csináltál,
a Te bazárodat.

Száz éve már, hogy mutogatnak ránk,
levethetetlen maskaráinkra,
melyekben örökké bolondok
vagy örökké gyilkosok vagyunk.

Mi vagyunk jól trágyázott termő talaja
a Te felvirágzó kultúrának,
mi vagyunk a Cinecitta
szánandó kísérleti állatai.

Ha kell, el is adsz,
úgy is régen elnyertél
Te, ravasz crupié,
hiszen mindig nálad a bank.

Gazdasági csoda?
Csoda, igen csoda,
hogy emésztő szeretetednek
még ellenállunk.

(Rigó Béla fordítása)

A hold

A koci köhögve vánszorog.
Bekerítették a sötétet
a fák, a falak és mögülük
neszek kapkodják a tekintetet.
Romok közt búbosbanka rikácsol.
Fészke őrült géppuska torka.

Mire megszabadul a kínlódó szekér,
már nem tud dalához visszatalálni.
Megtaposnak az álmaink,
ránk szabadítják a sötétség bestiáit.

A cserépből kihajló bazsalikom
árnyába rémült egérke lapul,
mikor megvillanó luparával
belő az ablakon a hold.

(Rigó Béla fordítása)

Magyarország a XX. században

Sorsunk történelmi tételei

Nincs könnyű helyzetben a tisztelt olvasó, ha a könyvesboltok túlkínálatában fölfedezi legújabb kori történetünk frissen kiadott összefoglaló kötetét. A vásárlói szándék elbizonytalanodásának több oka lehet. Például az, hogy a Kossuth Könyvkiadó által megjelentetett munka díszes-fényképes borítója inkább emlékeztet egy évkönyvre, mint egy jelentős tanulmányokkal szolgáló, maradandó értékű tudományos szintézisre.

Pedig az igeny, amit a címben a szerzők megfogalmaztak jelentős és figyelmet érdemlő vállalkozásra utal: Magyarország XX. századi történelmének bemutatására. A kötet megjelenését nagyon fontos tényezők indokolták. A kiadói és a szerzői törekvés mögött egyértelműen annak a problémakomplexumnak a föl vállalása húzódik, melyet összefoglalóan a nemzeti azonosságtudat súlyos zavarának szoktunk nevezni. Olyan bántó hiányosságok megszüntetésére tesz kísérletet ez a törekvés, melyek pótlása nélkülözhetetlen társadalmunk szocialista továbbfejlődéséhez: a mind gazdagabb árnyalatú, társadalmi gyakorlatban megvalósuló nemzeti egységhez. Más vonatkozásban viszont az elmúlt évek demokratizálódó légkörében lezajlott és nemzeti sorskérdéseinket tisztázó viták, tudományos tanácskozások, társadalomtudományi elemzések után sürgető szükségességgel vetődött föl egy viszonylag egységes szemléletű, a „hivatkozási alap” jelentőségével bíró történelmi összefoglaló munka megjelentetése, mely egyébként képes a sematikus történelemfelfogás szívós közhelyeinek a meghaladására, valamint a reálpolitikai tényezőket és történelmi tényeket semmibe vevő szélsőséges álláspontok kritikájára, elutasítására. Hiszen az említett viták, kezdeményezések, a szűk körű kiadványok, a szakmai és publicisztikai „fáziskülönbségek” nemhogy hozzájárultak volna a nézetek közeledéséhez, a problémák tisztázásához, a szemléleti – s ezen keresztül cselekvési – együttetés létrejöttéhez, de az indulatok időnkénti fellángolása csak a korábbi szekértáborok ellentéteit növelte, tartósítva így az elidegenedett viszonyt a nemzet legújabb kori történelme, valamint az ország lakók széles társadalmi rétegei között. Különösen a mai tizen-huszonévesek közelmúltunk iránt tanúsított szinte példátlan közönye a figyelmeztető, ha föl idézzük a többi között *Lányi Gusztáv*, *Csepeli György* és *Hankiss Elemér* vizsgálati tapasztalatait. A családi, az iskolai és a társadalmi gyakorlatban megnyilvánuló nemzeti történelmünkkel kapcsolatos értékközvetítések kuszasága, az ismeretek és vélemények felszínessége e nemzedékeknél – végső soron – a nemzeti összetartozás tudatának elbizonytalanodásához, a közösségi hovatartozási élmény elvesztéséhez vezetett. Éppen napjainkban érezzük egyre több bizonyíték alapján, hogy ez a helyzet milyen súlyosan képes gátolni társadalmi kibontakozásunkat.

Indok tehát, ami egy olyan könyvnek a kiadását magyarázza, mely a nemzeti sorsváltozások racionális elemzésével hozzájárul a többszörösen sérült azonosságtudat rehabilitációjához, illetve szemléleti és elméleti biztonságával bizonyos rétegek számára a *munkaeszköz szerepére* is alkalmas, bőségesen felsorakoztatható. *E szemléleti és gyakorlati kettősség – kettős haszon!* – a szintetizáló munka legfontosabb erénye, valamint a szerzők gondolkodásmódját, *viszonyulását* meghatározó jellemző motívum is.

Megnyilvánul e sajátosság abban, hogy a XX. századi történelmünk olyan áttekintését végzik el, melyben egyaránt helyet kapnak a jól ismert eseményekre vonatkozó új kutatási eredmények és azok a korábban félreértett tapintatból nem tárgyalt események és folyamatok, melyek komplex feldolgozására, illetve marxista értékelésére, az elmúlt években nyílt lehetősége a tudománynak. Ha néhányat kiemelünk a korábban „kényesnek” tartott problémákból, mint a monarchia gazdasági-politikai dinamizmusa, az I. világháború befejezésének történelmi alternatívái, ezek árnyalt bemutatása, Trianon ténye és katasztrófális következményei nemzeti létünkre nézve, a Horthy-rendszer differenciált értékelése, II. világháborús szereplésünk összetettsége, a párizsi békekonferencia megalázó diktátumai, avagy a koalíciós évek „nagy lehetőségének” bemutatása, értékelése stb., azonnal világossá válik, hogy ezek korábbi elhallgatása, a politika taktikai érdekeinek alárendelt leegyszerűsítő tárgyalása vezetett nemzeti tudatunk diszkontinuitásához, hiányosságainak kialakulásához. Az említett nyitottság és szemléleti „kettősség” szerencsésen kimutatható a vizsgált történeti korszak eseményeinek, folyamatainak és főszereplőinek a bemutatásában, értékelésében, valamint a történeti folyamatosságot a valóságban gazdagító *társadalmi totalitás* – a könyvben remekül hangsúlyozott – „kormetszeteiben” egyaránt.

Ismerkedjünk meg ezek után a könyv legfontosabb állásfoglalásaival. Noha XX. századi összegzésre vállalkoznak a szerzők, ez természetesen nem képzelhető el az Osztrák–Magyar Monarchia államalakulatának mind átfogóbb megismerésére, e „különös házasság” sajátosságainak föltárása nélkül. A történelem paradoxona, hogy e kapcsolat létrejötté és megszakítása egyaránt fájdalmas volt a magyar nemzet számára. Az elfojtott forradalom és szabadságharc reményeihez képest a monarchia valósága mindenkor a nemzeti függetlenséggel kapcsolatos lelkiismereti konfliktusokat idézte, míg a Trianonhoz vezető válási folyamat a nemzetet történelmének mélypontjára sodorta.

Gergely Jenő, a fejezet írója, példás elemzésben mutatja be a korszak gazdasági-kulturális dinamizmusát, a politikai rendszer liberalizmusának előnyeit, a szabadságjogok intézményes garanciáit, nem hallgatva el annak szociális, társadalmi korlátait. Szerencsés kezdeményezésnek számít, amint a szerző leszámol a nemzetiségek „asszimilálásának”, az erőszakos magyarosításnak korábban oly sokat hallott téveszméivel, elfogadva, hogy bizonyos körök és egyes egyéni kezdeményezések valóban okozhattak sérelmeket a nemzetiségi lakosság mindennapjaiban. A vonatkozó források és más értékelések megidézése után ezúttal is emeljük ki vélekedését a századforduló Magyarországnak nemzetiségi viszonyairól: „*A történelmi folyamatok mérlegelése után ma is megállapíthatjuk, hogy a magyarosítás javarészt magyarosodás volt; spontán, természetes folyamat.*” Máig

vitatott kérdés, hogy vajon szükségszerű volt-e a monarchia – s ezen belül a történelmi Magyarország – szétesése, avagy radikálisabb belső reformokkal továbbélhető lett volna Európának ez a sajátos képződménye. Mindenesetre örvendetes, hogy Gergely két helyen is utal arra, hogy *„a történelmi Magyarország összeomlása nem volt elkerülhetetlen történelmi szükségszerűség, de a monarchia felbomlásának alternatívája eleve benne rejtett belső ellentmondásaiban; viszont elkerülhetetlenné ez csak a háború elvesztésekor vált”*. Ennek világpolitikai összefüggéseiről pedig érdemes tudni: *„Az antant hadicéljai között sem szerepelt a monarchia, még kevésbé a történelmi Magyarország felszámolása, sőt még annak jelentős mértékű meggyengítése sem.”* A könyv érdeme, hogy részletesen föltárja azokat a folyamatokat, melyekben az említett stratégiai státus quó a világháború négy esztendeje alatt, majd 1918 és 1920 között felbomlott, s miként alakult ki a Kárpát-medence történelmi integritásából a kisebbségek szeparatista törekvései nyomán – az antant manipulációinak engedelmeskedve – az apró nemzetállamok sokasága. Létrejöttükkel eleve az újabb világháborús konfliktusok veszélyét hordozva.

Hasonlóan árnyalt és az összefüggésekre figyelő a forradalmak korának és változásának tárgyalása. A jól ismert események tényeken alapuló megközelítése, e korszak politikai, eszmei sokszínűsége, az események tragikus és heroikus szélsőségeinek az összekapcsolása a könyv legjobb fejezetei közé emeli, számos új tanulssal gazdagítva korábbi ismereteinket. Az ismert tanulságok mellett ne felejtjük el, hogy 1918. november 4-én a KMP moszkvai megalakulásakor *„A kommunista párt vezetőségében helyet kaptak a magyarországi nemzetiségek képviselői is, ami azt jelezte, hogy a hazatérő kommunisták egy soknemzetiségű állam fennmaradásával számoltak, amelyben a munkásság összefogása legyőzi a nemzeti ellentéteket.”* Gergely Jenő e hangsúly elhelyezésével csupán érzékletesebbé teszi az elvakult nacionalizmusok és szeparatista törekvések sikerének tragikumát, a reakciót szolgáló szerepét a közép-európai „újjaszületésben”. A „kompország” látomás valósága ebből a történelmi helyzetből érthető meg igazán, nemzeti történelmünk XX. századi „hullámmozgása” czeiktől az eseményektől veszi kezdetét. A Horthy-rendszer keletkezése és bukása egyaránt e „hullámmozgás” mélypontjának tekinthető, a költő szavaival mondván: „vérben és mocsokban” valósult meg. Akár a Tanácsköztársaságot követő fehérterrorra, akár a nyilas pribékek nemzetvesztő tombolására gondolunk, e helyzetkijelölést el kell fogadni. A könyv jelentős szemléletformáló sikere azonban, hogy képes a két mélypont közötti nemzeti talponmaradás differenciált bemutatására, a fejlődés eredményeinek és korlátainak marxista értékelésére. A biztos tényismerettel és szemléleti következetességgel megírt fejezetek elolvasása után nyilvánvaló eredménynek tudhatjuk, hogy a magyarság Trianon katasztrófája után is képes volt az önálló állami létre, hogy az általánosnak mondható konzervativizmus ellenére az oktatási, művelődési és egészségügyi intézményhálózat európai színvonalon működhetett, hogy az ideológiai monopóliumok hatása mellett bizonyos korlátozott körben mind a népi, mind a szociáldemokrata „baloldal” szellemi pluralizmusa érezthette dinamizáló hatását. Noha kétségtelen tény, hogy a fasiszta Németország közelsége nem maradhatott hatás nélkül a konzervatív-arisztokrata kormányvezetésre, az összefoglaló munka tényként említi a nemzeti szuverenitás azon megnyilván-

nulásait, melyek akár a lengyel menekültek befogadásával, akár az ún. „zsidókérdés” végsőkéig „türelmes” kezelésével váltak kézzelfoghatóvá. A két mélypont közötti kedvező tendenciák vállalásával és bemutatásával a szerzők korántsem akarják a felelősséget elhárítani a korszak irányítótól, a II. világháború katasztrófájáért vétkes vezetőktől. A magyarság életcreje, a szellemi élet legjavának értelmisége, az Európa előtti bizonyítási kénszner pozitív hatása mind-mind azt igazolják, hogy létezett ebben az időszakban is felelős politikai kezdeményezés, áldozatos termelésre képes dolgozók sokasága, valamint a haladás mellett elkötelezett politikai erők tömegbázisa. *Romsics Ignác* és *Pritz Pál* érdeme, hogy a korszak megdöbentő keletősségét biztos érzékkel tudják megragadni.

A rendszer válsága és politikájának csődje a II. világháború kitörésével és különösen a Szovjetunió elleni hadba lépéssel vált nyilvánvalóvá. A nemzetközi politikai skálán a rendszer presztízse ettől kezdve rohamosan csökkent. A konzervatív kormányzatok történelmi megvédésének, ami meggátolta a német szövetség mielőbbi felszámolását, meghatározó oka az volt, hogy a rendszer „mentése” elképzelhetetlen volt egy esetleges szovjet győzelem és magyarországi bevonulás esetén. Pritz Pál tömör összefoglalásában ez így hangzik: *„Az ország vezetői számára – bármit is hangoztattak – nem az volt az elsődleges cél, hogy a magyar népet kíméljék a háború pusztításaitól, hiszen akkor az öldöklő küzdelemben bele se bocsátkoztak volna. Sokkal inkább első helyre a rendszernek a háború utáni időkre történő minél épebb átmentését állították.”* E politikai vakság – ti. a Szovjetunióval való megegyezés merev elutasítása – menthetetlenül vezette az országot a teljes pusztulásba. A százalmas kiugrási kísérlet ahelyett, hogy a nemzetközi mezőnyben javította volna a nemzet hitelét, a totális nyilas hatalomátvételt eredményezte, az ország szinte végzetes anyagi és erkölcsi leépülését indította meg. A szerzőt dicséri, hogy tárgyilagosan foglalkozik azzal a szinte példa nélküli helyzetsorozattal, amit kihasználatlanul hagytak a „háborús magyar kormányok”. Csak példaként idézzük az utolsó egyikét, miszerint: *„Sztálin azt akarta, hogy Budapestet »futólépésben« foglalják el”*. A totális fasizta diktatúra, valamint a megszálló német csapatok cinizmusa azonban állóháborút erőszakolt ki a 2. ukrán front parancsnokságától, ezzel romhalmazzá téve a végsőkéig óvott fővárost, mintegy a „nemzetmentés” történelmi tragédiáját reprezentálva. Szeretnénk a könyvismertetésben is azt hangsúlyozni, amit a kötet oly bőséges tényanyaggal dokumentál, hogy a magyarság igazi „hovatarozását” a nyilasok és a németek uralma alól felszabadult országrészekben bizonyította, a helyreállítás munkálatainak példás megszervezésével, valamint a helyi hatalmi szervek öntevékeny, demokratikus létrehívásával és funkcionáltatásával. *Balogh Sándor* korábbi kutatási tapasztalatainak birtokában ragyogóan képes érzékeltetni azt a „mai ésszel” felfoghatatlan helyzetet, melyben rommá lőtt és kifosztott ország lakói a közvetlen demokrácia gyakorlatában – gondoljunk a földosztó és üzemi bizottságokra, a népbíróságokra, a helyi közigazgatás szerveire, a „népi bizottságokra”! – hozzáláttak az embert és nemzetet egyaránt próbára tevő újjáépítő munkához. Az ideiglenes nemzeti kormány ezzel párhuzamosan végezte a belső és nemzetközi politika színterein a maga munkáját; megfizetve a bukott rendszer felelőtlenségéért a súlyos és semmivel nem csökkenthető árat. E kemény tehertertel ellenére – melynek rész-

leteit a szerző pontosan, a tényekhez ragaszkodva ismerteti – a koalíció formáját megvalósító kormányzati-nemzeti egység sikere nyilvánult meg az 1945. novemberi nemzetgyűlési választásokon. Példaérvényűnek minősül, hogy a kormány az első nemzetközinek számítható egyezményt Romániával kötötte 1945. júliusában; példát mutatva e térség egymásra utalt népeinek közeledésére.

A koalíciós évek politikai dinamizmusát, a demokrácia „energiafelszabadító” hatását a társadalmi kibontakozásban sajnálatosan beárnyékolta a párizsi békekonferencia, ahol 1947. február 10-én írták alá a magyar békeszerződést. Míg Trianon ténye és példátlan következményei a magyarság történetében lassan közgondolkodásunk szerves és nélkülözhetetlen részévé válik, addig a párizsi békediktátum „szigorú” és „súlyos” kötelezettségei még kevésbé tudatosultak előttünk. Nem csupán azért, mert a Trianonban megkezdett mondatot 1947-ben, Párizsban fejezték be – sőt, ha a „pozsonyi hídfő” kérdésére gondolunk, Cschszlovákia javára még módosítottak is az ott megrajzolt határokon –, nem is csak azért, mert a jóvátételi kötelezettség mértéke messze meghaladta az ország normális teljesítőképességét és nem csupán az ismét kisebbségi sorba került magyarság nemzetközi jogvédelmének az elmulasztása miatt (amit egyébként Balogh Sándor is a békeszerződés egyik komoly fogyatékoságaként említi, hiszen mint írja: *„Erre egyébként már csak azért is szükséglen lett volna, mivel a békekonferencia anélkül döntött, hogy akár egyetlen esetben is megkérdezte volna az érintett nemzetiségi lakosságot, mely állam keretein belül óhajtana élni.”*), hanem elsősorban azért, mert Magyarország helyét e diktátum jelölte ki hosszú időre az újrarendeződő Európában. Így napjaink eredményei, sokszor túlzottan természetesnek érzett sikerei, miként az ebből következő lehetőségei is ebből a „történelmi látószögből” érthetők meg és tudatosíthatók igazán. Balogh Sándor meghatározó történetírói egyénisége nem csupán a kötet szerkesztőjeként érvényesül, hanem e fejezet összcállításakor, megírásakor is érzékelhető. Biztos anyagismerete, tanulságos és követendő szemlélete, a koalíciós idők pártharcainak, politikai intézményrendszerének, az intézményszerű demokrácia népi jellegének árnyalt bemutatása, érzelemmentes, mégis elkötelezett véleményalkotása legalábbis elgondolkodtató, s ennek nyomán a személyes azonosulást is elősegítő. Olyan erények ezek, melyek ismert történetíróink tiszteletre méltó sorában képesek egyéniséggé avatni a szerzőt, mégpedig történelmünk egyik kiemelkedően szép és sikeres korszakának szakértőjeként. A hidegháborús légkörben a politikai küzdelmek sajnos szintűgy megmerevednek, mint a nemzetközi kapcsolatok. A koalícióba tömörült pártok érdekképviseleti funkciójának erőltetett fől-számolása, az egypártrendszer diktatorikus, szektariánus hatalomra kerülése, a demokratikus ellenőrző fórumok fől-számolása egyként a hatalmi rendszer torzulásához, a sztálini dogmák társadalomképének gyakorlati erőltetéséhez, s ezzel a felszabadulás utáni esztendőik ígéretes kezdeteinek a zsákutcájához vezetett. E torzulások bonyolult következményeit szintén higgadtan tárgyalják a szerzők, jelentősen árnyalva az „ötvenes évekről” kialakult sémákat. Az 1956-os válság október-novemberi cseményeinek bemutatása is törekszik a korábban részletezett szemléleti „kettősség” megvalósítására. Új elemként jelentkezik az okok és eredők differenciált bemutatása, az csemények alakulásának folyamata, ennek tartalmi össze-

tettsége, kül- és belpolitikai összefüggés-rendszerének tárgyalása. Ezt a történetíró számára többszörösen is nehéz feladatot *Izsák Lajos* jövőbe mutató következetességgel, s a mai nemzedékek mindegyike számára meg szívlelendően oldotta meg.

A könyv 1980 márciusáig, az MSZMP XII. kongresszusáig tárgyalja hazánk leújabb kori eseményeit, majd hogyanem napjaink történéseit. Ezekre a fejezetekre is jellemző mindaz, amit már korábban részleteztünk, s amit leginkább a „reformelkötelezettség” fejez ki. *Jakab Sándor* hitet tesz a szocializmus demokratikus gyakorlatának sikerei mellett, és veszélyesnek, sőt károsnak minősít minden retrográd, a visszalépést segítő intézkedést, vagy mulasztást. Ezek a lapok, ismételten igazolják a vállalkozás sikerét, hiszen a múlt, a jelen és jövő egységét, összefüggéseit itt érezzük a „legkézzelfoghatóbban”. (Kossuth)

NÉMETH JÁNOS ISTVÁN

Eszme és valóság

Jegyzetek Bibó István válogatott tanulmányaihoz

Bibó István eszméit lehetetlen valamiféle teoretikus séma alapján értelmezni. Némileg talán rezignált belenyugvással is állíthatnánk ezt, hiszen életművének – melyből a *Magvető Könyvkiadónál* jelent meg egy viszonylag részletes válogatás – egyetlen része sem illeszthető zárt értelmezési keretbe. És talán egy pillanatnyi megtorpanásra kötelezően is, mivel tanulmányainak többsége mégiscsak hordoz olyan alapértékeket, melyek valamilyen közös gondolati szárra felfűzhetők. S ez a gondolati szál akár elemzési paradigmaként is felfogható, de csak abban az értelemben, hogy gondolati rendszerében nem a megfellebbezhetetlen igazságokat keressük, hanem a mindenkori társadalmi valóságról kialakított és elméletileg igazolt reflexiókat. Figyelembe véve, hogy számos írásában és előadásában gyakran kényesnek számító, s a „hivatalos igazságoktól” merőben különböző kérdéseket vetett fel, ez az alapállás szükségszerűnek és elkerülhetetlennek látszik. Nyilvánvaló összhangban a kritikai gondolkodásnak azzal a nagyon is régi jellemzőjével, *mely nem a valóságot igazítja az eszmékhez*. Mert ha Bibó István valamit radikálisan elvetett, az éppen a sémaszerű gondolkodás. Nem holmi ösztönös reflexiótól vezérelve, hanem a valóság kritikai értelmezése alapján. A napjainkban valamennyire is példászerűnek tekinthető gondolkodói vagy eszmélkedő magatartása így válik morálisan elfogadhatóvá és követendővé. S ami a hol rejtőzködő, hol nyilvánvaló bibói „másként gondolkodást” illeti, ez sem lehet kizárólagos minősítő kategória. Hiszen első megjelent írásától kezdve, igyekezett megszabadulni a klisészerű elemzési módszerektől és ítéletektől (akár jogi tanulmányokat írt, akár politikai esszéket). És ha tudósi és közírói jelentőségét egy időben oly sokszor vonták is kétségbe, életműve mára *megkerülhetetlenné* vált. Nemcsak azok számára, akik a – még mindig nem kellően „szalonképes” – politikai pamfletjeit keresik, hanem azoknak is, akik kimagasló gondolkodói teljesítményének politikai, szociológiai vagy jogelméleti eredményei iránt érdeklődnek.

Nyilván az utóbbiak lesznek többen, mert mindazon írásai, melyek tragikus élethelyzetétől *motiváltan* születtek, inkább egy sajátos egzisztenciális és lelkiállapot megnyilvánulásai közé sorolhatók. Kivétel talán *Az európai társadalomfejlődés értelme* című tanulmánya, mely szuggesztivitásában semmiben sem különbözik más antimarxista jellegű műveitől. Magától értetődő logikából fakadóan, de elméletileg mindenképpen megalapozottabban. Azzal, hogy a marxizmus főbb centrális kategóriáit – mint például a tulajdon, érdek és a hatalom – szisztematikusan bírálja, sokkal komolyabb és kevésbé közhelyszerű kritika számára kínál érveket az „erőszak- és hatalomközpontú” szocializmus jellemzőivel kapcsolatban, mint amit a totalitáriánus politikai rendszerekről régóta kialakítottak. Nem kevésbé pedig azokkal a vélekedésekkel szemben, melyeket unos-untalan hangoztatnak a szabadság és demokrácia nélküli szocializmusról. Csakhogy ennek az írásnak az alapján – még ha gondolatilag összegező jellegűnek tekinthető is – meglehetősen egyoldalú és felületes képet

alakíthatnánk ki Bibó István gondolatrendszeréről. Mindenekelőtt azért, mert életműve sokkal többreübb annál, semhogy redukálható lenne marxizmuskritikájára. Általános érvényűnek épp azok a megállapításai nevezhetők, melyek az alapértékeknek tekintett *demokrácia, szabadság, igazságosság* társadalmi megvalósulásának jellemzőivel foglalkoznak. Olyképpen, hogy *ma* – a megváltozott körülmények ellenére – igaznak és kikezdhettelessnek érezzük. Valójában azonban nem is annyira felismeréseinek időszerűsége és társadalmi relevanciája lep meg bennünket, hanem inkább az a meggyőző érvelésmód, ahogyan például a kényszer és a szabadság antinomikus viszonyát, vagy a demokrácia alapintézményeinek működésmechanizmusát tárgyalja.

Más-más hangsúllyal ugyan, de életművében minduntalan megjelenik a társadalom viszonyrendszerében feszültséget okozó, s e feszültség feloldását elősegítő vagy gátló politikai, jogi, erkölcsi tényezők értelmezése. Így egyebek között a *félelemé, a jogfosztiottságé, a demokrácia hiányáé*. Mintegy a valóság követelményei szabta korlátokkal való ütközésekből fakadóan, mutatva fel a demokrácia „elhetetlenülését”. Legszembetűnőbben persze életművének korszakhatárai világíthatnak rá gondolkodásmódjának változására. S amennyire az azonos gondolati megközelítés egyáltalán felismerhető, ez éppcn *társadalomkritikai* attitűdjével függ össze. Valójában akkor is, mikor indíttatásával teljességgel adekvát tudományos kérdésekre keresi a választ. 1935 és 40 között például érdeklődésének középpontjában csaknem kizárólag szaktudományi jellegű problémák állnak. Ám a nemzetközi jog meglehetősen tágan értelmezett tárgykörébe tartozó cikkek is ékesen tanúskodnak Bibó István *szuverén* gondolkodásmódjáról. A tanulmányok gondolati megformáltsága ezt ugyanúgy jelzi, mint a bizonyítékok mérlegelésén alapuló érvelésmód. Értéksemleletében kezdettől fogva kitapinthatók a valóság kritikai feldolgozásán alapuló ítéletek. Társadalomképének változását – amint *Huszár Tibor* önálló kötetként is megjelentethető utószavában írja – különösen abban a tanulmányában érzékelhetjük, melyben *Erdei Ferenc szociográfiai* munkásságával foglalkozik. Újra csak azzal a személyes helyzettel is nyilván összefüggő körülmény miatt, hogy a polgárosodást igénylő – nemegyszer követelő – demokratikus magatartást és társadalomszervezést egyre elodázhatatlanabbnak tartotta. Még ha politikai elveinek nyílt kifejtése hiányzik is az e témakörbe sorolható írásaiból, utalásai félreérthetetlené teszik értékítéletét. Persze nemcsak szakcikkeket írt ebben az időszakban, hanem különféle témájú esszéket is. Így például morálfilozófiai szempontból foglalkozott a *pénz jelenségevel, az elit és a szociális érzék* viszonyával, illetve a válogatásban ugyancsak olvasható *közigazgatás* jogszerűségi és eredményességi kritériumaival.

Jóllehet elméletileg pontosan kimunkált tételei csak igen áttételesen kapcsolódnak az akkori történelmi-társadalmi helyzethez, mégis alapját képezik annak a fordulatnak, amely a szerző világlátásában 1945–71 között végbe ment. Más megfogalmazással élve, akár úgy is mondhatnánk: a történelmi változások kényszerítették Bibó Istvánt arra, hogy alkotói szerepet váltson. Szaktudósi szerepéből kilépve, egyre nagyobb figyelmet fordít a társadalmi gyakorlatban zajló folyamatokra, s a politikai szférában bekövetkező változások éppúgy vizsgálódási terepként jelentkeznek számára, mint a koalíciós időszak sokat emlegetett pártküzdelméi. Kérdés persze, kínálkozik-e erre nyomban a fanyar kétely, ez véletlenszerű vagy tudatos elhatározás volt-e? Utólag szemlélve – legalábbis a történeti tények birtokában – mindenképp tudatos elhatározásnak tetszik – hiszen világosan látta, hogy a második világháború

végével elkerülhetetlenül új európai rend alakul ki, melyben Magyarország sajátos helyzetet foglal majd el. S miután a változás irányát a politikában végbemenő folyamatok crőszakolt vagy természetes – szóhasználatával élve szerzes – módosulásaitól várta, kísérletet tett a társadalmi folytonosság és megszokottság kettősségében megjelenő jövő lehetőségeinek felvázolására is. Nem a szocializmus ellenében, hanem éppen, mint reális alternatíva elfogadásával. Félreérthetetlenül hitet téve ugyanakkor amellet, hogy „Európa számára a folyamatosságnak és a jövőformálásnak komoly igényével csak egyetlen világnézet lehetséges: az emberi személyiség tiszteletén alapuló felfogás, a szabadság és a demokrácia világnézete, mely a ma számára magában foglalja a hatalom spiritualizálódásának és az osztály nélküli társadalomnak a követelményeit”.

Ez viszont már a tudatos társadalomformálás határainak kérdéséhez visz el bennünket. Egyidejűleg pedig a demokrácia elméleti és gyakorlati alapjainak kérdéséhez is. Annak felvetéséhez és boncolgatásához, hogy vajon idealisztikus alapon vállalhatjuk-e a demokratikus hatalomszervezés és politikai magatartás parancsát, kívülről vagy inkább „felülről” érkezettnek tekintjük-e, valamiféle adománynak, egyszer s mindenkorra meghatározottnak, érvényességének határait illetően változatlanoknak, vagy pedig a magunk akarata eredményének, olyasvalaminek, ami felett mi emberek döntünk, s így mi határozzuk meg annak határait is, mindannyiunk érdekében élve, ha kell, a módosítása jogával. Nem mulasztva el azt sem megkérdezni, vajon a szabadság és az emberi méltóság, a társadalmi igazságosság és a jogszerűség társadalmi megvalósulásának milyen „külső” feltételei vannak? Bibó István ezúttal is elveti a gazdasági vagy a forradalmi szükségszerűség ideológiáján alapuló társadalomképet, s valódi lehetőségnek a néppfrontpolitikán alapuló politika- és társadalomszervezést tartja. Nem valamiféle „harmadik utas” megoldásként, hanem sokkal inkább a társadalom progresszív erőinek együttes tetteként. Paradoxnak tűnhet, mégis igaz, hogy 1945–48 között úgy vált politikai személyiséggé, hogy a – nemritkán ádáz – pártharcokból kimaradt. A Nemzeti Parasztpártba ugyan 1945-ben belépett, de ez nem befolyásolta abban, hogy elsősorban politikai esszécín keresztül váljék a közéleti-politikai folyamatok szereplőjévé.

A demokratikus átalakulás eleven áramkörében élve, szellemi teljesítménye is megsokszorozódik. Elegendő csak olyan – szokatlanul heves vitákat kiváltó – tanulmányaira gondolni, mint például *A magyar demokrácia válsága* vagy *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. S még inkább azokra a politikatörténeti esszékre, melyekben a magyar társadalomfejlődés sokszor zsákutcába torkoló sajátosságait vette szemügyre. Ezek közül is kiemelkedik az *Eltorzult magyar alkat, zsákutca magyar történelem* című írása. Akárcsak korábbi tanulmányaiban, a történelmi tények számbavétele ezúttal sem kizárólag a társadalmi fejlődés szerkezeti összefüggéseinek megvilágítását szolgálja, hanem a már felszámoltak vélt ellentmondások újratermelődésének konkrét elemzését. De még csak nem is csupán a történetiség elvének tudatos alkalmazásáról van itt szó végeredményben (mivel sokszor hiányzik a pontosan argumentált események, történések feldolgozása), hanem annak az elméleti modellnek a felvázolásáról, mely lehetővé teszi a keleti és nyugati társadalomfejlődés homlok-egyenes eltéré sajátosságainak analizisét. Feltételezése szerint a magyar társadalom történetében a tizenhatodik század elejére tehető az a cezúra, mely egyszersmind éles választóvonalat jelent az „egyensúlyban tartó társadalomszervezeti viszonyok” alakulásában. Míg a „nyugati értelmű” társadalomfej-

lődés (mely kivált hazai történelmünk első ötszáz esztendejére jellemző) a „kis körökben megvalósuló, biztosított és kölcsönös személyes szolgáltatások, kötelezettségek, jogok és szabadságok” sokaságán alapult, addig a kelet-európai történelem a központosított uralmak és az uniformizált jogi intézmények rendszerén konstituálódott. S épp ez jelentette a kelet-európai társadalomfejlődés zsákutcáját.

Bármilyen is e téren az igazság, tisztán racionálisan gondolkodva, feltétlenül odajutunk, hogy a demokratikus társadalomszerveződésnek 1945–48 között kibontakozó alternatívái valóban magukban hordozták a „nyugati értelmű” társadalomfejlődéshez való felzárkózás esélyeit. S ebből adódóan azokat a *citoyen* eszméket, melyek a civil társadalom kifejlődésének és „felvirágzásának” kedveztek volna. Végössze nincs másról szó, mint az 1945 előtti történelemben *mozdulatlanná merevedett szubordinációs struktúrák felszámolásáról*. S ha mindez Bibó István számára csak bizakodás maradt, ebben a már ismert történelmi útváltás játszott legfőbb szerepet. Még ha a szó igazi értelmében vett társadalompolitikai programjai háttérbe is szorultak, eszméi teljességgel sohasem tűntek el. Mert – ahogyan Huszár Tibor is hangsúlyozza – ebben az időszakban írt tanulmányai olyan *vitairatokként* foghatók fel, melyek a programadás igényével nemcsak a jelenben továbbélő, örökölt társadalmi szerkezeteket, előítéleteket kívánták megvilágítani, de a *levés* állapotában levő *új struktúrák* létét és jelentőségét is dokumentálták. Kérdés azonban, ez a dokumentálás *ekvivalens* lehetett-e azzal a pártprogrammal, mely az új struktúrák, az új hatalmi központok létrehozását tűzte ki célul? A hatalom túlzott központosításával együttjáró személyes uralom veszélyeire történő figyelmeztetés egyáltalán figyelembe vehető volt-e? „Határolt és tervezett forradalomról” beszélni – s még inkább annak lehetőségében bízni – nem tűnt-e túlságosan illuzorikusnak?

Akár válasz nélkül is hagyhatjuk ezeket a kérdéseket, hiszen a fordulat évével bekövetkező változások *ipso facto* adták meg a feleletet. A teljes „némaságra” kényszerülő Bibó István úgy érezte, mintha az annyira áhított *távlatok* veszttek volna el. Nyilván ez önmagában is kiválthatta az adott politikai rendszerrel való radikális szembenállást. Későbbi visszacmlékezéseiből tudjuk, hogy az 1956 előtti időszakot egyszerűen *zsarnokságnak* tartotta. Még ha ítéletében némi túlzást is érzünk, valamiképpen mégis rávilágít akkori magatartására. Amiként következtetéseket vonhatunk le az 56-os eseményekben vállalt szerepére is. S itt nemcsak államminiszterségére kell gondolnunk, s még csak nem is a téves helyzetmegítélésen alapuló állásfoglalására, hanem elsősorban az akkori időben tanúsított *etikus* magatartására. Mert akár kérelhetetlennek is mondható szabadság- és demokráciatisztelete övta meg bármiféle szélsőséges cselekvéstől. Ugyanakkor azonban mégsem kétséges: az 1956. november elején írt *Tervezete* – melyet kormánydokumentumnak tekintett – „teljesen figyelmen kívül hagyta az új realitásokat, a munkás-paraszt kormány létezését, az Elnöki Tanács hatályos rendelkezéseit”. S ezzel – akarva-akaratlanul – retrográd szerepet töltött be. Ennélfogva akármennyire logikusan és politikai magatartásával adekvátan tekintsük is akkori állásfoglalását, semmiképpen sem alapult reálpolitikai ítéleteken.

Am ez a megállapítás is túlságosan egyoldalú lenne, ha nem vennénk figyelembe azt a körülményt, hogy Bibó István értékrendszerében az áldozatvállalás olyan *etikai* érték, melyet a közösségért végzett tevékenységek minősíthetnek. S még inkább azt a sokszor kifejtett véleményét, mely szerint „minden

termékeny társadalomszervezés alapja az a felismerés, hogy az emberek között leküzdhetetlen érdekellentétek nincsenek, csak görcsös félelmek vannak, esetleg olyan görcsös félelmek, melyek megmerevedett társadalmi szituációkra épülnek, azonban nem valóságos érdekellentétekre, hanem megmerevedett társadalmi szituációkból fakadó érdekellentétekre.” Ebből a hosszúra nyúlt idézetből is kitűnhet, hogy Bibó István a „megmerevedett társadalmi szituációkat” a fejlődés és a társadalmi változás egyik legfőbb akadályaként határozta meg. Mint ahogy ugyancs logika tükrében válik értelmezhetővé az a megállapítása is, mely szerint „az egész társadalomfejlődésben kizárólag az nevezhető fejlődésnek és jövőbe mutatónak, amely az embert embertől győtrő félelem feloldása és ennek legfőbb eszközeként a társadalomtechnikák humanizálása, racionalizálása és moralizálása felé mutat”.

Elméleti munkásságának utolsó szakaszában írta le ezeket a mondatokat, mintegy szintetizálásaképpen mindannak, amivel csaknem fél évszázados tudósi, közirói eszmélkedése során foglalkozott. Nemcsak mélységesen humanusnak értékelhetjük az iménti gondolatokat, hanem mindenfajta társadalomszervezés alaptételeként is. Mert mit is tudna megragadni az emberi viszonyokból az az elmélet, amely a kétségbeesést, a reményvesztést, a távlattalanság nyomasztó félelmét ártatlan absztrakciókká silányítja? Vagy az az ideológia, mely a „társadalomszervezeti viszonyok egyensúlyát” az érdekekre és osztálytagozódásokra, nem pedig a „kölcsonös szolgálatokon” alapuló demokrácia és szabadság intézményesített formáira vezeti vissza? Sorolhatnánk még a kérdéseket, s egyértelmű válaszokat is találhatnánk rájuk Bibó István műveiben. Legkivált az olvasó műveltségén, szakmai tájékozottságán és világnézeti hovatartozásán múlik, mennyire tartja azokat érvényesnek vagy hamisnak. Jegyzetek és utószó nélkül is a több mint egyezernyolcszáz oldalnyi válogatásban ugyan található vitatható gondolatmenetek, tudományos szempontból kétségbe vonható megállapítások (ezekkel Huszár Tibor részletesen foglalkozik), de egyetlen olyan megállapítást sem olvashatunk, mely ne tanúskodna Bibó István írástudói felelősségéről. Eszméi és a valóság között is ez teremti meg a hitelességet. (*Magvető, 1–3. k., 1986. Bp.*)

KERÉKGYÁRTÓ T. ISTVÁN

A katonai elit az ellenforradalmi Magyarországon

A magyar történetírás jelentős eredményeket mondhat már magáénak az ellenforradalmi Magyarország politika-, gazdaság-, eszme- és hadtörténelmének feltárásában. Komoly sikereket értek el az ellenforradalmi rendszer társadalmának történetét kutató szakemberek is, bár megítélésem szerint ez az a terület, amely még számos új kutatási lehetőséget nyújt, és a kutatások újabb jelentős eredményeket hozhatnak. Az újabb társadalomtörténeti kutatások jelentősen hozzájárulhatnak ahhoz, hogy eltűnjenek azok az elsősorban a publicisztikában élő, de a szakirodalomban is előforduló – megfogalmazások, sommás ítéletek, amelyek az 1940-es, 1950-es évek politikai szükségszerűségéből fakadtak, de az objektív történelmi kritika próbáját napjainkban már nem állnák ki.

A társadalomtörténeti kutatások részét képezik az ún. *elitkutatások* is, amelyek kezdete az 1960-as évek elejére nyúlik vissza. A kérdés fontosságát felvető írások, viták megjelenése, lefolyása óta több mint húsz év telt el és mindössze néhány publikált tanulmány jelzi ezeknek a fontosnak tekintett kutatásoknak az eredményeit.

Előadásomban* az elitkutatásokhoz kapcsolódó, annak részét képező, az ellenforradalmi Magyarország hadseregének felső vezetésére, a katonai elite vonatkozó kutatásokról szeretnék szólni. Úgy vélem, az ellenforradalmi rendszer katonai elitje szerepének, cselekedeti mozgatórugóinak megértéséhez elengedhetetlenül szükséges e homogénnek nem, vagy csak részben annak tekinthető csoport történelmi-szociológiai igényű vizsgálata. E vizsgálat eredményei hozzájárulhatnak a két világháború közti Magyarország politika-, had- és társadalomtörténetének jobb megismeréséhez, a hadseregnek, illetve felső vezetésének az ország sorsát formáló szerepéhez.

Előadásomban – a rendelkezésemre álló idő rövidségére való tekintettel – elsősorban az ellenforradalmi korszak katonai elitjének származásával kívánok foglalkozni és a lehetőségek szerint, röviden utalni az elit tagjainak iskolai végzettségére, katonai pályafutásuk egyes állomásaira, valamint anyagi helyzetére, jövedelmi viszonyaira.

A hadsereg hierarchikus felépítéséből adódóan – csakúgy, mint más csoportoknál és rétegeknél – kialakul egy szűk vezetői réteg, az *elit*. Ez az elit döntő módon befolyásolja a hadsereg arculatát, határozza meg szerepét, tevékenységét. Az ellenforradalmi Magyarország huszonöt éve alatt, a katonai elitbe mintegy 1200–1300 személyt lehet besorolni. E besorolás alapvetően két szempont alapján készíthető el; az egyik a rendfokozat, a másik a beosztás. Ez a két kritérium általában fedti egymást, de – ha nem is nagy számban – vannak alóla kivételek. *Morris Janowitz* amerikai történész-szociológus, 1964-ben megjelent munkájában (*The Professional Soldier*) erről a következőket írta: „*A katonai intézmény formális struktúrája miatt a katonai elit a legma-*

gasabb rangú tisztekből áll. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a legtöbb magas rangú tiszt alacsonyabb rangú tanácsosokra és specialistákra támaszkodik, akik befolyásolják a katonai döntések meghozatalában.”

Nézzük meg, hogy kik voltak 1919 és 1945 között azok a legmagasabb, illetve alacsonyabb rangú, de a katonai döntéshozatal szempontjait tekintve, jelentős beosztásokat betöltő tábornokok és tisztek, akik fontos szerepet játszottak a korszak katonapolitikájának a kialakításában.

A kérdésre adandó válasz megfogalmazásához először is meg kellett határozni a katonai elitbe tartozók összességét. Morris Janowitz, és az ugyancsak amerikai *Mills Wright* meghatározásainak, az elite vonatkozó kutatási eredményeik felhasználása alapján úgy véltem, hogy az ellenforradalmi korszak katonai elitjébe beletartozik a huszonöt éves időszakban tényleges állományban tábornoki rendfokozatot elért minden személy – állománycsoportjára való tekintet nélkül –, továbbá a katonai attaséi beosztást betöltött személyek, a kormányzó szárnysegédei, a honvédelmi miniszter, a honvédség főparancsnoka, a Honvéd Vezérkar főnöke szárnysegédei, a hadseregek, hadtestek (korábban vegyes dandárok, illetve katonai körletek) vezérkari főnökei, a Folyami Erők, Légi Erők, a Repülő Erők parancsnokai és vezérkari főnökei, a testőrség parancsnokai, a tisztképző intézetek parancsnokai, valamint a jelentősebb HM- és Vkf-osztályok vezetői.

E besorolási szempontok alapján alakult ki az előbb már említett 1200–1300 személyt tartalmazó névsor. Mivel a kutatáshoz, illetve a feldolgozáshoz szükséges adatokat a könyvészeti anyagok nem tartalmazzák, illetve csak kiegészítő forrásként szolgálhatnak, a kutatómunkát a Hadtörténelmi Levéltár, illetve a Magyar Néphadsereg Központi Irattára anyagára kellett építeni. (A szintén fontos iratanyagot őrző bécsi Kriegsarchivban ez idáig még nem volt alkalmam kutatni.)

Az említett két levéltárban a személyekre vonatkozó iratanyag szerencsére zömmel megmaradt és hasznos adatokkal szolgált. A kutatások elsődlegesen a Hadügy-, illetve Honvédelmi Minisztérium tiszti személyügyi osztályának iratanyagára, a katonai anyakönyvi lapokra, valamint a katonai tanintézetek meglevő irataira irányultak. Ennek a jelentős iratmennyiségnek az átnézése során, megtaláltam a származáskategóriába sorolt adatok – a születés helye, időpontja, vallás, a szülők foglalkozása, a családok nagysága, anyagi helyzete, nemzetiség – többségét, amelyeket a különböző katonai iskolák történetét feldolgozó munkákból, valamint a Magyar Országos Levéltárban és a Belügyminisztérium Irattárában végzett kiegészítő kutatásokból még ki lehetne egészíteni.

Ezeknek az adatoknak – melyek a teljes katonai elite vonatkoztatva, 90 százalékot tesznek ki – a statisztikai feldolgozása után a következő, véleményem szerint helytálló, következtetést lehetett levonni.

Az ellenforradalmi Magyarország hadseregének – Nemzeti Hadsereg, majd 1922 januárjától magyar királyi honvédség – felső vezetése, a katonai elit tagjainak döntő többsége az Osztrák–Magyar Monarchia időszakának kispolgári, a középrétegek alsó régióiban elhelyezkedő értelmiségi családjaiból származott. A családok között magas százalékos részesedést képviseltek az államhivatalnokai (17 %) és kisiparos, kiskereskedői (12 %) családok. Rendkívül alacsony az uralkodó osztályok reprezentánsaihoz – arisztokrácia, pénz- és

iparmágnás családok – születésük révén tartozó katonai vezetők száma. (A katonai elit tagjainak alig öt százaléka származott földbirtokos családból!) Ugyancsak rendkívül alacsony a paraszti családokból kikerült katonai vezetők aránya (3 %) – igaz, két-három generációt visszanyúlva, már növekedne ez az arány –, és ugyanez mondható el a munkáscsaládokból kikerült tábornokokról, törzstisztekről (4 %) is. Magas százalékos részesedésük van a MÁV és a posta szolgálatában állt családokból kikerült katonai elittagoknak (11 %) és jelentős a tanítói, tanári családokból származók százalékos aránya (10 %) is. Az orvosi, ügyvédi, gyógyszereszi családokból került ki a katonai elit tagjainak hat százaléka, míg a katonai és csendőri altiszti karban szolgáló apát mondhatott magáénak öt százalék.

A származáskategóriánál vizsgáltam meg a katonai pályára kerültek családjának az anyagi helyzetét, a család nagyságát, vallását. A rendelkezésemre álló – zömmel a századforduló éveiből származó – adatok (czek jelen esetben 85 százalékos teljességűek) azt mutatják, hogy az ellenforradalmi korszak katonai elitjének döntő többsége (75 %) vagyontalan, csak a családfenntartó fizetésére utalt családokból származott. Húsz százalékra tehető azoknak az aránya, akik olyan „vagyonos családokból” származtak, amely családoknak a vagyona ötezer koronás ingóságától 40–50 ezer koronás házingatlanig terjedt. Megjegyzendő, hogy ezeknek az ingatlanoknak a jelentős része értékük kétharmadáig, háromnegyedéig volt adóssággal megterhelve. A katonai elit tagjainak fennmaradó öt százalékát tekinthetjük olyanoknak, amely öt százalékot kitevő személyek családjá rendelkezett jelentősebb vagyonnal, amely általában 500–1000 holdas földbirtokot jelentett, kisebb részben két-három házat kitevő házingatlant.

A családok legtöbbször 3–6 gyermekesek voltak, de nem volt ritka a 7–11 gyermekes sem. E nagy létszámú családok esetében az egy fizetésre támaszkodó kispolgári, értelmiségi, katonatiszti szülők a gyerekek társadalmi ranglétrán való előrelépését, illetve „szinten tartását” a továbbtanulásban, taníttatásban látták. Ehhez azonban megfelelő anyagi háttérhez volt, illetve lett volna szükség. Az évi átlag 1500–4500 korona között mozgó fizetések ezt azonban nem minden esetben tették lehetővé. Maradt tehát az ingyenes taníttatás lehetőségét kínáló katonatiszti, illetve papi pálya. A katonai iskolákban állami és magánalapítványok tették lehetővé az ingyenes taníttatást, de a megfelelő vagyonnal rendelkező növendékek családjának tandíjat kellett fizetni. A tandíj összege a század elején a soproni honvéd főreáliskolában évi 400 koronát tett ki. (Osszehasonlításul: Nagy Vilmos, későbbi honvédelmi miniszter édesanyja évi 680 korona özvegyi nyugdíjat és néhány tíz koronát kitevő nevelési hozzájárulást élvezett ugyanabban az időben!)

A katonai tanintézetek fel-, illetve egymásra épülése lehetővé tette, hogy a tisztii hivatást választók már tízéves koruktól ingyenes helyeken tanuljanak és szerezzenek tisztii rangot húszéves korukra. Megvizsgálva az ellenforradalmi korszak katonai elitjébe tartozók katonai iskolába kerülésének életkori megoszlását, illetve az ingyenes vagy fizetéses helyen történő továbbtanulását, a következő adatokat kaptam: a katonai elit tagjainak 60 százaléka 10 és 18 éves kora között már valamelyik katonai tanintézet növendéke volt, választotta ebben a korban élethivatásul – vagy választatták vele – a katonatiszti pályát. Ezeknek, illetve a 18 éves koruk után a katonai akadémiákra került fiataloknak a 70 százaléka tanult teljesen díjmentes államköltséges vagy ma-

gánalapítványi helyen. Húsz százalékuk után fizettek a szülők fél tandíjat és mindössze 10 százalékuk volt ún. „egész fizetése” hallgató, illetve növendék.

Az elmondottak mellett a katonatiszti hivatás – Monarchia időszakában történt – választásában jelentős szerepe volt a katonatiszti pálya, elsősorban erkölcsi és nem anyagi megbecsülésének, a társadalmi ranglétrán való előrelépés lehetőségének. (Azért hangsúlyozom a Monarchia időszakát, mert már az ellenforradalmi korszakban is csökkent a tisztii hivatás presztízse, de még jelentősebb az a tény, hogy az ellenforradalmi rendszer katonai elitjébe tartozó tábornokok, tisztek 95 százaléka katonai nevelését, képzését a *Monarchia* időszakában és hadseregeiben kapta, katonai pályafutása *még akkor* indult!)

A társadalmi ranglétrán való előrelépés illusztrálására hadd említsek néhány – megítélésem és az eddigi kutatási eredmények alapján – tipikusnak tekinthető példát. *Röder Vilmos* neve bizonyára jól ismert a jelenlevők előtt. Az 1930-as években volt a honvéd vezérkar – akkori nevén HM VI. csoport – főnöke, később honvédelmi miniszter. Nagyapja még falusi takácsmester egy Baranya megyei kis faluban. Apja honvéd kezelőtiszt, nyugdíjazásakor százados. Vilmos fia gyalogsági tábornok, honvédelmi miniszter, Jenő fia vezérőrnagy lett. Ha csak a honvédség legmagasabb bcsosztású és rendfokozatú tábornokai közül említek még néhányat, talán megerősítik állításomat. *Náday István* vezérezredes – nagyapja kertész, apja MÁV-mérnök. *Révy Kálmán* címzetes vezérezredes – nagyapja falusi kocsmáros, apja polgári iskolai rajztanár. Az első generációs előrelépést példázhatja *Szombathelyi Ferenc* és *Beregfy Károly* vezérezredesek példája, hiszen mindkettőjük apja cipész volt, vagy *Littay András* és *Béldy Alajos* vezérezredeseké, mindkettőjük apja vendéglős volt. A katonai elitbe tartozó tábornokok, tisztek szülei között nagy számban találunk tanítókat, postai és távirtdai segédellenőröket, mozdonyvezetőket, lelkészeket, szatócsokat, gyógyszerészeket, szításmestereket, kovácsokat és magánzókat is.

Ugy vélem, nem véletlen, hogy a felsorolt foglalkozások képviselői küldték gyerekeiket az ingyenes tanítást, a biztos – igaz, nem fényes – megélhetést biztosító katonatiszti pályára.

A *származáskategóriába* soroltam a születés helyét és időpontját, a vallási hovatartozást és a nemzetiséget is. Ezen utóbbiról részletesebben is szeretnék majd szólni. Vizsgálatunk szempontjából a születési idő kérdésének nincs különösebb jelentősége, ezért azt most nem elemzem. Viszont fontosnak tartom a *születési hely* kérdéskörét.

Az ellenforradalmi korszak katonai elitjébe sorolt személyek születési adatainak vizsgálata azt bizonyítja, hogy szinte a teljes – földrajzi értelemben vett – Monarchia képviselve van a rendkívül színes palettán. Ennek ellenére azt kell mondanom, hogy a történelmi Magyarország és Horvátország területén született az ellenforradalmi korszak katonai felső vezetésének 95 százaléka, míg a fennmaradó 5 százalék született a Monarchia egyéb területein. A Monarchia határain kívül született katonai vezetőről nem tudunk. A születés helyét a trianoni békeszerződés által megvont országhatárok figyelembevételével vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy a trianoni Magyarország területén született a katonai elit tagjainak 46 százaléka, a Romániához csatolt területeken 22,5 százaléka, a Csehszlovákiának juttatott területeken 17,5 százaléka, a Jugoszlá-

viához került területeken 13 százaléka, míg az Ausztriához csatolt Burgenlandban 1 százaléka. Az adatok összesítése tehát: trianoni Magyarország 46 százalék, elcsatolt területek 54 százalék.

Ugy vélem, nem tekinthetünk el ezektől a tényektől, amikor a katonai felső vezetés revíziós politikát támogató, sőt azt szorgalmazó álláspontját vizsgáljuk!

A vallási hovatartozás kérdését vizsgálva – amelynek egyébként a katonatiszti pálya választásában és a későbbi karrier alakulásában nem volt különösebb jelentősége –, azt tapasztaltam, hogy az országos részesedésüknek megfelelő volt a római katolikusok aránya a katonai felső vezetők körében, míg kiemelkedően magas az evangélikus vallásúak részesedése. Országos arányuknál valamivel alacsonyabb volt a református katonai vezetők száma – úgy látszik, Horthy reformátussága nem befolyásolta a helyzetet – és ugyancsak országos arányuk alatt volt a görög katolikusok és görögkeletiek részesedése. Az unitáriusok százalékos részesedése megegyezett az országos százalékos részesedésükkel.

Vallását tekintve, kimutathatatlan a katonai felső vezetés tagjai között a zsidók jelenléte. Ez részben a XIX. században megindult erőteljes asszimilációval, részben azzal a ténnyel magyarázható, hogy a katonai pályafutásukat még izraelita vallásúként kezdő tábornokok, tisztek többsége kikeresztelkedett, illetve 1919 után már nem szolgált, mint például báró *Hazai Samu*, *Bánlaky József*, *Schultheisz István*, *Zöld Márton* stb. Ugyanakkor nem elhanyagolható az a katonai vezető réteg, amely a származási igazolások során zsidó, illetve zsidó vonatkozásokkal volt „terhelt”.

Azokat a tábornokokat, törzstiszteket, akiket nem lehetett „nagyszülőikig bezárólag, tiszta keresztény”-ként igazolni, mint például *Friedrich Alfréd*, *Kiskéry Lóránt*, *Zalay Károly*, vagy a feleségük miatt voltak érintettek, például *Székely János* stb., nyugállományba helyezték, de a „zsidótörvények” egyéb diszkriminációs intézkedései nem érintették őket, de családjuk tagjait sem.

A származás kérdésével kapcsolatban befejezésül egy, a publicisztikában virágzó, de a történetírásban is fel-felbukkanó problémáról szeretnék szólni. Ez pedig a két világháború közti és a második világháború alatti honvédség felső vezetésének, de mondhatjuk, az egész tisztikarának nemzetiségi összetétele. Szeretném leszögezni, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján, ilyen nemzetiségi vizsgálatot nem lehet elvégezni, mivel szinte kivétel nélkül mindenki magyarnak, magyar anyanyelvűnek vallotta magát, még az Osztrák–Magyar Monarchia éveiben is, amikor a nemzetiségi származásnak a Monarchia nemzetek felett álló hadseregében nem volt különösebb jelentősége, legfeljebb a magyar nem számított előnynek a nemzet, az ország rebellis hagyományai miatt.

Az 1950-es, 1960-as években keletkezett munkákban (történeti feldolgozások, memoárok) sommás véleményeket olvashatunk, melyek szerint a hadsereg tábornoki és tisztikara zömmel „sváb” származású volt, így eleve németbarát, ami döntő módon befolyásolta Magyarország második világháborús szereplését. A tábornoki és tisztikarról alkotott ezen vélemény nem új keletű, eredete *Szabó Dezső*nél, *Bajcsy-Zsilinszky Endrén*él keresendő. A későbbiek során ezt igyekeztek megerősíteni az egykori „magyar” tábornokok, törzstisz-

tek memoárijai is, gondoljunk csak Nagy Vilmos, *Kádár Gyula*, vagy épp *Sbvoy Kálmán* munkáira. Azok a történészek, akik ezt a kérdést a múltban, de napjainkban is felvetik, általában a névelemzést alkalmazzák igazuk bizonyítására – az már csak természetes, hogy vizsgálódásaiknál csak egy generációt nyúlnak vissza és szigorúan csak az apák nevére terjesztik ki kutatásaikat –, illetve *Szentiványi Domokos* egy 1945 után készült összeállítására hivatkoznak. Szentiványi az 1942-es állapotot alapul véve, névelemzéses alapon, arra a következtetésre jutott, hogy a honvédség felső vezetése „sváb” származású. A kérdés az, hogy mennyiben tekinthető tudományos megalapozottségúnak az 1940-es, 1950-es években érthető politikai indíttatású értékelés. Véleményem szerint semennyiben! Vegyünk néhány példát a névelemzés alapján! *Szombathelyi Ferenc* apja *Knausz*, anyja Szombathelyi volt. *Nagy Vilmos* apja a *Nagy*, anyja a *Hermann* nevet viselte. Ha a nevek hangzását nézzük, van-e különbség? Úgy tűnik, nincs. Mit tegyünk azokkal a két- vagy három-négy generációs névváltoztatókkal, akik már „magyar” névvel születtek, mint például *Csatay Lajos*. Róla Bajcsy-Zsilinszky Endre, mint „jó magyar emberről, ősi nemesről” beszélt, jóllehet, apját még *Tuczental*nek hívták. De említhetnék *Náday Istvánt*, akinek apja még Neumann volt, vagy *Révy Kálmánt*, akinek apja *Reisner*ről változtatta meg a nevét, és a példákat még lehetne sorolni. Hova tegyük azokat – mint például *Stomm Marcel* –, akik magukat magyarnak vallották, de ősük között horvátok, osztrákok, lengyelek, magyarok, németek voltak. Milyen nemzetiségűnek tekintjük az ír eredetű *Maxon* családot, ha mindkét fiú – *Lajos* és *Oszkár* is – honvéd tábornok lett és már apjuk is honvédtiszt volt.

Ugy érzem, e rövid felsorolásból is érzékeltetni lehetett, hogy ez a kérdés összetettebb, mint azt a névelemzések alapján vélni lehetne. Ugyanakkor említést érdemel az a tény is, hogy a „sváb” származást általában csak a népbíróóságok, illetve a marxista történetírás által joggal elmarasztalt és egyértelműen negatív szereplőknek ítélő katonai felső vezetők esetében emlegetik fel. Nem találkozni kitételekkel a már említett Röder Vilmos, Csatay Lajos, vagy Vattay Antal esetében, nem beszélve az alacsonyabb rendfokozatú és a demokratikus átalakulásban is szerepet vállalt tiszttek, mint például *Variházy* – eredetileg *Braun* – *Oszkár*, *Görgényi* – eredetileg *Neugeboren* – *Dániel*, vagy épp *Stromfeld Aurél* esetében.

Mivel a nemzetiségi kérdést főleg a tábornoki és tisztikar második világháborús szereplésével, s németbarátságával kapcsolják össze, úgy vélem, ez a megközelítés tényleg vezethet. A magyar katonai elit németbarátságának gyökereit elsősorban nem a származásában kell keresni, hanem sokkal inkább az első világháborút lezáró békerendszer igazságtalanságában, az első világháborús osztrák–magyar–német szövetségben, a magyar revíziós törekvések német részről történő – korántsem egyértelmű – támogatásában. Nem mond elment ezeknek az sem, hogy akad(hat)tak olyan tábornokok és tiszttek, akik a nagy német győzelmek hatására igyekeztek előkeresni német ősiket. (Ez pontosan ellentétje volt az 1920-as, 1930-as éveknek, amikor mindenki a magyar ősit kereste és nemcsak a hadseregen belül!)

Előadásom befejező részében hadd szóljak a korábban már jelzett iskolai végzettségről és a hozzákapcsolódó katonai pályafutás egy-két állomásáról, valamint a katonai elit tagjainak anyagi helyzetéről.

Ezekről a kérdésekről általában – megint a memoárok egy részére és a publicisztikai írásokra kell visszautalnom – a nemzetiségi összetételhez hasonló és legalább olyan indokokkal alátámasztott vélemények vannak a köztudatban. A leglényegesebb: az ellenforradalmi korszakban a volt honvédtisztek hátrányba kerültek a volt közös tisztekkel szemben. Ez a vélemény végigvonul Nagy Vilmos, Kádár Gyula, Shvoy Kálmán memoárjain, *Nemeskürty István* több írásán is. Mit mutatnak ezzel szemben a tények?

Az ellenforradalmi Magyarország katonai elitjébe sorolt személyek 51 százaléka végzett honvédtisztképző iskolákban 1918 előtt, és 7 százaléka 1919 után. „Közös” tisztképző iskolát végzett a katonai elit tagjainak 38 százaléka, míg a fennmaradó 4 százalék tartalékos tisztként kezdte pályafutását.

Ha figyelembe vesszük, hogy a honvédségnek 1898-ig mindössze egy tisztképző intézménye – a négy évfolyamos hadapródiskolaként működő Ludovika Akadémia – volt, és 1898 után is csak három – a pécsi és nagyváradai honvéd hadapródiskola és a katonai akadémia rangra emelt Ludovika Akadémia –, akkor ez az arány nem tűnik rossznak. Ha hozzátesszük ehhez még azt is, hogy a honvédség tisztképző iskoláiban nem képeztek tiszteket a tüzérség és a műszaki fegyvernem számára – ami azt jelenti, hogy az a fiatal, aki tüzértiszt szeretett volna lenni, eleve közös iskolára volt utalva –, akkor még inkább figyelemre méltó ez a több mint ötvenszázalékos részesedés.

Hasonló adatokat kapunk, ha azt vizsgáljuk, hogy a Monarchia időszakában melyik hadseregben szolgáltak az ellenforradalmi Magyarország katonai elitjének a tagjai. Már csak azért is fontos ez a szempont, mert 1919 után a honvédség újjászervezéscor előnyben részesültek a honvédségnél szolgáltak, a magyarországi születésűek, a magyar honosok és a vezérkari képzettségű tisztek. Az adatok elemzése alapján – ebben az esetben is 90 százalékos teljességgel dolgozhattam – azt mondhatom, hogy az ellenforradalmi korszak katonai elitjének tagjai közül csak a honvédségben szolgált 48 százalék, csak a közös hadseregben szolgált 41 százalék, míg 11 százalék rövid, közös hadseregbeli szolgálat után, a honvédség állományába került.

Rendkívül érdekesnek tűnhet megvizsgálni a katonai elit tagjainak szolgálatvállalását a forradalmak és ellenforradalom időszakában. E vizsgálat elvégzéséhez egyelőre csak 60 százalékból állnak adatok a rendelkezésemre. Ezek szerint 1918 novembere, illetve 1919. március 21-e után, az ellenforradalmi katonai elit tagjainak *60 százaléka szolgált tovább és lett a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének fontos beosztású tisztje. A szolgálatot nem vállalt 40 százalék döntő többsége hadifogságban volt, egy része külföldre távozott, illetve kivált a hadseregből, vagy beteg volt. A szolgálatot nem vállaltak, illetve a külföldre távozottak egy része később a Nemzeti Hadsereg megalakulása után Szegeden jelentkezett. Összevetve az 1919. március 21-e után szolgálatot teljesített tisztek arányát, a következőket kapjuk: Vörös Hadsereg 90 százalék, Nemzeti Hadsereg 10 százalék.*

Hogy mi lehet ennek az arányeltolódásnak a magyarázata, arra talán a következőkben lehetne válaszolni.

1. A Tanácsköztársaság politikai és katonai vezetése egyaránt vállalta a haza védelmét, amelyet ezek a fiatal tisztek is magukénak éreztek. Számukra ez legtöbbször az ország integritásának a védelmét is jelentette, ami azért is jelentős, mert többségük az akkor még csak megszállt, később elcsatolt területekről származott.

2. Komoly és gyors katonai karrier lehetősége csillant meg a zömmel még csak fiatal főhadnagyok, századosok, őrnagyok előtt, hiszen a polgári demokratikus kormányzat nemcsak a tábornokokat, de az ezredeknek is nyugállományba helyezte 1919 januárjában. A felső vezetéstől ily módon megtisztított maradék haderő magasabb parancsnoki posztjaira értelemszerűen fiatal(abb) tisztek kerültek. Így a Tanácsköztársaság időszakában a szolgálatot vállalt – illetve arra fel- és behívott – fiatal tisztek olyan magas beosztásokba kerültek, amelyekre normál körülmények között még hosszú éveket kellett volna várniuk.

3. Egyéni egzisztenciális problémák. Megélhetési gondok, más foglalkozások, szakmák nem vagy hiányos ismerete.

4. Stromfeld Aurél személyes tekintélye, állásfoglalása sok ingadozó tisztet vonzott a Vörös Hadseregbe. (Stromfeld lemondása után ez fordítva is értendő!)

Hogy a személytelenségből kilépjünk, néhány ismert név. Valamennyien olyanok, akik a Vörös Hadseregben vezető beosztásokat töltöttek be, majd az ellenforradalmi rendszer katonai elitjének vezető személyiségei lettek: *Sztójay, Döme*, a Vörös Hadsereg hírszerző és kémelhárításának vezetője, *Werth Henrik*, a 7. hadosztály parancsnoka, *Náday István*, a 7. hadosztály vezérkari főnöke, *Sönyi Hugó*, a 29. dandár parancsnoka, *Györffy-Bengyel Sándor*, a 6. hadosztály, majd I. hadtest vezérkari főnöke, *Nagy Vilmos*, *Lakatos Géza*, *Hennyey Gusztáv*, *Andorka Rudolf*, a Vörös Hadsereg főparancsnokságának beosztottai, *Littay András*, a Vörös Hadsereg főparancsnokságának szállásmestere... a sort hosszasan lehetne folytatni *Szombathelyi Ferenc*cel, *Jány Gusztáv*val, *Bangha Imrével*, *Csatay Lajossal* és másokkal.

Befejezésül vessünk egy rövid pillantást a katonai elit tagjainak jövedelmi viszonyaira, anyagi helyzetére. A köztudatban általában az él, hogy az ellenforradalmi rendszerben a hivatásos katonatisztek kiemelkedően magas fizetést éltek. Tény, hogy a katonatiszti fizetések nem voltak – mondjuk a munkások, alkalmazottak fizetéséhez viszonyítva – túlzottan alacsonyok, de a tisztállással szemben támasztott követelmények – öltözködés, a gyerekek megfelelő tanintézetekben történő iskoláztatása, a feleség háztartásbeli mivolta, kötelező vizitek, megfelelő lakás – kielégítésére már kevésnek bizonyultak. Rontotta a tábornoki és tisztikar anyagi helyzetét az 1930. július 1-től folyamatosan csökkentett illetmény, a rendszeres áthelyezésekkel járó kiadások. Egy 1936-ban készített felmérés szerint a főtisztek közel 70 százaléka, míg a törzstisztek 50 százaléka volt valamilyen mértékben eladósodva. Ezek az adósságok pedig nem kártya- és lóversenyadósságok voltak. Az 1930-as, 1940-es években mindennaposak voltak a Honvédelmi Minisztériumhoz benyújtott kérelmek, amelyekben a tábornokok, tisztek 400–800 pengős segélyeket kértek.

Nemigen stabilizálta a katonai elit tagjainak anyagi helyzetét házasságuk sem. Többségük jóval harmincéves kora után nősült és általában a középosztályokbeli családokból választott feleséget magának. A legtöbb feleség családja nem vagy csak nagy nehézségek árán tudta biztosítani a házassági óvadéktőkét – összege 10 és 60 ezer pengő között mozgott –, így általánossá vált, hogy az államfő elengedte annak biztosítását.

Mint már említettem, 1930. július 1-től a hivatásos tisztek – más állami alkalmazottakhoz hasonlóan – csökkentett fizetést kaptak. A fizetések 1940

novemberére érték el ismét az 1930. július 1-i szintet. Az illetmények és a honvédségi pótdíjak összege a későbbiek folyamán gyorsabban emelkedett – igaz, akkor már csekély inflációval is kellett számolni –, és 1940. november 1. és 1943. július 1. között 27 százalékos növekedést mutatott. Ne feledkezzünk el azonban arról sem, hogy az 1940. november 1-i összeg megegyezett az 1930. július 1-i összeggel, ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy ez a 27 százalékos fizetésemelés 13 év alatt valósult meg.

Az ellenforradalmi korszak katonai elitjének anyagi helyzetét nemcsak a fizetésével illusztrálhatjuk, hanem a valóságos anyagi helyzetével. Hogy erről képet adhassunk, 75 százalékban állnak az adatok a rendelkezésemre. Ezek szerint a katonai elit tagjainak 60 százaléka vagyontalan volt, 30 százalékának vagyonát a saját tulajdonú lakás – általában 3–5 szobás –, illetve néhány száz négyzetméteres telek, gyümölcsös, nyaraló képezte. Mindössze tíz százalékuk rendelkezett jelentősebb földbirtokkal – 200–1000 hold –, vagy házingatlannal. Ezeknek a vagyonoknak a többsége a házasságok révén került a katonai elit tagjainak családjába, illetve a földbirtokok egy része részletfizetésre megvásárolt vitézi telek volt.

A katonai elit tagjainak jövedelmi viszonyait, anyagi helyzetét úgy értékelhetjük leginkább, ha összehasonlításokat teszünk más csoportok, szakmák jövedelmi viszonyai között. 1942-ben a legmagasabb katonatiszti fizetés, a vezérezredesi havi 1568 pengő volt, ez évi átlagban 18 816 pengőt jelentett. Ennek az összegnek a másfélszeresét kereste abban az évben a korszak kulturális elitjébe tartozó *Szekfü Gyula* történész, kétszeresét *Eiben István* filmoperatőr, *Füst Milán* író, közel háromszorosát *Péger Antal* színművész, több mint háromszorosát *Herczeg Ferencz*, *Márai Sándor*, *Zilahy Lajos* írók.

1943-ból is vannak összehasonlítási lehetőségeink. Egy jelentős hadiipari üzemben (Dunai Repülőgépgyár) egy napi 8 órát és havi 26 munkanapot dolgozó esztergályos havi fizetése megegyezett egy fiatal százados havi jövedelmével. A legkevesebbet kereső szakmunkás fizetése megegyezett a hadnagyi fizetéssel. A vezérezredesi havidíj és honvédségi pótdíj összege (1882 pengő) három és félszerese volt a Dunai Repülőgépgyár esztergályosáéknak 1943 őszén.

Előadásomban az ellenforradalmi korszak katonai elitjéről igyekeztem néhány lényegesnek tartott szempont alapján áttekintést adni. Az elhangzottak zárásaként talán elmondhatom, hogy a kutatások eredményeink ismeretében felmerül a kérdés, megalapozottak-e azok a vélemények, amelyek a tábornoki és tisztikar dzsentri, dzsentroid eredetére, de ugyanakkor német származására utalnak. Igazoltnak látszik-e a két világháború közti honvédség, illetve a katonai elit ellenforradalmi eredete?

Úgy érzem az itt felvetett kérdésekre az előadásban már részben elhangzottak a válaszok, ezek még inkább alátámasztott igazolása azonban további kutatásokat igényel.

Elhangzott a Budapesten, 1986. május 14–15-én, „Gazdaság, társadalom, politika a két világháború között” címmel megrendezett fiatal kutatók konferenciáján.

The illustration depicts a scene from a prehistoric or primitive society. A woman and a man are seated in a shallow, rectangular pit or enclosure. The woman is on the left, and the man is on the right. They are surrounded by a dense forest of tall, thin trees. In the background, a large pile of animal bones and antlers is visible, suggesting a hunting or butchering site. The ground in the foreground is covered with various plants and leaves.

Semmim és mindenem

Senkim, semmim ez a kerek világ
csak Mindenem, nagy, nem látom át,
nem figyel a dalra, nem vigyáz a szóra,
mintha nyelvünk nem a tulajdona volna.

Víz alatt egy nádszál köt össze a kinti
világgal, mely fiát a nádasba inti,
mintha kinn idegen hatalom csaholna,
mely szavunk a léggel a torkunkba fojtja.

Török, osztrák, zsoldos? Janicsár, lófarkas
tatár lopakszik a kertek alatt? Farkas?
S a szép gyermekdalok, ázsiai táncok
virágzanak csak, hol állnak még a sáncok?

Ez mintha Székelyföld kerek szava volna,
az mintha döcögne Csanádba, Losoncra
nyíl ki, hasadj szét már te négy kerek égtáj,
zendüljön meg újra Balassink strófája!

Semmim meg mindenem ez a kerek világ,
puszta-kút a ménes lovának inni ád,
csördít, csak pattogtat a Csikós, a Betyár,
kifütyül a vízből az az egyszál nádszál.

Hogyan lettem plebánus

Nagy a dánomozás Puskáséknál, folyik a dínom. Húsvéthétfő volna, vagy mi a fene. Megjelenik a ház kiskapujában a hegedűs cigány és vidám nótát kezd húzni. Táncol hozzá, hány mellé, vidám kedve van, vagy mi a fene. Rákacsint a humanista Puskás lakatos, hogy ne nekünk vonogasd a vonódat, hanem ott a kecske az ólban, ha azt meglocsolja, kap fejenként tíz forintot. Ambíciója épp lenne a roma gyerekeknek, de csak szabódik, hogy ő nem szokott ilyesmiket végezni. Hogy így, hogy úgy, a lényeg, hogy semmi nem lett az egészből.

Román Százados őrmester magához kéreti az egység írnokát, és kéri, oldjon már meg helyette egy fogas számtani feladatot. A 2,3-at kell beszorozni 10-zel. Az írnok mögé tesz egy pontot, azután felírja a tízest, egyenlőségjel. Most meg mit akar evvel csinálni, kérdi Százados. A tizedesvesszőt egy jeggyel jobbra viszem és. Maga csak ne vigye azt a vonást semerre, csattan fel. Írja egymás alá tízszer és. Feri bátyám szerint úgy esett az eső, hogy nem is kellett volna jobban.

Milyen leves ez, kérdi valaki. Bab, feleli másvalaki. De miért ilyen híg, kérdi valaki. Nem híg az, feleli másvalaki. Talán vizet tettek bele, kérdi valaki. Nem vizet, hanem babot, feleli másvalaki.

Régen nem kaptam tőled levelet. Nem sírtam, hiszen boldogságod hártartalan lehetett, hogy nagyfiadnak írhatasz, bár az a tény, hogy alig látsz és kezded remeg, félelemmel töltött el, és azt a randa kukacrágta halált idézte föl benned, ami azóta be is következett. El sem tudom képzelni, hogyan nézel ki ott lenn a koporsó deszkái közt. Attól tartottál mindig, hogy midőn szépen elszunnyadsz a végtelenbe, hideg sárba tesznek, s pondrók rágják alabástrom húgod. Véred bennem futkároz, már amikor, mert most például forr, lassan, mondhatjuk úgy is, pihen, vagy inkább liheg. Hazaérvén furcsa sírás fogadott. Az első pillanatban nem értem föl, mi ez a részeg szomorúság, én már rég kibőgtem magam. Elfelejtettem, hogy ők földet dobtak rád, míg én magamban, a tömegben, fájóssá könyyeztem ugyan szemem, de nem kellett évekig nézmem tetemedet. Borzalom, hogy e szót leírom, mert az én anyám, te drága, nem tehet ilyesmit, nem válhat azzá. Mesélik, akik láttak, milyen szép voltál. Arcbőröd később csöndesen elsimult, őrangyalod letörölte róla a ráncokat, s azt is mondják még, mintha mosolyogtál volna. Mondják, azért tört ki mindenkiből a sírás, mert olyan gyönyörűen tartottad a fejed, hogy az nem lehet igaz. Hallasz, édesanyám? El sem lehet képzelni, hogy nem hallasz.

Az egyik országúton Pannónia száguld negyvenessel. Azért negyvennel, nehogy a nagy sebesség az árokba taszajtsa őket. Ugyanis ketten ülnek rajta, s óvatos gyerek a kormánynál ülő, nem szeret fölöslegesen kockáztatni, úgymint ketten ülnek rajta. Az emberi életet nem pótolhatja sömni, de nem ám. Az emberi lét nagy lét, avval nem szabad játszani. Kettejük közül az, amelyik ferályóra után leállítja a masinát, érdekes dolgokat mond. Szomorú hangan rendőrt hiányol. A mellette ülő motoros gyerek még szomorúbban kérdi, hogy miért lenne jó, ha leállítaná őket a hekus. Az, amelyik elől ül, botránkozva tekint hátra, hát létezik olyan ember a földön, akinek ez nem természetes? Annyira természetes, hogy a fán vannak. Azt akarta mondani a mi haverunk, hogy miolta jogosítványa van, még nem igazoltatták. Szereti, ha igazoltatják, és az örömhöz most még az is hozzájárult volna, hogy nem büntetés lett volna a móka vége. Így se lett, mert mindketten elröpültek a fenébe.

Pongrácz azt tanítja az elsősöknek, hogy az embernek fütörészve kell az akasztófa alá mennie. Még nem próbálta ki, de biztos lehungyozná a hóhért, hadd egye a méreg. Mosolyogjon az ember, nevéssen, kacagjon, elvégre egyszer viszik akasztani a halandó lelket. Szép halál az, ha az embert valami nagyságos eszméért meglógatják. A szabadságért az embernek mindent vállalnia kell. Ő is, hogy mindezt ilyen szépen oktathassa néktek, inkább csöndben hasalt a lövészárokban, nem tett sömni olyat, ami miatt most ne lehetne itt.

Keszthelyi Gheorge nagyon nem szeret zsebkendőt mosni. Néha összegyűl egynéhány száz is, míg klozetsúrolásra szánja magát, ugyanis ezt másként aligha nevezhetjük. Két fogkefével, három buldózerrel és négy vasvellával kaparja az eredeti tökefőhalmozást. Előfordulhat az is, hogy tíz százaléka lejjön. Az orvosa szerint úgy megfázott, mint a szamárköhögéses csacsi. Vagyis az orra annyira ordít. És akkor lefeküdt.

Negyedéves bölcsész a barátunk. Már is kiváló marxos hírben áll, s ő komolyan is veszi, amit csinál. Egy baja van, és pedig az, hogy imádja a zenét, és nagyon szeret zongorázni, s ha csak alkalom adódik, templomi orgonán játszik. Az illetékesek mindég szívesen engedik e csodás hangszerhez, mert már ismerik, s élvezettel hallgatják ők is. Iskolatársai nemegyszer észrevették, hogy a vidéki kiránduláson kámfort játszik és az egyházba somfordál. Szenvedélyének híre eljutott tanáraihoz is, s egyikük nagyon megharagudott a fiúra. Édes fiam, hogy gondolod, ha kitudódik, hogy épp te jársz templomba, még Nyugaton is híre megy, s az egész világ rajtunk fog röhögni. Szabad Európának különösen jó falat lesz. A mi barátunknak kitűnő érzéke van a játékhoz, s fölismerte, hogy most alkalom adódik egy kis szórakozásra. Arca elváltozott, s beszéde folyamán egyre inkább a megszállott intenzív félnótás fintora torzította el. Azért járok templomba, mert nagyon szeretem az anygalkákat. Ha leszállnak hozzám, megölelnek, megcsókolják homlokom, végtelen boldogság kerít hatalmába. Mit nekem a nagycsőcsü földi anyglok! Szűz Mária szözatait, megnyilatkozásait hallom! Így magyarázott hosszadalmasan. Az előbb még majd kicsattant az egyetemi tudományos szocialista magántanár arca, most meg szép lassan átváltozott sárgára, türkizzöldre,

orgonára, fehérre, feketére, és az isten tudja, hány színre. Először csak csudálkozott, hogy aztán fölismerje a helyzetet. Megállapítása: ez bizony hülye. Barátságosan megveregette a fiúka fejét, mondja csak, fiacskám, mondja, s közben a távbeszélőért nyúlt. A fickó meg most már komolyan sápadni kezdett, mert észrevette, ennek a fele sem tréfa. Szóval, az öreg hívta a mentőket, és őt kellett bevitetni, annyira megviselte, hogy a koma megvilágosodása csak játék volt. Ugyanis a barátunk, amikor látta, hogy ebből baj lesz, visszaváltozott, és bocsánatot kért. Ma is él, ha engedik.

Öregapád meséli, aki törzsőrmester volt a királyi rácz seregben, milyen részeges disznók voltak a tisztok. Egy alkalommal megjelent annál a hadtápcsoportnál valami tábornok, ahol az öreged szolgált. Riadóztatták az egész egységet, és a fősorakozó katonák előtt lezajlott a fogadás. A főszakács, a parancsnok, egy tökkelütött százados elüvöltötte magát, hogy így meg úgy. Ezt kötetlenebb beszélgetés követte a tisztok közt, és síri csend a bakák közt. Magas rangú előljáróját így becézi a most is részeg százados: Tábornok úr, maga mint ezredes, és így tovább. A tábornok azt mondja, minek ez az egész ceremónia, ő itt is otthon érzi magát, s erre leheveredett a főrc. Mellé feküdt az egész brancs, a katonákat meg cte a fene, mert röhögésre nem kaptak engedélyt.

Kedvenc álmom, éjszakai, alvás alatti, a röpülés. Valósággal átélem, nappal majdhogy ki nem próbálom: csak úgy szép lassan lengetni kezdem széttárt kezem és mint madár egyre följebb, följebb emelkedem, szép lassan. Van úgy, hogy annyira megijedek a mélységtől, rémülten ébredek föl, s ilyenkor nem tudom, valóságosan röpültem-e, vagy csak alvás közben.

Van egy festő barátom, aki remek érthetetlen elvont képeket készít műhelyében. Azt vallja, hogy ő nem az úri bandának, hanem az egyszerű embereknek szeretne dolgozni. Szerinte az lenne csudálatos, ha csak a munkásemberék értenék rajzait, a züllött értelmiség pedig finnyásan lökné félre. Szerinte ez elérhető, de csak az ő alaktalan képcével. Kívánjunk neki szerencsét, mert mért ne. Szerintem egy fekete egyenes vonás a budi belső, fehérre meszelt falán kifejez mindent, amit valaha művész megfogalmazni szeretett volna. E vonalban benne van minden, az égvilágon minden, hisz emberkéz húzta, két kutya nyúzta, a harmadik csak porcintott, az lett a harangja.

Jancsi fodrásznak négy fia, egy lánya van, meg a felesége. Ezenkívül azt hiszem semmije. Aznap már a harmincegyedik síma beretváltást csinálta, borraivalót meg alig kapott. Belép az üzletbe az új vendég, és a mi szorgalmas Jancsi fodrászunk már be is takarta. Kérdi, mit parancsol. Az illetőnek jókora zsiros haja, ujjnyi szakálla van. Jancsi fodrász azt szeretné, ha a páciens tisztán, ápolt fővel távozna. Hiszen ő csak jót akar. Esetleg egy kis jó fejmosás, borotvahajvágás, szeszbedörzsölés, krémpakolás, nectán festés avagy tartós hullám. Csak egyszer már végre engedjék dolgozni. Mert Jancsi fodrász nagyon szeret dolgozni. Mindene a munka, az alkotás, a közösségért végzett böcsületes dolog. Közbeszól a

szenvedő alany, sima borotválás. Először nem éri föl ésszel, hogy mi történt. Majd letépi a fenőszíjat, a beretvát kinyitja, más kezébe meg ollót kap. Arca mint a kréta, füle mint a cékla, csuhajla. Rásuttog a delikvens fejére, s az örömeben székestül hanyattesik. Ha nem akarja, hogy megverjem, tűnjön el. Valahogy így hangzott. Egy pillanat, és az üzlet teljesen kiürült. Jancsi fodrász szerint teljesen. Ki erre, ki arra, ki az ajtón, ki az ablakon, ki a szellőzőnyíláson távozott. Jancsi fodrász nem értette, mi van. Azt tudja, hogy hét elmúlt, de azt nem, hogy hány óra van.

Május elseje, péntek. Garzó Bandi bácsi nem szokott hozzá a négy liter borhoz, és ami nála megfoghatatlan, berúgott. Áll a templom mellett és csak áll. Már legalább nyolc órája ott áll. Hirtelen érezni kezdi, hogy szeretne valamicske eltávozni abból az öt lityiből. Erősen tartja magát néhány pillanattal, aztán isten neki, lehúzza a gatyáját, és nemsokára az arra menő gyermekek, fölöttek különös látványra lehetnek figyelmesek: az ezernyolcszázkilencvenhétben épült református szentély, életében először, hulla részegen tántorog. Ez a kolostor se fog még egyszer vizelde fala lenni.

Az a legjobb érzés a világon, amikor az ember nyugodtan ülhet a bilin. A kis Ferke világszemlélete teljesen pozitív. Szerinte az árnyékszék a negatív, a bilikő a pozitív. Nagyon tetszik neki az egészségügyi papíros. A múltkor azon számolta ki, hány gólt rúgott Megyeri, a kerületi gólkirály, négy bés. Az igaz, hogy lány, mégis ő rúgja a legtöbb culót. A kis Ferke is sokat szokott rúgni, no nem a labda mellé, hanem a környező ablakokba. Örül ennek, hiszen lesz mit mesélni majd a gyermekeinek. Az ő apja sohase mondja el, hány embert lőtt a háborúban. Úgy tudja, azért van a háború.

Délután fél tízkor beteglátogatók érkeznek a fővárosból a tévészé tizenhárom számú tehenéséhez. Kérdik tőle, mi a baja. Azt magyarázza, hogy „a priori” más volt, mint most „a posteriori”. Söhajt négyet a társaság és elmegy. Elterjed az országban, hogy a falu tizenhárom számú tehenésének prosztatája van. Sokan sírásnak adják fejüket, sokan egyébnek.

Jóskának tébéje van. Meg két darab giliszta a belciben. Az orvosok helyesen állapították meg. Különbösen is mindenki tisztán láthatja, ez a gyerek tüdőbajos. Állandóan sápadt, nyúzott, s a többi. Ez a gyerek beteg, nyilvánvaló. S az orvosoknak egyáltalán nem tetszik ez a tébé. Fertőz, rombol, az emberiségre tör. Hogy számoljuk föl? Hogy gyógyítsuk meg ezt a fiút? Elkiáltja magát Dezső bácsi: Hajtsuk ki a gilisztáit! S megkezdődik a hajtsa. Az egész család furkósbottal kergeti a Jóska gyerek két darab gilisztáját. De azok nem akármilyen giliszták. Nincs kedvük elmenni. Beöntés, furkósbot. Aztán a giliszták mégis előjöttek. Kibújtak. Józsi nem segítette őket. Mert Józsi olyan. Kemény gyerek. Tébet szedett föl? Vagy örökölte? Mellékes. Tébéceje bárkinek lehet. De éppen két darab gilisztája! S a giliszták elináltak.

Kún Bíró bevonul a kocsmába. Ebbe a cukrászdába ritkán szokott járni. Leül az asztalhoz, kéri az étlapot, és elmén. Mén az utcán, a kistabáni ut-

cán, megint bemén egy kocsmába. Ebben a másodosztályúban leül egy székre, s étlapot kér. Nagyon érdekes rajzolatú étlapot kap, aztán kimén. Egyre éhesebben benyit az új büfébe. Az étlapot kiveszi a keretből, és továbbmén. Belép a másik kocsmába, asztalhoz ül, két étlapot kér, mert hogy mindkét szemével látni akarja. Még rengeteg fér a zsebébe, megint távozik. Belép a másik étterembe. Itt nem adnak neki semmit, ismerik. Éppen nem verték meg, csak kidobták. Egy másik kocsmába esik be, s kér egy étlapot. Kiveszi zsebeiből a többit is, és számolni kezdi őket. Kevésnek találja. Bemén a véccébe, és leül.

Sok ember él a földön, mondja Piroska és fölvihog. Óvatosan körülnéz és belerug az ápolóba. Az ápoló azt gondolja, hogy ennek már fele se tréfa, s gyorsan az ágyához kötözi az ápoltat. Piroskának kifordul az egyik szemc, a másikkal meg bandzsalit egy szépet. Több lakótársa kiugrani készül az emletről, de balszerencsájukre rács van az ablakon.

Kovács Ferike másodikos. Szalad haza az oskolából, nevetgél, ugrál, krétával ábrákat rajzol a falra és káromkodik. Hirtelen megvilágosodik előtte az élet értelme. Szép csöndesen valami folyini kezd a nadrágja alól a combján, onnan előbb a térdére, majd a lábszárára, végül pedig igencsak érthető módon a szandáljára. A másik oldalon topogó néni átkiált, hogy miért nem ül le az árokba. -Ferike legyint, már mindegy. Tovább nevetgél, ugrál, krétával ábrákat rajzol a falra és káromkodik. Hirtelen megvilágosodik előtte az élet értelme. Szép csöndesen verni kezdi az anyja.

Szép sárgáskék este van, meg egy csomó szúnyog. Meg még állítólag sok jó gyümölcs a kertekben. A kerület minden valamirevaló ifja nagy vidáman masírozott a barackfák felé. Itt is, ott is leválik egy csoport és behatol valami aranyos kertbe. Zsolt barátunk, az egész társaság egyetlen nem direkt csavargó eleme is hozzácsapódik egy kis csapathoz, és udvariasan besétál a többiek után a kertbe. Nem kell mászni sem, az ajtó nyitva áll. Alma, barack és zöld szilva vár barátainkra. Bezabálnak lehetőleg mindent, minek valamit is itthagyni a tulajdonosnak. Az ing megtelik ízletes sárga almával. Azután hazamennek. A következő este megint hívják a többiek a mi nem direkt csavargó elem Zsolt barátunkat. Ez az este emlékezetes marad neki, míg élni fog. Éppen csak hogy kiértek a kertek alá, még azon se gondolkoztak, melyik részen nézzenek most körül. Beszélgetnek, morfondíroznak. Hirtelen, mintha a föld alól teremne elő, egy zuralós parasztyerek kezd kerékpáron feléjük rohanni. Az egész társaság pillanatok alatt szétszóródik, ki merre lát, arra fut. Ugyanis a már említett parasztyerek a kerékpár hajtása közben sajátos szavakat használ. A mi Zsolt barátunk azonban nem rohan el. Úgy érzi, nem tett ő semmi rosszat ennek az embernek. Az az ember meg olyanokat kiabál, hogy az anyjuk istenit, piszkos tolvaj banda, mit keresnek itt este kilenc órakor. Menjenek haza, mert különben mind agyonveri. Zsolt úgy gondolja, ő nem tett semmi rosszat, ő nem tolvaj, a tegnapi csak játékból volt, sétálni meg szabad, azért nem verheti meg senki. Különben is az ő kertjét mások szedték le, nem a Zsolt barátai. Úgy néz ki, a megvadult tehénpásztor nem tudja értékelni az egészre látszólag fittyet hányó viselkedést, mert biciklijét a bokorba dobva, nekicsik, és ragyogó rúgással a bal lábát egy pillanatra a fiú tomporába helyezi. Zsolt örült volna,

ha egyszerre mindkét talpával, de ez csak álmodozás marad. Kevés ideig még fájdalmasan beletekint oktalanul bántalmazója szemébe, majd váratlan fordulattal vágózni kezd. Nem hisz már tisztasága miatti sérthetetlenségében. Csalódottan, keservesen sír. Hát ilyen rossz a világ? Az embernek fölösleges böcsületesnek lenni, úgy látszik.

Az igazság az, hogy ezerkilencszáztizenháromban is így kezdődött a hideg. Előző nap nagy hideg fújt. Reggel fölkel az apám, ki akar menni megetetni a lovakat, tudja kedves, mi nagygazdák voltunk, és nem tudja kitolni az ajtót. Annyi hó volt. Csak egy hónap múlva olvadt el teljesen, az út menti árkokban sokáig meghúzódott a megkeményedett hó, nem érte levegő. Most is csak el ne álljon a szél, mert akkor hó fog esni. Egyszer meg olyan meleg volt, hogy kiszáradtak a kutak. Erre nem emlékszem, apám mesélte. Az állatoknak bort adtak, hogy meg ne dögöljenek. Persze berúgtak tőle. Az egyik borjút le kellett vágni, három napja nem mozgott, csak amikor levágták, akkor mozgott. Hát igen, ilyen idők voltak ezek, édes fiam. Tudja, kedves, én akkor sokat utaztam. Itthon csak így nyáron voltam, mert a férjemmel télen Abbáziában éltünk. Nyolc nyelven beszélt. Már akkor is szállodában laktam, a férjem kapus volt. Bizony, kedvesem, így éltünk mi. Kegyelmednek a kecskói fölötti szobát adom.

Kovács szaki a termelési értekezleten fölháborodott hangon meséli, hogy bemegy a segédmunkás a hugyozóba, és kérem, nézzék meg a hugyozót! Mintha tanyáról engedték volna föl a dolgozót. Az angol budit le kell húzni vízzel! Ki hallott még ilyet. Mielőtt valakit egyáltalán bevezetnének a műhelybe, föl kellene világosítani az angol budi használatáról. Egy csoportvezető közbeszól, hogy ezt szívesen rábizzák. Kovács szaki örömmel nyugtázza. Jaj lesz ezután az új munkatársaknak. Majd ő megmutatja nekik, hogyan kell az angol budit vízzel lehúzni.

Ha az egyik vonat fölfelé megy, a másik meg lefele, akkor mi újság van? Hol találkoznak? Szerintem seholy, mondja mellettem valaki. Menj apuskám a francba, ne pofázz bele a szövegembe. Nem löverseny ez. Az látod, biztos nem.

Egyik kezében söprű, másik szájában egy csomó pletyka. Így látni az árva csabai nénéket, amíg csak a szalonna tart. Szerencsére már kevés rajtuk a zsírozó, csontjaikból majd elszáll az a maradék szóbeszéd is. Az elárúsító negyven fillérrel többet adott vissza a kelletténél. A nénék jókat vihognak, belekacsintanak egymás fölébe, ez aztán a csemege, nem a csabai vastag. Még ízesebb, mint az, hogy olcsóbb lett a szalonna. Az övék különben sem lett, azóta inkább mind ők eszik meg. A csabai néne nem szereti olcsóbban adni a szalonnát. Az neki sehogy se smakkol. Inkább mind ő cszi meg. Kevesebb az az érték, amit magára pazarol. A piacon minden néne még nyár közepén is száz szál kolbászt árul, de szalonnát semmit. Inkább magába tömi. Foglaljunk helyet, szalonnázzunk. Együnk katonákat: egy néne, egy kis kenyér, egy néne, egy-két kenyér.

Nyár van, sütnek a napok. Az egyik az égből, a másik a fenekemből. El-náspárgolt az anyám, természetesen teljesen igazságtalanul. Ideges, valahogy le kell vezetnie. Egy sor bőgés után már újra jó kedvem van. Me-

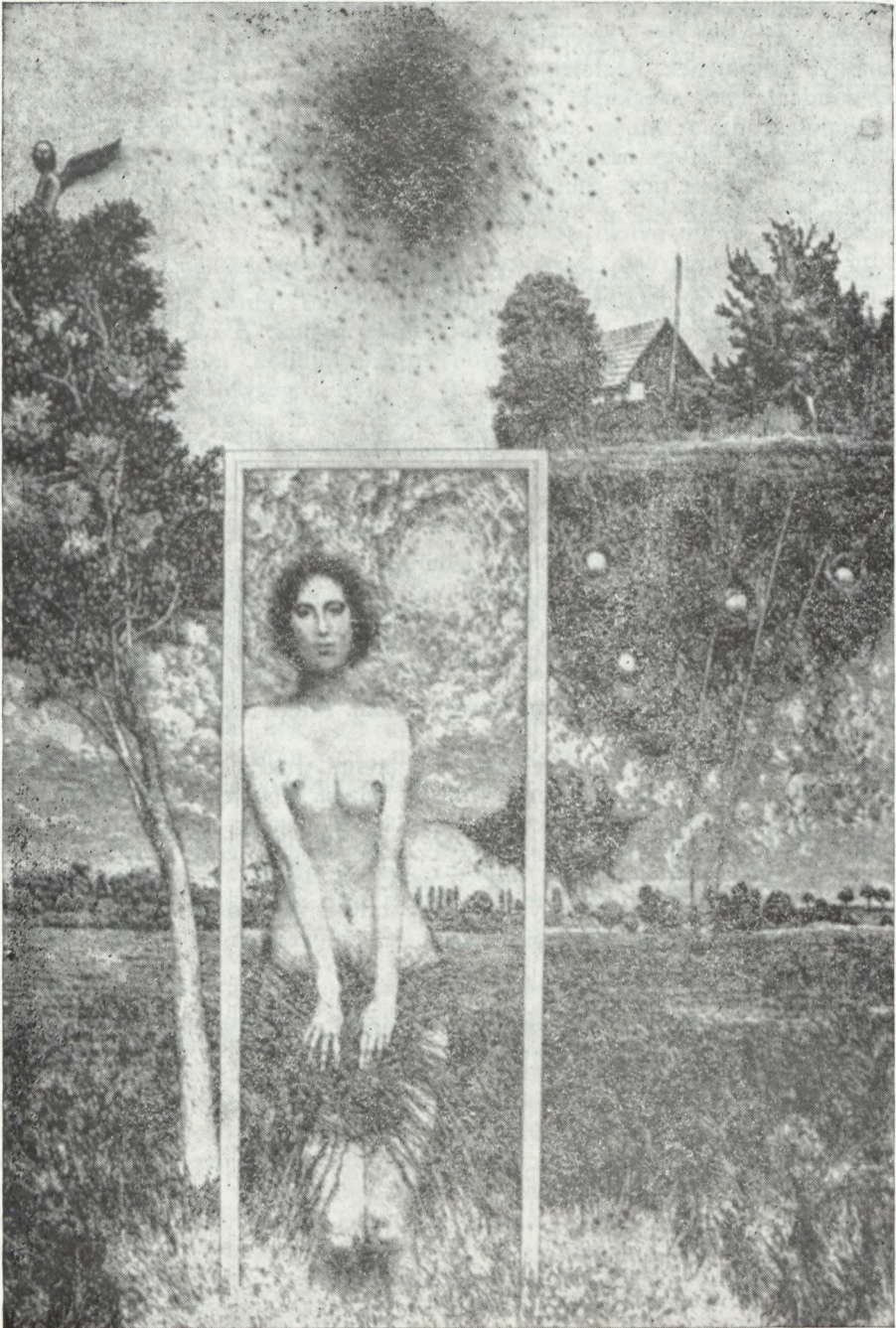
gint pofátlankodásra áll a lelkem. Valahogy csak el kell tölteni az időt. Ki ezzel, ki azzal. Ki a gyermekét veri, ki az anyját dühíti. Mindenki pillanatnyi helyzetének megfelelően. Ki az égre köp, ki pedig az arcát tartja, mindenképpen megkapja a magáét. Én is megkaptam. De akkor még így jópofáskodtam: Mi az abszolút nyomor? Ha a diós tésztába is barackmagot tesznek! Hogy nézett akkor rám. Mennyi fájdalommal, mennyi keserűséggel nézett rám. Énrám. Ma már senki sem néz így rám. Hát az embernek szüksége van az ilyen fájdalomra?

Este van, este van. Ferencz Jóska barátunknak sehogy sincs kedve nyugalomra térni. Az ő lelke, az ő fölfogása szerinti: nincs. Se nem létezik, se nem van. Hát akkor mi van? Hát bezzeg semmi. A mi Ferencz Jóska barátunk meg Üveges Samu, nagyon érdekes módon, mindenben azonos nézetet vall. A probléma csak az, hogy mindez szögegyenest ellenkező ideológiai alapról történik. A bort egyazon lendülettel isszák, ám már a rum éltetése nem egyhangú. Egy-kettő, háárom! És már volt, nincs Ferencz Samu meg Üveges Jóska.

Muzsikáló tél van. A szelek hegedülnek az orromon, meg mindenütt. Szép ez a falusi, jó ez a városi csönd, különösen azokban az aranyos fejekben. Azt mondja a néni, adjak már néki valami jó Zsombékos-könyvet. Fakó hangon sorolom az összes eddig megjelentet, s hozzáfűzöm, hogy mindamellett egyik sincs bent. Keserves arcot vág, mélyet sóhajt, tízig számol, aztán föltör belőle valami ős, valami bús magyar zokogás, ordítva: Mért nem ír annyit, mint Jókai! Bizony, nem tudom. Miért nem.

Erről a falról mindég eszembe jut egy szerelmi tragédia. Szinte már szomorújáték. Az az igazság, hogy azon a helyen, ahová nemsoká nyálam szállt, tavasztól bódult lódarázspár puszilózott. Amúgy szép csöndesen. Nem sejtették, már honnan is érezték volna, hogy életük utolsó boldog pillanatát szagulják, s hogy a vég, ó egek, oly közeli. Hisz a következő mozdulat már megoszlott. Egyszerre kapkodtak szerető és levegő után. Felé. Szerető és levegő. Magyarán egyik se. Belévesztek az én nagy bánatomba, ugye.

Széles a kisiratosi utca, még szélesebb az aradi utca, s legszélesebb a csabai tanyák utcája.

GULAY ISTVÁN

Kelj fel és járj

(Részletek a Kovács István Kossuth- és Állami-díjas fizikusról írott életregényből)

1911. február 25-én a Magyar Mutatványosok és Érdektársaik Országos Egyesülete a híres nizzai karnevál mintájára jelmezes monstre karnevált rendezett a városligeti mutatványos tér egész területén. Konfetti, szerpentin, virágcsata, cukoreső, ezerféle ötlet, bohóság, móka. A kabarészínpadokon az artistavilág jelesci szóralkoztatják a közönséget. A nagy karneváli menet fő látványossága egy tizenkét méter magas elefántszörny, amelynek hátán jelmezes zenekar csinnadrattázik. Hatvan válogatott, felnyergelt paripa, jelmezes lovasokkal, virágoktól pompázó kocskorzó kétszáz jelmezes kísérővel vonul be az ez alkalomra épített, ötezer égővel tündériesen kivilágított, pazarul feldíszített főkapun. A Városligetben fenomenális előadást tart a Műzínkör, a Vigzínkör, a Kis Színkör, a Barokaldi Néparéna, a Hippodrom-lovarda, a Bábszínház. Óriási az érdeklődés a mozgófényképszínházak műsora iránt. A közönség sok tagja lefényképezteti magát a gyorsfényképezéssel, valóságos ostrom alá veszik a céllövöldéket, körhintákat, hajóhintákat. Éjszaka varieté- és kabaréműsorral, katon- és cigányzenével várja vendégeit a Cirkusz Kávéház, a Néparéna Kávéház, a Pali bácsi Kávéház, a Japán Kávécsernok.

Ebben a kápráztató forgatagban senki nem figyelt fel egy vegyes ruházatú – elegáns öltönyt, felöltőt, de simléderes sapkát viselő – fiatalemberre, aki fel-alá bolyongott a hullámozó tömegben. Vastag, egyenes metszésű ajka megmegrándult. Magyar ember létére idegenül mozgott a fővárosnak e pazar, ám egyáltalán nem előkelősködő parkjában. Ehhez fogható népünnepélyt álmában sem tudott volna azelőtt elképzelni. A Városligettől négy-ötszáz méterre a Bethlen utcában volt lakatosműhelye. Gyakran kijárt ide, ilyen harsány, álomszerű, roppant felvonulást azonban még nem látott.

Kovács Istvánnak – mert így hívták a fiatalembert – mutatós műlakatos munkák kerültek ki a keze alól, ám legtöbbször csak zárok javítására, bőröndfogantyúk reperálására, kerítések pótlására, más igénytelen feladatokra kérétek föl. Ennek ellenére, belátva helyzetét, elégedett ember volt. Tudta, hogy idő kell, mire megismeri a környék és miveszebb munkákat is rábiznak. Napjai nagyobb részét a műhelyben töltötte. Újságon kívül semmit nem olvasott. Színházba, moziba nem járt, de ide a Városligetbe eljött, mert olyan világra szóló felhajtás előzte meg a karnevált, aminek nem lehetett ellenállni.

Ebben a nyomasztóan sűrű tömegben egyedüllét fogta el. Azt remélte, jókedvű lesz, mint hónapok óta sosem, de épp az ellenkezője következett be: árvábnak érezte magát, mint bármikor. Ráakaszkodott tekintetével egy-egy mókázó cselédlányra és fiújára, bámulta a farát himbáló elefántot; olyan óvatosan lépdelt, mintha jégen járna. Hallgatta a cintányérral cirkuszivá varázsolt muzsikát és arra gondolt, ha Budapesten ilyen szédítő karnevált rendeznek, milyeneket láthat apja az Újvilágban?

Apja! Egyéves volt, amikor 1884-ben kivándorolt Amerikába. Állítólag megígérte, hogy anyját és őt majd maga után viszi, de hát még csak nem is irt soha. Kovács István előbb félárva lett, tízesztendősen pedig, amikor édesanyja meghalt, egészen árvaságra jutott. Kassára, édesanyja testvéréhez került, ott nevelkedett, ott tanulta ki a lakatosmesterséget. Miután felszabadult, a fővárosba, Budapestre jött. Letette a mestervizsgát, egy barátjával közösen műhelyt nyitott, amit később – kifizetve társát – egyedül vezetett.

A szíporokázó felvonulás, az egymásba kapaszkodó legények, leányok látványa belemart szívébe. Nem álmodott soha clefántszőrnyel, hulló csillagokkal, nem érezte magát sosem hontalannak, sem csontosnak, sem csonttalannak, csodákról nem képzelődött, a Ligetben bukfencet vető bohócokon nem tudott nevetni.

Most mintha szegycénrztet lett volna úrrá rajta. Talán mert egyedül volt, és aki egyedül van: félelme.

Zavartan pillantott a hangoskodó, olykor kötekedő, magakorabeli pityókás suhancokra, az előlük eliramodó lányokra. Ez a rikoltó élet kifordította valójából. Beborult a kedve. Miközben a csillogó szőrű lovak remegő orrcimpával trombita ütemére táncoltak, nyugtalanság töltötte el. Az egyik bódénál felhajtott egy kupica likórt. A Bcketow Cirkusz elé sétált. Toporgott, végül sarkonfordult, hazaindult.

A Peterdy utca a Városligethez futott ki. A Bethlen utca ezt az utcát keresztelte. A két utca sarkán álló házban, a pincében volt a műhelye, amiből kis szobát kerített le. Levetkőzött. Hanyatt vetette magát az ágyán. Megpróbált hangosan beszélni, hátha sikerül megfogalmaznia, mi az, ami árnyékként beleköltözött. A beszéd azonban a csöndnél is silányabb eredményt hozott: nem álltak össze értelmes mondattá a fejében kavargó gondolatok. Szavaknál. Érzéseknél nem jutott tovább.

Másnap elővette az újságot. Szerette volna megérteni, mi zajlik körülötte, mi történik vele, milyen város az, ahol él, mit várhat tőle. A bölcs Ferenc József osztrák császárnak és magyar királynak – állapította meg –, túl sok országa, túl nagy birodalma van, ebből következően annyi a gondja, hogy az ilyen magafélékkel, lakatosokkal, egyéb mesterekkel, egyszerű emberekkel nem foglalkozhat. Amint az újságot lapozgatta, megakadt szeme a házassági hirdetéseken. Űriasszonyok, jó családból származók, karcsúak, molettek, dús keblük és filigránok kínálták magukat...

Oszintén szólva, sosem vágyott tartósan senkire. A műhely sarkába vihetett nőt bármikor egy-egy éjszakára, s ez elég volt neki. Most viszont arra gondolt: jó lenne melléje egy vidéki lány. Feltétlenül vidéki. Megbízható, hozzávaló lány. Aki tud főzni. Aki örül, hogy mellette lehet. Aki nem fejedelemasszony, de nem is cseléd otthon. Ez úgy bevette magát a fejébe, hogy már-már mérgeledött rajta. Végül, bár nehezen ment, megfogalmazott egy hírdetést: „Jól szituált, önálló fővárosi lakatosmester nőül venne vidéki...”

Amiért írt, megjelent az újságban. Úgy olvasta, mintha nem ő írta volna. Nem volt semmi kifogása a szöveg ellen, pedig a „jól szituált” jelző erős túlzás volt. Nem reménykedett különösebben, inkább mintha megnyugodott volna. Aznap elment a templomba, fél órát ült a leghátulsó padban. Nem fohászzkodott, nem gondolt semmire.

Kapott leveleket szálkás betűsöktől, dundi írásúaktól, akadt, aki kebelbőségéről is tájékoztatta. Mindegyiknek volt jó szava magára.

Már nem volt árnyék benne. Nem érdekelték a levelek. A szemébe kerültek, összetépvé. Egy-két nappal később aztán érkezett még egy. Hatgyerekes dunaföldvári bádogosmester legkisebb lánya írta. Édesanyja meghalt tüdőbajban. Apja újranősült. A lány el akart kerülni hazulról. Másik családra vágyott – sajátára.

Kovács István másnap kölcsönkérte egy közeli műhely tulajdonosának aranyóráját, óralánccal együtt. Keménykalapot vásárolt, a fejébe nyomta, vasárnap hajóra ült.

A bádogosmester középtermetű, testes férfi, betessékelte a házba. Az asztalra krumplispogácsa került. Az apát megnyugtatta a látogató keze: látszott rajta, vassal, szerszámokkal dolgozik – a kérő nem lehet ingyenélő.

Társalogtak óvatosan. Az aranyóra nem kápráztatta el, inkább a fővárosiság hatott rá.

Ilyeneket kérdezett:

– Megy az élet Pesten?

– Megy.

– Munka van?

– Akad.

– Sok ott a gazdag ember, biztosan rengeteg az építkezés.

– Hajjaj! Csak nem velem dolgoztatnak, hanem vállalkozókkal.

A lány a sarokból nézte a „jól szituált” lakatosmestert. Határozottan látta. Meglepően jóképű. Erős. Sűrű hajú. Mi lesz, ha elmegy haza és soha többé nem látják?

– Aztán hogy gondolja a dolgot? – kérdezte utoljára a bádogosmester.

– Kiveszünk egy lakást a műhellyel szemben.

– Bérházban?

– Ott nincs más.

Az apa nem tartóztatta másnapra. Hadd jöjjön mégegyszer. Az majd jelez valamit. Úgy látszott, nincs ellenére a látogató személye. Majd lesz valahogy! Előbb-utóbb úgyis elviszik a lányát... Hátha így lesz jobb. Fővárosi lakatosnak lenni bizonyosan könnyebb, mint bádogosnak Dunaföldváron.

A lány mindaddig anyja emlékével küzdött. Olykor tetetlennel, jóságra születettnek, máskor flitteres balerinának, hegedűművésznek, néha tündérnek vélte magát. Betéve tudta a Kálmán-operettek áriáit. Édesanyja nem is állta meg, hogy rá ne szóljon, amikor énekelgetett.

– Majd még belőled is Pedák Sári lesz!

– Nem Pedák, édesanyám – kacagott ilyenkor –, hanem Fedák!

– No csak vigyázz, nehogy a fenekedet kelljen billegtetni egész életedben! Édesanyja a színésznőket léha, rossz útra tért nőknek képzelte.

A lány bámulta a férfit, aki érte Dunaföldvára utazott. Jobb embert vajon kaphatna-e? Hiszen csak négy elemije van. Meg a semmije!

Kovács István kétszer ült még hajóra. Másodjára már lefoglalta leendő lakásukat a Peterdy utca egyik bérházában. Egy szoba, konyha, a főváros Csikágónak csúfolt szögletében. A körfolyosóról nyílt a konyha, abból az ötször öt méteres szoba. Elég két embernek. A konyhában vízcsap, a gangon, az ő bejárati ajtajuk mellett közös vécé.

Jókedvvel rendezték be a lakást. A konyha jobb oldali falára került a hozományba kapott üvegezett, fehér konyhakredenc, azzal szemben elfért egy asztal, mellette a láda, tüzelőnek. A vaskályhát az ifjú férj maga fabrikálta. A konyhakredenc mellett volt egy lyuk nagyságú kamra. És mindez az övé!

A szobában a hármas tagolású nagy ablak alá középtűt elfért egymás mellett a két ágy, jobbról-balról egy-egy szekrény, egy „lógós” és egy rakodós, az ágy végében kisebb kerek asztal két apró fotellel.

Este mindennel elkészültek. A fiatalasszony megszámolta a szoba sarkait – gondolt valamire. A legegyszerűbb és legnagyobb dologra; a boldogságra. Később is, egész életében, mindig erre a számára elérhetetlen teljességre vágyakozott, s bár hitt az Úrban s forgatta a Bibliát, sosem látta be, hogy az Úr ö is, csak azzal számolt, elevenít.

Függönyük még nem volt, a nagy ablak átderengtette a szoba sötétjét. Szemközt, csaknem karnyújtásnyira, másik bérház hátsó frontja magasodott. Be lehetett látni a szemközti lakásba. Az aszonyka kinyitotta a szekrény ajtaját, amögé bújva vetkőzött le, vette fel hálóingjét.

Ezen az éjszakán boldog volt. Későn aludt el. Édesanyjára gondolt – bárha látná őt! A Pedák Sárít . . .

Másnap délután kisétáltak a Nagykörútra. Hintókat röpítve futottak a lovak. A következő napon ellenkező irányba indultak, a Városligetbe. A Beckettow Cirkuszban ebben az időben cserélték fel a gázvilágítást villanyra. Megcsodálták. Hazafelé gyertyát vásároltak, mert ők még amellettt vakoskodtak.

A dunaföldvári bádogosmester lánya szédült a látottaktól. A cirkusz különösebbet produkált, mint a hullócsillagok. Már hasában volt a fia. Ő is látni fogja ezt a csodát! Igazában fel sem fogta, mi az elektromosság. Arról meg sejtelve sem lehetett, hogy egy Albert Einstein nevű német már több mint fél évtizede kipekulálta a speciális relativitás elméletét, amely szerint $E = mc^2$, azaz az energia egyenlő a tömeg és a fénysebesség négyzetének szorzatával. Energia? A világ, s persze az ő életük sokszorosan elmaradt attól, ami ebben az időben egyes tudós elmékben megfogalmazódott. Gyertyával világítottak, mint az Osztrák-Magyar Monarchia valamennyi országában.

Amikor 1913-ban Kovács István lakatosmester és a dunaföldvári bádogosmester lányának házasságából megszületett ifjabb Kovács István, egy Rutherford nevű angol már hét éve felfedezte az atommagot. Az igazi szenzáció azonban ezekben a hetekben nem ez volt, nem erről beszélgettek a folyosón az asszonyok, hanem arról, hogy a Beckettow Cirkuszban estéről estére három méter mély vízbe veti magát a sátor kupolájából egy azbesztruhás, benzinnel leöntött, égő artista . . .

A szülcimtől otthon kapott indíttatás egész életemre kihatott. Apám jó lakatosmester volt, szerette a munkáját, az üzlethez viszont nem értett. Anyám varrónőnek tanult. A Csikágó, azon belül a Peterdy utca, a család anyagi helyzete, minden körülmény arra utalt, hogy aki ide születik, itt is marad.

Apai nagyszüleim évszázadokra visszamenően Abaúj-Tolna vármegyében, Hejccén voltak parasztok. Apám ugyan már mesterlevelet szerzett, de vagy nem volt munkája, vagy ha volt, rögtön annyi segédet fogadott fel, hogy szombaton már nem tudta kifizetni őket. Naponta adta a konyhapénzt anyámnak. Nekem soha életemben egyetlen ruhadarabot nem vásárolt. Kizárólag kormánypárti újságokat olvasott, és mindent elhitt az utolsó betűig. Durva ember volt. Rabbiátus. Gyakran jött haza részegen. Trágárkodott. Nem azért, mintha rossz, elvetni való lett volna. Azt hiszem, szeretett engem . . . Olyan volt, mint a többi magafajta mester. Vasárnap reggel elvitt a templomba, per-

sze öt perc múlva káromkodott. A Szépművészeti Múzeumban volt egy étterem, istentisztelet után oda vezetett utunk. Bevirlizett, ivott néhány pohárral, utána mehettünk haza.

Anyám egyszerű, természetes ésszel megáldott, okos, messzenéző asszony volt. Szerencsétlenné tartotta magát a házassága miatt. Bennem látta egyetlen reménységét. Teli volt álmokkal. Urat akart nevelni belőlem. Ezért aztán nem engedett állami iskolába, prolik közé. A Király utcai Kiss-féle, nem túl előkelő, de színvonalasnak tartott magániskolába járatott. Ő kereste meg rá varrással a pénzt. Az akkori színészvilág egyik nagy egyéniségének, Törzs Jenőnek Vica nevű lánya, aztán Jackó Cia, a híres gyerekszínész is az osztálytársam volt.

A négy elemi elvégzése után anyám elhatározta, hogy gimnáziumba írat. A fasori evangélikus gimnázium volt legközelebb hozzánk, hát oda. Jó anyám bizonyos volt benne: nagy ember lesz a fiából. Hegedűművész vagy gépészmérnök – vagy mindkettő!

Elt a házban, a mi emeletünkön, a folyosó végén, de már nem az udvarra, hanem az utcára néző egyik lakásban két hölgytestvér, Aranka néni és Lenke néni. Aranka néni, a fiatalon is ősz, gyönyörű, finom megjelenésű asszony nagyon tetszett nekem. Szeretett engem. Először édesanyám kérésére, némi fizetség ellenében, az utolsó két évben viszont ingyen, öt és fél éves koromtól nyolc éven át tanított zongorára. Mindig úgy léptem be hozzájuk, mint szentélybe. Annyit tudtunk csak róluk, hogy van egy bátyjuk, aki Bécsben él... Később tudtam meg: bátyjukat Landler Jenőnek hívják. A Tanácsköztársaságban a legfelsőbb direktórium tagja, a közlekedési népbiztosság vezetője.

Különös motívumok bőven akadtak életemben. Ez a ház, sőt maga az utca, bár a Csikágóban volt, az élet meglepő sokszínűségét nyújtotta egy lakatos gyereke számára. A mélység és magasság, a csak vágyható és a való világ – mint horizontnál a föld az éggel – itt tulajdonképpen összeért.

Hegedülni, ahogy anyám szerette volna, sosem tanultam meg, de megadott, hogy ugyanakkor kezdjek tanulni zongorázni, mint a szemközti, Peterdy utca 4. szám alatt lakó, ma világszerte ismert magyar zongoraművésznő, Fischer Anni. Telefonhírmondót például náluk láttam először... Hihetetlen csoda volt számomra: a falon négyszög alakú doboz négy horoggal, ezekről lógott két kagyló. Scherz bácsi híreit lehetett hallgatni, meg zenét. Rádió akkoriban Magyarországon még nem volt.

Lakott a környéken rendőrtanácsos és fuvaros, dúsgazdag ügyvéd, szegény zencszerző... A szomszédos Nefejejts utcában Honthy Hanna!

A mama hajnalban kelt. Férje és fia még aludt. Odakint éppen derengett. Míg pongyolát húzott, átpillantott a szemközti lakásba. A vörös hajú nő az ablaknál hálóingben nyújtózkodott, mögötte szál dróton függő villanygőz világított. Találkozott a szemük. A vöröshajú merészen visszanezített, lassú mozdulattal kezdte levetni hálóingjét. Kovácsné megfordult, a konyhába indult. Tudta, hogy férje esténként leplezetlenül nézi a nő vetkőződését. Undorodott az ilyen jelenetektől.

Begyűjtött a vaskályhába. Kislábosban a platnira tette melegedni a tejet. A kredencből bögréket vett elő, kihozta a szobából a gyerek ruháját. Maga elé tartotta, nézegette. Ő varrta. Kisöprődött belőle az előbbi keserűség.

Ő harcolta ki, hogy gimnáziumba mehessen a gyerek. Az „úri” lakók támogatták férje ellenében. Biztatták. Igaz, akadt, aki felhőjárónak tartotta, s megjósolta, megfizet majd nagyravágyásáért.

Megmelegedett a tej. Férje felöltözve jött ki. Lelőtykölte arcát a lavórból, felhőrpölte a tejet, morgott valamit. Látszott, mielőbb távozni akar otthonról. Nem tudott mit kezdeni az ünnepélyes pillanatokkal. Csak egy világot ismert, csak az az élet volt számára igaz – amelyben élt. Amit ismert. Amiben kiismerte magát. Ami bár dolgozós, nehéz, dühös élet volt, de nem volt benne hazugság. A dús remények világa útvesztő volt számára. A csalódásoktól pedig rettegett.

Mennyit vitatkoztak! „Egy lakatos: lakatos... A varrónő: varrónő...” – hajtogatta.

Felesége másmilyen volt. Nem varrónőnek érezte magát: nőnek! A prémes dalmában sem úrinőt látott, hanem a másikat.

– Menj már! – szólt férjére. – Menj nyugodtan. Majd mindent elintézek.

Besietett a szobába. Fia nyitott szemmel feküdt. Álláig húzta a paplant. Anyja az ágy szélére ült, ahogy szokott. Belékaristolta fia sűrű hajába.

– Kész a reggeli – mondta.

A gyerek nyújtózott egyet.

– Mi az, hogy gimnázium? – kérdezte. – Mit jelent az?

– Fogalmam sincs. Majd az iskolában megmondják. Nem magyarul van. Gyere reggelizni.

A fiú megmozdult. A konyhában, a hokedlín, meleg víz várta a lavórbán. Megmosdott. Felvette az új ruhát, megkötötte a nyakkendőt, lábára húzta a kisuvickolt cipőjét. A táskája a szenesláda tetején. Tele füzettel, könyvvel. Nem volt izgatott, csak kíváncsi.

Anyja elkísérte az iskoláig. A fiú bement, ő meg ott maradt egyedül. Az érkező kamaszok majdnem elsodorták.

A fasori gimnáziumban kaszárnyafegyelmet tartottak. A tanárok kurta parancsszavakkal tartottak rendet. Az ő osztályának fiatal tanár, dr. Rempört Elek volt osztályfőnöke.

– Mindenki írja fel a nevét a füzeteire!

Kovács Pista úgyszólván megoldhatatlan dilemma elé került. Ő eddig mindenütt, mindenkinek Pista volt. Itt, a gimnáziumban: István? De hogy hangzik az, hogy István? Az ő fülének ez idegen volt. Soha senki nem hívta így. Aki Péter, az: Peci. Aki Sándor: Sanyi. A Gábor: Gabi. Az István meg a Pista közt azonban semmi hasonlóság! Ő mindig Pista volt, nem István. Nem érezte Istvánnak magát. Egy István egészen más, mint egy Pista. Nem is hasonlít a két név... Végül ezt írta a füzetekre: Kovács István (Pista).

Rempört tanár úr a padosorok közt sétált. Kovács István (Pista) mellett megtorpant. A gyerek tanácstalanul nézett fel rá, jó lesz-e, ahogy a nevét írta. Rempört tanár úr mintha szólni akart volna valamit, de aztán tovább indult. A nyolc gimnáziumi év alatt azonban legtöbbször úgy hívta föl a fiút felelni: „Kovács István (Pista)!” S a fiú ettől kezdve meg volt győződve arról, hogy a tanár úr őt szereti az osztályban legjobban. (Csak később, évtizedek múltán, az újabb és újabb érettségi találkozókon jött rá, az osztály legtöbb tanulója szintén ezt hitte...)

Kovács István (Pista) eleinte nem tartozott a kiválók közé. Az előkelő és jó hírű gimnáziumban olyan tanárok tanítottak, mint Rác László, Mikola Sándor. Utóbbi középiskolai tanár létére, akadémiai rendes tag. Renner János

tanár úrról tudták, hogy Eötvös Loránd tanítványa volt. Tíz éve még itt tanult Neumann János, a számítógép atyja és Wigner Jenő, akik később Nobel-díjat kaptak.

Ebbe a gimnáziumba többségükben nem lakatosmesterek fiai jártak, hanem közép- és nagypolgári családok fiai, akik könnyebben tájékozódtak az oktatott anyagban, könnyebben megértették a Kovács Istvánnak bizony kacifántosnak, sőt első hallásra érthetetlennek tűnő mondatokat is. A Beöthy-féle magyar tankönyv olyan nyelvezettel íródott, hogy vagy bevágta szó szerint, vagy képtelen volt elmondani a tartalmát. Rejtvényként hallgatta például ezt a mondatot: „A férfiú, aki a bölcelettant először szólaltatta meg magyar nyelven, ki először hangoztatta merész erélyességgel, hogy ha a magyarság élni akar, úgy igazi nemzeti művelődést kell teremtenie, mert »dicsőség vágya« éppúgy nincs műveltség nélkül, mint »műveltség vágya« dicsőség nélkül; ki először tekintette át a tudomány egyetemes birodalmát és műszavak alkotásával megvetette a haladás alapját, e szegény, kora véget ért, üldözött tanár Apáczai Csere János volt.”

Kezdetben nehezen ment a latin nyelv is. Már tudta, mit jelent a szó: „gimnázium”. Osztálytársai többségének otthon a szülők segíteni tudtak eligazodni a genitívuszok világában, de az ő apja, ha érzett is olykor némi büszkeséget a fiáért, jobbára sajnálattal nézett rá, amikor latinleckéje fölé görnyedve, a konyhában tanult.

A kamaszlélek persze sikerre vágyik. Valamiben neki is ki kellett tűnnie. Érdeklődése a számára sokkalta könnyebbnek mutatkozó matematika és fizika felé fordult. Azért is, mert annyira érdekesek voltak ezek az órák, hogy az anyagot már ott megtanulta, s míg a latin házi feladatot reggelente a másoké- ről írta le, a matematika- és a fizikafeladatokat az ő füzetéből másolták ki a többiek. Még Faragó Gyuri is, az osztály legokosabb, habár nem legjobb tanulója, akiről már akkor tudta mindenki, hogy virtuóz zongorista!

Kovács István matematika- és fizikatudása révén vívta ki osztálytársai között Pistaságát az elit iskolában. Befogadták, barátokra lelt. Édesanyja hite, hogy belőle akár hegedűművész vagy gépészmérnök is lehet, észrevétlenül „predesztinálta”, anélkül azonban, hogy Peterdy utcai közösségét fel kellett volna adnia, meg kellett volna tagadnia.

A lakók szeme előtt élt. Lassacskán a bérházé lett a Kovács fiú. Nem néztek fel rá, nem bámulták. Becsülték. Talán még nála is jobban tudták, mibe vágott bele.

Egyik nap azzal állt elő otthon:

– Anya, főzzön estére sztrapacskát!

Ez volt apja kedvenc étele is.

– Miért? Mi történt?

– Képzelve, megbuktatták a Bethlent! – mondta.

– Milyen Bethlent?

Maga alá rántotta a hokedlit. Hevesen magyarázott.

– Hát tudja, hogy hozzánk jár a Bethlen miniszterelnök fia! És képzelve, behívták az apját. Megmondták neki, vagy megbuktatják, vagy kivágják a fiát. Mit gondol, az öreg mit mondott? Ha így áll a dolog, buktassák meg a gyereket. Egy miniszterelnök! Meg merték tenni a tanárok! Hancsók mesélte . . .

– Milyen Hancsók?

- Máriusz! Tudja, akivel múltkor moztunk és feljött értem... Akinek öngyilkos lett az apja...

- Nem tudtam, hogy öngyilkos lett!

- A Tanácsköztársaság sajtófőnöke volt, ügyvéd. A zsebében Moszkvába szóló vasúti jegyet találtak, amikor meghalt. Nem ment el. Máriusz megmutatta a levelet, amit a halála előtt neki írt. Az áll benne, hogy az eszme megbukott, de még az ő, mármint Máriusz életében győzni fog.

- Ej, fiam, vigyázz, kikkel barátkozol!

- Teljesen árva.

- Miért? Az anyjával mi lett?

- Meghalt, mikor Máriusz ötéves volt. A nagynénjéék nevelik... Szóval Máriusz azt mondta, Bethlenék még év elején valami adományt juttattak a gimnáziumnak, a tanárok mégis amellett voltak, hogy jó hírük, meg az iskola hírneve miatt, meg kell buktatni vagy ki kell zárni a kis Bethlent.

- Es honnan tudja ezt az a Máriusz?

- A nagynénjééknek fehérneműüzletük van a Váci utcában. Előkelő körökben mozognak, gazdagok...

- Neked ilyeneket mesél az osztálytársad?

- Persze. A barátom. Igaz, a nagynénjéék nem nagyon örülnek nekem. Mindig hazudik valamit, ha moziba megyünk, hogy kivel megy. Főz anyám sztrapacskát?

- Főzök, fiam.

Néha elgondolkodom: melyik hatalmasabb, a szeretet, vagy a tudás? Arra hajlok, talán az előbbi. Nem valamiféle elvont, filozófikus értelemben tündözöm ezen, csupán életem tapasztalatát összegzendő. Mindkettőben volt részem. Bizonyos, hogy a kettőnek együtt köszönhetem azt a különös és gazdag életet, amire most, túl hetvenedik életévemen, visszapillanthatok.

Szerencsére ezelőtt sosem dilemmáztam efféléken; egészen más feladatok kötöttek le. Mostanában azonban, főleg, mióta újra ellátogattam a Peterdy utcai régi lakásunkba, meg hogy ilyen hosszú és bágyadt meleg az ősz, többször eszembe jut édesanyám, s az a mérhetetlen szeretet és bizalom, tömérdék biztatás, dicséret, amit legérzékenyebb, legképlékenyebb koromban kaptam tőle. És eszembe jut: a szeretet, mint a tenger. Aki szeretetben nő föl, kiváltságosabb, mint aki tenger mellett él. Egyik sem tudja igazán, mi szenvedés az éhség. A tenger mellett felnövő ember, ha más végképp nincs, kagylót, tengeri csigát szed. Megeszi. Jóllakik vele. Ellenben, ha valaki elsodródik kormányozhatatlan emberi vagy társadalmi áramlatokkal a szeretet forrásai mellett - egykettőre elsatnyul. Elveszitheti eredendő tulajdonságait, képességeit is. A tudás, akárcsak a szeretet, ugyancsak csodálatos energiaforrás az ember életében. Magam aránylag hamar felismertem ezt anyám rendkívüli vágya, akaratára révén. Az ő álma, hogy „nagy” ember legyen a fia, bizonyos vagyok benne, abból a hatalmas szeretetből fakadt, ami a szívében saját boldogtalan élete miatt irántam felhalmozódott, s ami soha ki nem apadt. Benne nem váltakozott árja-apálya a szeretetnek - mindig áradásban volt, mert a holdja, ami ezt irányította - : a boldog jövő, azaz én, a fia voltam!

Találkoztam számos okos emberrel, beszélgettem több Nobel-díjas tudóssal, akik többnyire tudományigézzettel indultak el életútjukra a szülői házból. Nem

szeretetigézzettel, mint én. Lehet elmélkedni azon, vajon pótolhatja-e egyik a másikat. Talán igen. Vagy talán inkább a sorrend a meghatározó. Előbb, még időben!, a szeretet kell, s utána a tudományigézet. De ha akármelyik hiányzik, külön-külön akármelyik biztosíthatja azt az emberben feltétlenül szükséges bátorságot, ami egy valamirevaló életpálya befutásának alapfeltétele.

Sok igazság van abban a példabeszédben, ami a földesúrról s a jobbágyairól szól: A földesúr kihirdeti, hogy aki vasárnap délelőtt tíz és tizenkét óra között elmegy hozzá, annak eltörli adósságát. Tolonganak, susognak vasárnap reggel a kastély előtt az emberek, bökődik egymást: „Igaz, hogy az úr eltörli a tartozást? Eltörölte már valakiét?” De egyikük sem mer belépni a kastély kapuján. Telik-múlik az idő... Egy messzibb tanyáról nem sokkal tizenkét óra előtt megérkezik szekérral egy jobbágy a feleségével. Ők is kérdik: „Igaz, hogy eltörli az úr a tartozást?” „Nem tudjuk. Még nem törölte el senkinek. Nem mert bemenni még senki.” A jobbágy úgy gondolkodik, messziről jött, feleslegesen nem kocsikázhatnak. Bekopog a kastélyba. A földesúr ott ül az intézőjével. „Mennyi az adóssága?” Mondja. Már el is engedték neki. Menni akar ki a jó hírrel, de az uraság visszatartja: „Majd ha elkongatják a tizenkettőt! Aki nem bízik, nem érdemli meg, hogy jót tegyenek vele!”

Kell tehát a bátorság. Bizalom. Azt hiszem, a szeretet és a tudás külön-külön is erőt adhat az embernek ahhoz, hogy messze nézzen, átláboljon a körülmények mocsarán, s bátran kopogtasson az élet tömérdek szobás kastélyának valamely ajtaján. Mindegy, mi van ezekre az ajtókra írva, Tudomány, Művészet, Mesterség, Anyaság, Nevelés vagy más – akinek puttonyában elegendő szeretet, tudás, bátorság összegyűlt, rétvázás nélkül benyit a neki szentelt ajtón.

Mondom, azelőtt nem elmélkedtem ilyen dolgokon. A moralizálást kerültem; feladataimnak éltem, titkok után soha nem kajtattam, noha tudományterületemen egynéhányat sikerült felfednem. Nem foglalkoztam metafizikus gondolatokkal.

Anyámnak a szeretetet, biztatást köszönhetem, apámnak viszont a vakolatlan, egyszerű és egyszeri lét bizonyosságát. A mesterség cicomátlan tiszteletét. Sosem érezte úgy, hogy csak tengődünk, noha jobbára adósságban úszott – nem volt balladás ember. Én sem vagyok az.

Utólag mondom: ez is nagyság!

Amint az is, ahogy egyetemi tanár koromban meglátogatva is elfogulatlanul, mindig csak így köszöntött:

– Szervusz, fiam.

A FŐSZERKESZTŐ VENDÉGE:

Korill Ferenc,

a Nógrád Megyei Moziüzemi Vállalat igazgatója

– *Igaz, hogy január 1-től felemelték a mozijegyek árát?*

– Igen és nem. Ugyanis ez csak egy részkérdés a változtatások között és nem a szokásos helyáremelésről van szó. Ettől kezdve a filmszínházak helyárait a forgalmazók állapítják meg. Ez mindenképpen nagyobb önállóságot és felelősséget jelent.

– *Miben? Úgy tűnik, hogy önállóságotok formális, hiszen csak abból a filmkínálatból forgalmazhattok, amit adnak nektek.*

– Nem így van. Az adott kínálatból egyaránt lehet jól és rosszul választani. Módunk van mérlegelni és figyelembe venni a mozi színvonalát, az adott közönség fizetési lehetőségeit, a filmforgalmazási értékét, a kópia műszaki állapotát, a bemutatás időpontját stb., stb. S ez már rugalmas forgalmazási politika, amelyben lehet egyszer-kétszer tévedni, de a sokadik tévedés után jön a csőd.

– *Szóval ezután minden filmhez más-más árú jegyet kell váltanom?*

– Az áraink hatósági korlátok között mozognak és a közönség által is áttekinthető rendszer szerint alakulnak.

– *Valójában a magyar film- és tévéművészek közelmúltban lezajlott közgyűlése miatt szerettem volna veled beszélni, amelyen te is részt vettél. Azt megelőzően valóságos forrongást élt át a szakma: tiltakozó memorandumok, tragikus bangú feljegyzések, visszautasított vezetők, nyilvánosságra hozott műhelyvita-dokumentumok és mély letargia mindenütt. Te hogyan érzékelted mindezt a közgyűlésen?*

– A közgyűlés alapvetően a filmgyártás kérdéseivel foglalkozott, de bőven volt szó a forgalmazásról is. A két dolog értelemszerűen összefügg, hiszen az egész filmszakma válságos helyzetéről van szó s most valóban nem túlzás ilyen kifejezéseket emlegetni.

– *Ezek szerint tényleg válság van? Igazuk volt a kétségbeesett bangú dokumentumoknak?*

– Válasszuk ketté a dolgokat. Az alkotók világában ez gazdasági-művészi-esztétikai-gondolati, s mindezekkel együtt strukturális válságot jelent. A forgalmazásban szintén van gazdasági gond, amihez a műsorpolitika „tudathasadása” is hozzájárul, és itt is alapvetően meghatározza a helyzetet a már korszerűtlenné vált szervezet válsága. Rendkívüli módon fel lazult a magyar film és a közönség kapcsolata. Értsd úgy, hogy egyre inkább eltávolodtak egymástól. A statisztikák szerint sokan, a valóságban azonban kevesen nézik a magyar filmeket és a filmek hatása is meggyengült. A másik oldalról említsük meg az ötvenes évek igényeihez mért mozihálózat műszaki, kényelmi állapotát, amely – hogy finom legyen – sok kívánnivalót hagy maga után.

– *Végül is mi történt a közgyűlésen?*

– A filmszakma vezetése évtizedekig a szőnyeg alá söpörte a problémákat, illetve „magyar” átszervezéseket hajtott végre, ha valahol bajt tapasztalt. Itt és most mondták ki – a megelőző szcenvedélyes viták nyomán –, hogy ez nem mehet tovább! Elég volt a tüneti kezelésből. A filmszakma egészére vonatkozó alapkérdéseket kell újrafogalmazni és ezekre új választ kell adni.

– *Mit szolt ebbez a kulturális irányítás?*

– Azért, hogy a helyzet idáig jutott, alapvetően a filmszakma a felelős, minden házon belül történt. Most viszont a nyomás kintről és fentről is jött. Az irányítás követelte a változást. De természetesen az irányításnak nem volt kész receptje arra, hogy mit kell csinálni.

– *Végül is ki tegye fel az új a'apkérdéseket?*

– Ezek túlmutatnak a szakterületünkön, ezért a legmagasabb szinten kell feltenni és válaszolni is így lehet. Itt van például az egyik alapkérdés: szükség van-e Magyarországon nemzeti filmgyártásra? Ha igen mond a művelődéspolitikai irányítás – és mondhat-e mást? –, akkor ennek a válasznak megvannak az anyagi, intézményi következményei, amelyeket vállalni kell. Továbbá: a filmkészítéssel szemben megfogalmazódnak bizonyos politikai-ideológiai, esztétikai követelmények és a közönségé. Egy bizonyos évi filmszám alatt ezek a követelmények azonban nevétségessé válnak... Másik nehéz kérdés a forgalmazásnál: mi lesz a kistelepekúlések mozijaival, a több mint 2000 kismozival?

– *Valóban, mi lesz velük?*

– A filmszakma nem tcheti meg, hogy egyszerűen kivonul ezekből a kistelepekúléscről. Mert ez a rossz mozi nem más azon a településén, mint az egyik utolsó intézményes kulturális szolgáltatás; mi több-kevesebb rendszerességgel még jelen vagyunk ezekben a falvakban. A megoldás – s erre Nógrádban is van példa –, hogy a tanácsok, akik a település kulturális ellátásáért is felelősek (milyen szívesen megfedekeznek róla!), velünk együtt találják meg a közös tcherviselés lehetőségét. Használható módszernek látszik itt a video, de ez nem ugyanaz, mint a mozi, ez másik csatorna. Végül is az adott körülmények között jobb és olcsóbb lehet, mint a mozi. Ebben az évben 40–50 Nógrád megyei településén lesz videovetítés.

– *Szóval ott fog ülni a falu lakossága a képernyő előtt?*

– Nem a falu lakossága, hanem az a tizenkét-húsz ember, aki eddig ott didergett a moziban, a nyikorgó faszékeken. Most kényelmesebb körülmények között nézhet filmet, például a klubkönyvtárban.

– *Ne haragudj, de ez a dolog nem tetszik nekem. A video más, mint a mozi. Közel sincs olyan élményhatása, s valójában az emberek az egyik képernyő előtt átülnek a másik elé.*

– Nézd, időnként fel kell kelni és elmenni a televízió előtt. A másik mozgásra késztető erő, hogy más a választék. Az idén például nyolcvan olyan filmet tudunk forgalmazni, ami sem a moziban, sem a tévében nem látható, csak videón. Azt kellene megértened, hogy itt alapvetően a filmes jelenlét megőrzéséről van szó.

– *Ebben a koncepcióban van-e jövője egyáltalán a mozinak?*

– Van.

– *Mert te nem is mondhatasz mást . . .*

– Nem azért. Most léteznek a mozi, a video, a kábeltévé, a műsorszóró műhold, s ki tudja mi lesz még. De ezek között van bizonyos munkamegosztás, mindegyik tud valamit, amit a másik nem. De a moziknak ebben a versenyben valóban moziknak kell lenniük. Ebben súlyos mulasztásaink vannak. Az alacsony hatásfokú működésünkkel, s a szakmai gondolkodás merevségével szinte felértük a fejlesztési lehetőségeinket. Az új mozikban pedig extra körülmények és extra filmprogram kell hogy legyen – de mindez ma hiánycikk.

– *Ezért jött létre Salgótarjánban az Apolló?*

– Kicsiben az elképzelések egyik lépése az Apolló.

– *Valami azonban még hiányzik ebből a jövőképből. Szerintem ma a mozi átjáróbáz. De a hatás elmélyítéséhez, az ismeretek szélesítéséhez nincs meg az eszközrendszer.*

– Igazad van, de ez már túlmutat a filmszakmán. Bizonyított tény, hogy az emberek csökkenő szabad idejükből egyre több időt fordítanak a mozgókép megtekintésére, bár ebben nem a mozié a vezető szerep. És schol senki nem tanítja meg az embereket mozgóképet „olvasni”. Sem a filmszakma, sem az oktatáspolitikai, sem a közművelődés – akárhogyan is van, társadalmi probléma ez is.

– *Térjünk vissza a közgyűléshez. Említetted a magyar film és a közönség eltávolodását egymástól . . .*

– Majdhogynem csak erről volt szó. Ennek ugyanis több közvetlen filmszakmai oka van. Mind a mai napig egy voluntarista, merev, mennyiségi-nemzetiségi műsorpolitikai követelményrendszer volt érvényben. Ehhez kötődtek a forgalmazók – személyek, vállalatok – anyagi, egzisztenciális érdekei is. Évről évre olyan nézőszámokat kellett teljesíteni, amiről az irányítás is tudta, hogy régen nincsenek. S így vált hallgatólagosan is elfogadott játéktérre e statisztikai manipuláció, a nézőgyártás.

– *A bolt lelkek a mozi nézőterén is megjelentek . . .*

– Pontosan. Más oldalról ennek a következménye az lett, hogy két „aprócska” dolog kimaradt az ügyből: a film és a közönség, illetve a kettő valóságos, minőségi kapcsolata. De az eltávolodás okai a filmgyártásban is keresendők. A hazai filmművészekben nem tudatosult, hogy a nézőtérren ülők 75 százaléka húsz éven aluli. Ezt sem tematikai, sem dramaturgiai, sem műfaji szempontból nem vették figyelembe. Ennek a rétegnek a szórakoztatását, igényeit az amerikanizált szórakoztató tömegfilm elégíti ki, s utána már hiába csodálkozunk: akik ezeken a filmeken nőttek fel, a más típusút elutasítják.

– *Korábban említetted a struktúraváltást. Én már azt is olvastam a napokban, hogy a húsz moziüzemi vállalatot átszervezik és csak hét lesz. Már megint a magyar módi?*

– Hát igen. Számomra ugyanis nem az a kérdés, hogy húsz vagy hét. Ha így fogjuk fel a dolgokat, akkor ebből valóban magyar átszervezés lesz, azaz a jelenlegi rendszert szabdaljuk, a vezetőket rakosgatjuk és a pénzeket tologatjuk, amíg el nem tűnnek valahol. (Nem a vezetők, a pénz!) A feladat az, hogy előbb határozzuk meg, mi a mozi funkciója Magyarországon a nyolcvanas, kilencvenes években. Ehhez kell megfelelő szer-

vezeti, pénzügyi és személyi feltételeket teremtenünk. Ha így fogunk a kérdéshez, akkor számomra elképzelhető a húsz helyett a hét vállalat. Mert ha nem így jutunk el az alapkérdéshez, rövid idő alatt ez a hét vállalat is olyan alacsony határfokon működik majd, mint a mai húsz.

– Tudomásom szerint csökkentették az állami támogatást. Ennek is mi, a közönség leszünk a vesztesei?

– Meggyőződésem, hogy nem. Ahhoz, hogy a fizetőképes kereslet megjelenjen a moziban (értsd néző), a valóságos igényeknek megfelelő árú (értsd filmet) és jobb színvonalon kell adni, mint eddig. Tehát hosszú távon – ha életben akarunk maradni – nem veszít, hanem nyer a közönség. Ennek számtalan feltétele van. Ez anyagi és szellemi tőkeberuházás nélkül elképzelhetetlen. A jövő kulcskérdése itt is az, ami az egész magyar gazdaságban: lesz-e erőnk a jövőt meghatározó területeken fejleszteni? Sajnos a műsorpolitika és a kapcsolódó állami támogatás ápolta és eltakarta sok mindent, és kényelmi állapotban tartotta minket. Aminek egyik következménye az volt, hogy a szakma elfelejtette kiépíteni azt, amire lehetősége volt – a maga háttérparát. A hanglemezek, matricák, képek, könyvek, plakátok gyártása, illetve kiadása – azaz egyfajta kereskedelmi tevékenység, ami ma szinte teljesen hiányzik, illetve a magánkisipar fölözi le a hasznát. Ez a háttérpar a világon már nagyobb hányadát adja a filmszakma bevételének, mint a jegybevétel.

– Elképzelhető-e valaha egy olyan állapot, hogy a filmforgalmazás önfenntartó legyen?

– Az mindenesetre elérhető – de csak fejlesztéssel –, hogy a filmek nagy része és a hozzájuk kapcsolódó tevékenység eltartsa önmagát. S az így felszabadult állami támogatás egy részét például a nemzeti filmgyártás fejlesztésére lehet fordítani. Másrészt a tényleges értékek mögé sorakoztatható fel, illetve a hálózat fejlesztésére fordítható.

– Nem fenyeget az a veszély, hogy csak kommerszet fogunk nézni ezentúl?

– A válasz előtt: a jó (!) kommersz nem ellenség vagy veszély. A filmszakma most már végre azért felel, amiért valóságosan felelhet: mit kínál, milyen szakmai színvonalon és a kínálata találkozik-e a valóságos kereslettel. A műsorpolitika az állami támogatás révén ezt a kínálatot befolyásolja. Mégpedig úgy, hogy a támogatott filmek 51 százalékos jelenlétéhez kötötte a támogatás jelentős részét. Másrészt az előadás kínálatában 20 százalékban kell jelen lennie a magyar filmgyártás termékeinek. Nincs kizárva, hogy az üzemeltetési módokban is lesz változás. Megjelenhet például a szerződéses mozi vagy a magánmozi is.

A mozizás valamikor profiszakma volt. A korábbi állapot ezt a helyzetet megszüntette, mert az állami támogatás anyagi, a műsorpolitika pedig vulgarizált politikai-ideológiai védőburkot jelentett, s a kettős védelem mögé el lehetett bújni, meg lehetett élni hozzáértés nélkül is. Az új helyzetben ott a lehetőség, sőt az a követelmény, hogy ismét igazi profiszakma legyen. Ahol csak a film és a közönség számít majd.

A

PALÓCFÖLD

megkérdezte

*Szerémi Sándor rendőr ezredes,
megyei főkapitányt:*

Milyennek ítéli
Nógrád megye közállapotát?

Szerémi Sándor Nógrád megye szülötte, 37 évvel ezelőtt választotta a rendőri hivatást. Azóta töretlen hittel végzi ezt a munkát. 1975 óta a Nógrád Megyei Rendőr-főkapitányság vezetője. Barátságosan fogad jó esztétikai érzékkel berendezett dolgozószobájában és derűs belenyugvást tükröző tekintettel várja a kérdéseket.

– Ezredes elvtárs! Miben látja ön a rendőri szervek feladatát?

Mindenekelőtt a szilárd közrend és közbiztonság megteremtésében. Legfontosabb számunkra, hogy – a megyénkben éppúgy, mint mindenütt az országban – az emberek nyugodt, kiegyensúlyozott feltételek között dolgozhassanak és élhessenek. Ennek érdekében munkánk során a legnagyobb figyelmet a bűnmegelőzésre fordítjuk. Természetesen ez nem mindig jár teljes sikerrel. Ezért a másik legfontosabb feladatunk a szigorú és következetes bűnüldözés.

– Úgy gondolom, a rendőri nyomozó szervek munkáját az is minősíti, hogy hogyan alakul a megyében az ismertté vált és a felderített bűncselekmények aránya.

Természetesen. Nógrád megyében tízezer lakosra kb. 130 ismertté vált bűncselekmény jut. Ez a mutató az elmúlt évek során enyhén emelkedő tendenciát jelez, eléri az évi *háromezer* esetet. Csak 3–4 megyében van ennél kevesebb. Ezek túlnyomó többségét felderítjük. Ebben az összefüggésben megyénk az országos összehasonlításban a legjobbak között van. A nyomozáseredményesség is eléri a 78 százalékot. Ez országosan a 3. hely.

– Előfordulnak-e megyénkben politikai jellegű, államellenes bűncselekmények?

Igen, de arányuk elenyésző. Legfeljebb 1–2 esettel találkozunk évente. A lényegyet tekintve ezek sem kifejezetten politikai bűncselekmények. Az esetek többségében meggondolatlan, gyakran alkohol befolyása alatt álló emberek próbálják vélt vagy valódi sérelmeiket tévesen megválasztott eszközökkel orvosolni.

– Hogyan ítéli meg a közmorált, az állampolgári fegyelmet, magatartást?

Összességében jónak tartom. Sajnos egyes területeken lazult az állampolgári fegyelem. Az alkoholfogyasztás növekedésével párhuzamosan szaporodnak a garázda, erőszakos cselekmények, előfordul rendzavarás, a közlekedési szabályok durva megsértése. Szerencsére az emberek többsége nem szemléli közömbös kívülállóként az eseményeket. Széles körű támogatást nyújtanak munkánkhoz, ami nagymértékben elősegíti az intézkedések hatékonyságát.

– Számottevőek-e Nógrád megyében a vagyon eleni bűncselekmények? Arányuk csökken vagy növekszik?

A társadalmi tulajdon megkárosítása szám szerint kevesebb, mint az elmúlt években, de az esetek bonyolultabbak, nehezebben deríthetők fel. A személyek tulajdona sérelmére elkövetett bűncselekmények száma sajnos növekszik. Az egyes emberek birtokában jelentős értékek halmozódnak fel, de a védelmükről nem gondoskodnak megfelelően.

– Az erőszakos cselekedetek – garázdaság, rablás, emberölés – száma is növekedett.

Sajnos igen. Nálunk is gyakoribb az erőszak, gyakoribbak a durvább elkövetési módok.

– Tudomásom szerint növekednek azok a közlekedési szabálysértések és bűnesetek, amelyekben jelentős szerepet játszik az alkohol.

A közlekedési morált nem tartom jónak. Országosan is, nálunk is növekszik a balesetek száma. Minden ötödik balesetben szerepel okként az alkohol. Nincs még egy olyan bűncselekménytípus, amely annyi emberéletet követelne, olyan súlyos egészségkárosodást és anyagi veszteséget okozna, mint a közlekedési szabályok megszegése.

– Az utóbbi időben növekedett az ifjúsági bűnelkövetők aránya. Remélhető-e javulás ezen a téren?

Hiba lenne látványos sikerekre számítani. Itt a hivatalos szervek mellett a családnak van kiemelkedő felelőssége. A gondos, minden szélsőségtől mentes meleg, bensőséges családi háttér a feltétele a harmonikus személyiségfejlődésnek, amit nem árnyékol be a csövezés, lejmolás, lopás és egyéb testet-lelket nyomorító deviáns magatartás.

– Nógrádban előfordul kábítószer-fogyasztás?

Nem. De azért nem lehetünk elégedettek. A gyógyszer és alkohol együttes élvezete, vagy az ún. szipózás már három esetben vezetett tragikus következményekhez.

– Megyénk rendőrei mennyire felkészültek e sokrétű, bonyolult feladatok ellátására?

Az állomány felkészültségét jónak ítélem meg. A tiszti állomány minden tagja kivétel nélkül felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik. Sok közöttük a két- vagy háromdiplomás is. Tisztjeink a legkülönbébb területek szakértői, kvalifikált, politikai és világnézeti téren elkötelezett, fegyelmzett emberek. Technikai feltételeink is sokat fejlődtek. A tiszthelyet-

teszi állomány szintén jól felkészült, többségükben középiskolai végzettséggel rendelkeznek. A szakmai képzettség mellett rendőreink tervszerű kiképzésben részesülnek.

- Megítélése szerint e fontos munkának milyen az anyagi és társadalmi elismertsége?

Az anyagi elismerésből jó volna több is. A párt- és kormányzati szervek ismerik gondjainkat. Amint erre lehetőség nyílik, meggyőződésem, rendezni fogják a rendőri fizetéseket. A társadalmi elismerés nem marad el. Ezt jelzik a kitüntetések. De ami a legfontosabb számunkra: a lakosság segítőkész, az emberek bizalommal fordulnak hozzánk és támogatnak munkánkban.

- Ezredes elvtárs! Ön hogyan lett rendőrfőkapitány?

Bányászként kezdtem életpályámat. Onnan küldött a párt erre a területre, de én rendőrnek jöttem, nem főkapitánynak. Ezt a hivatást választottam. 1951 óta a rendőri munka minden fázisát bejártam, így jutottam el jelenlegi beosztásomig. Mi, akik az akkori generációhoz tartozunk, előbb lettünk rendőrök, utána kellett hozzá a képesítést megszerezni. Sok éjszakát töltöttem a könyvek mellett, miközben a feladatok, a gondok nem szüneteltek.

- Szereti ön a rendőrvicceket?

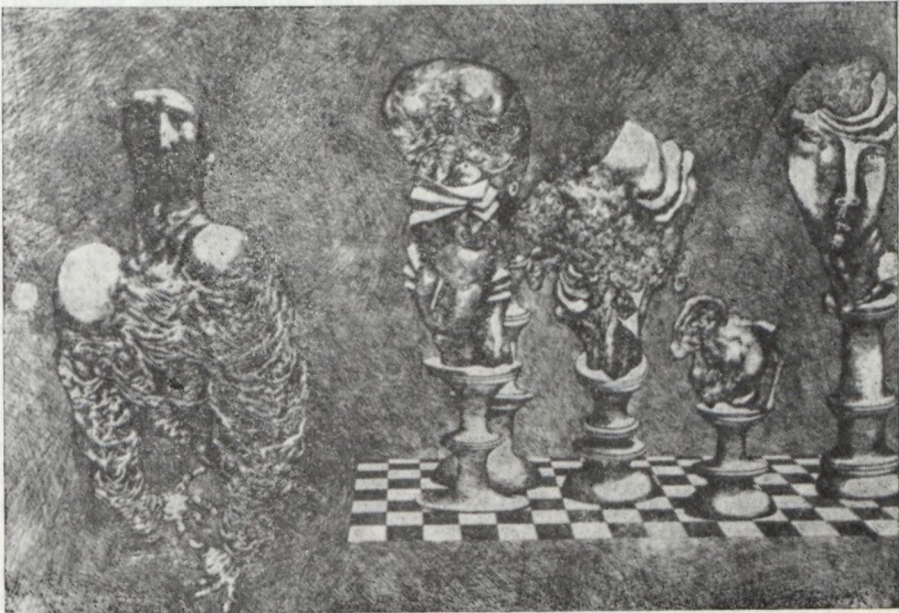
Szeretem.

- Kérem, mondjon egyet.

Szívesen. De csak magának . . . Ha tetszett, terjeszthető.

- Köszönöm a beszélgetést.

BACSKÓ PIROSKA

Napló helyett VI.

A férfi beszél.

Láthatta: annak villámszagotott
bányavilága, halottat cipelő
válla, akár az övé, ugyanaz.

Miért hinné, hogy él?

S az árnyék, amivel
színiültig telt. Mi az?

Nem a halál. Ha nem akarod.

Higgye el? – Ne félj, nem az.

Higgye, hogy e csatagos orfeuszi
arc

hozzá beszél? A hidra?

És rákiált, hogy visszahívja.

(Tóth Judit: *Eurüdiké-változat*)

Tóth Judit *Eurüdiké-változatában* benne van mindaz, amit én tavalyi két Orfeusz-versemben, s az *Orfeusz panasza* című rádióműsorban – kellő bölcsesség és tapasztalat híján – nem tudtam elmondani, de még felismer-ni sem. E változat lényege: ne várjunk, mert nem is várhatunk senkitől *agresszív-könyörgőn* bármiféle megváltást, vagy feltámadást. Az egyetlen, amiben bízhatunk (és akkor is csupán kivételes esetekben!) az, hogy olykor, egy-egy pillanatra *nemüktől függetlenül* egymás Orfeuszává, vagyis életbe visszavezetőjévé válhatunk. Persze, az „Orfeusztalan” (Eurüdikétlen!) időszakokat sem töltheti Hádész-széli nyűglődésben az ember.

Néha egészen apró dolgok adnak sok napra elegendő örömet. Tegnap például sűrű esőben autóztunk Hódmezővásárhelyre, Csernus Mariannal. *Eszterlánc* című könyvének elhalasztott könyvnapi premiérjén én voltam a beszélgetőtárs. Mire odaértünk, kisütött a nap, sőt, a könyvtár melletti udvarban valóságos málnadzsungelt találtam, telis-tele érett gyümölcscsel. Aki kóstolta már, tudja: az ősz végi eper és málna aromája – nem minden-napi élmény. (Ha ezt a naplófélet a XIX. században körmögletném, zárójel nélkül is le merném írni ugyanazt, amit most, a huszadikban, csak zárójel-ben: hogy olyan *tragikusán átható* íze van, mint az utolsó nagy szerelem-nek. Vagy az *elkésztettek?*)

A málnakóstolgatás mellett más jó is volt ebben az éjszakába nyúló „ki-szállásban”. Hosszú és tartalmas beszélgetés, amelyből kiderült, a Cvctaje-va-Plath-Dickinson-szentháromság nem egyedül az én mániám. . .

Vásárhely, ahol '86 tavasza óta most jártam másodízben (pedig kerek öt évig a szomszédos Szegeden egyetemistáskodtam; igaz, nagy adag oktan-jogtalan „pannon göggel” minden iránt, ami alföldi. . .) egyre jobban tetszik. És egyre jobban megértem Németh Lászlót, aki éppen itt tudott menedéket, ritka nyugalma éveket találni. . .

Az utóbbi hónapokban legnagyobb meglepetésemre többen is reagáltak a *Napló helyett* korábbi részeire. Szakmabeliek éppúgy, mint „civiliek”. Egy gyógypedagógusnő levele különösen tartós visszhangot vert bennem: „...Olyan ez a napló, mint te magad. Schol semmi púder. . .” És épp ez a kendőzetlenség az – miért is tagadnám? – amit íróságomon innen és túl, a legtöbbre becsülök önmagamban.

Erről jut eszembe: mostanában igen-sak vegyesen érnek a szakmai meglepetések. Egy édes, egy keserű –, mintha valaki ecc-pecc-kimeheccet játszatna velem. Az édessel kezdem: úgy néz ki, hogy három rövid vers erejéig rászabadítanak a nagyközönségre, azaz beengednek a *Szép versek* 19. . .nak titulált költőkarámba. Persze, ezt is úgy totóztam ki, a szerződés egyetlen kísérő sor nélkül érkezett, a csupán betűtípusából „agnoszkiált” levonat alapján. Hasonló, de ezúttal üröm nélküli jó, hogy befutott negyedik kötetem, a *Képes beszéd* szerződése, amelyre az Alap előleget is ad. Nagyon bánt ellenben, hogy Gergely Ágnes vers- és műfordításkötetéről igazán nagy gonddal és szeretettel (s azt hiszem, nem értés-hozzáértés nélkül!) megírt kritikám számomra érthetetlen okból nem jelenhet meg az Ésnél. Az „illetékesek” szavaiból azt vettem ki, hogy nem szakmai aggályaik vannak, csak azokat az *adorációs piruettek* hiányolják, amelyekre általam nagyra becsült szerzők munkáival kapcsolatban is alkalmatlan vagyok. Mindezen csöppet sem javít, ha a cikk honoráriumát (ha már megírta!) oda akarják vetni nekem. Bár lennék olyan helyzetben, hogy hasonló esetekben bárkinek azt mondhassem: „Köszönöm, nem kérek belőle.”

Mielőtt befejezném, el kell mondanom még a kihagyhatatlant: szeptember végén és október elején jártam Gyomán (mai nevén Gyomaendrődön), mindazokon a helyeken, ahol nagymamáék éltek. A gyerekkori mesékben annyit emlegetett Körös-parti Társulati Ház – nagymama szülőháza – kertjében képtelen voltam uralkodni magamon, s amit színte soha nem teszek, idegenek előtt elsírtam magam. Valószínűleg azért is, mert az 1985-ös esztendő számomra minden szempontból nagymama és a végérvényesen elvesztettnek hitt gyerekkor percnyi visszatérésének éve volt. . .

Ez az ideji, 86-os ősz egyébként is „vándorévszaknak” bizonyult: egy tihanyi kirándulástól néhány, Sárospatakon töltött szikrázó óráig és két salgótarjáni útig, no meg a már említett többi kiruccanásig sok minden belefért. S ezek a csavargások, ha nem is sokáig, ideig-óráig mindenképpen lecsillapítanak és megnyugtатnak. Ha a gyerekekkel megyünk, akkor az ő élményeik révén, ha egymagam, és munkaügyben, akkor pedig mindazok jóvoltából, akikkel előadásaim előtt, közben, vagy után találkozom. Nincsenek, ne is legyenek soha viaszfiguralények, muszájból megőrzött, időről időre leporolt figurák az életemben. Akiket elfogadok, s ami még fontosabb: akik engem elfogadnak! akkor is részesí mindennapjaimnak, ha ritkán találkozom velük. Mint – többek között – Ilia tanár úrral, aki a valóban kissé hosszúra sikeredett, ám „magánérdekű asszonynevelő” mégiscsak több *Petrőczy Évának hívják, foglalkozása: költő* című rádióműsor után nem volt rest, s egy ritkaságnak számító szegedi őslevelezőlapon írta

meg, hogy ebből az adásból nagyon lényeges dolgokat tudott meg rólam és munkámról.

Amíg ezeket a sorokat írom, Andris melletttem, a „nagyágyon” a *Csinyinka álma* lemezt hallgatja. Hogy ismétlődnek a dolgok, a *vonzások és választások*. Jékely és művei iránti szeretetemet, sőt rajongásomat, soha nem „adtam fel” leckeként a gyerekeknek. Ezért különösen jó látni, hogy milyen lelkesen fogadják az ő korosztályuknak szóló műveit. Irodalmi ízlés – a génekből? Nem is olyan abszolút lehetetlenség, amilyennek látszik.

Végzőként, mielőtt – legalábbis egy időre – abbahagynám ezt a tulajdonképpen nem is naplót, hadd térjek vissza csaknem monomániámra – Cvetajevára.. Fáradtan és tompán kocogtam ma itt, Erzsébeten, s pusztán véletlen, hogy megálltam a *Fürge Ujjakkal* és hasonló sajtóorgánomokkal kitapétázott újságosbódé előtt. De milyen jól tettem, hogy megálltam; mert valósággal belevágott a szemembe a *Szovjet Irodalom* októberi számának címlapja, amelyen a csupa nagy betűvel szedett fontos publikációk közt ezt olvastam: *Cvetajeva levélregénye*. Címe: *Firenzei éjszakák*. Legszívesebben az egészet idemácsolnám, mert amióta élek (olvasok-írok!) alig volt irodalmi mű, amelyből ennyire a saját életem, gesztusaim, szavaim néztek volna velem farkasszemet. Ez az írás voltaképpen egy alig epizódszamba menő szerlelem lenyomata, tizenegy levélbe, s két rövid utóhangba tömörített összefoglalása. De mindaz benne van, amit a „költő szerelme” annyiszor félreértett műfajáról érdemes megtudni.

Talán a legfontosabb: a költő nem úgy szeret, vagy legalábbis nem kötelező úgy szeretnie, hogy feltétlenül tehetségével és emberségével egyenértékűt választ. Vagy szerelmében hasonló hófokút. A hangsúly azokon a mérhetetlen energiákon van, amelyeket e személyében nagyon is esetleges társ felszabadít benne, az alkotóban. Más, rokonszenvesebb megfogalmazásban: ami azt a másikat is *alkotóvá emeli*, nemegyszer anélkül, hogy tudomása volna róla. És még egyet: mi értelme volna azt mérlegelni, ki egy szerelmi játszmában az értékesebb, a „méltóbb” fél? . . .

„Magának akarok örülni, és azoknak a sötét erőknél, amelyeket úgy tár fel bennem, mint egy forrásfakasztó. A forrásfakasztónak nem kell rácbrednie se tulajdon erejére, se a forrás értékére.”

Legyen ez a néhány cvetajevai sor a *Napló helyett* befejezetlenségéhez-befejezhetetlenségéhez illő búcsú az olvasótól, és attól az első kísérlettől, hogy valamelyest lelepezzem verseim hátterét.

Ének az éjben

Szlovákiai magyar írók 1939—1945

A feledésre hajlamos történelmi közemlékezetből, de még a kultúrhistoria vizsgálódási köréből is végzetesen kiesett a fasiszta szlovák államban maradt magyar kisebbség hat esztendeje. Pedig a mintegy 65 ezer lelket számláló népcsoport az emberként és magyarként való megmaradás, vagyis az erkölcsi és nemzeti tartás magasrendű példáját nyújthatja a mának. Nem utolsósorban azzal, hogy katasztrófális történelmi és rendkívül hátrányos politikai feltételek között képes volt humanista szellemi hagyományait megőrizni és – legalább szándékaiban – tovább gazdagítani.

1939-ben – Szlovákia magyar többségű déli területeinek visszacsatolását követően – mindössze tucatnyi, az első Csehszlovák Köztársaság két évtizedében már termékeny és többé-kevésbé elismert szépíró, esszéista, kritikus maradt a szlovák államban. Közülük is számosan hallgatni kényszerültek: *Fábry Zoltán* és *Szabó Béla* korábbi baloldali szereplésük miatt, *Egri Viktor*, *Sas Andor*, *Sebesi Ernő* és *Szenes Erzsé* a faji megkülönböztetés és üldöztetés okán, *Győry Dezső* pedig Magyarországra költözött. Aligha volt túlzás, ha az ittmaradt – számottevő teljesítményekkel hitelesített – két író, *Peéry Rezső* és *Szalatnai Rezső* után a „másodvirágzás” korszakát a „Rezsők irodalmának” nevezték. A nagyobb formátumú alkotók távolléte, illetve némaságba kényszerítettsége folytán keletkezett szellemi űrt viszont nyomban kitöltötték az önjelölt dilettáns tollforgatók. Mintha csak ismételte volna magát a kisebbségi kultúrtörténet, hiszen az 1919-es államfordulatot követő első esztendőök szlovenszkói magyar irodalmát is az önképzőköri színvonalú műkedvelés jellemezte. Az új rajzás azonban néhány arra érdemes tehetséget is a felszínre emelt: 1939 után teljességgel ki *Ásgútby Erzsébet*, *L. Kiss Ibolya*, *Pozsonyi (Wimberger) Anna*, *Páll Miklós* és *Mártonvölgyi (Martinček) László* pályája. A névsorra tekintve föltűnik, hogy a kis létszámú írotársadalomban – arányát tekintve – milyen szépen képviseltette magát a női nem. Hajlamos vagyok azt hinni, hogy ez nem pusztán véletlen, de magasabb értelme volt a jelenségnek, s ami az erdélyi *Farkas Árpád* – kötetcímmel is nyomtatékosított – „asszonyidő” metaforájával magyarázható. Vannak olyan nyomasztó történelmi korok, amikor már a hősies, azaz férfias kiállás, a hatalommal szembeszegülő dac is kudarcra ítéltetik, csupán a védelmező asszonyi melegség és gondoskodás marad az egyedüli menedék, az egyetlen esély a túlélésre. Föltéve sem látszik igazolni az a tény, hogy a korszak próza-, líra- és esszétermése – a témaválasztás tekintetében – három jellegzetes csoportra osztható. A legjobb alkotások mondandója a nemzeti múlt és a magyar művelődéstörténet; a szülőföldhöz, családhöz, társhoz való ragaszkodás; valamint az emberségvágy, a humanizmus eszménye körül kristályosodik ki. Mindhárom tematikai vonulat egyszerre jelent társa-

dalmi érvényű, ugyanakkor nagyon is személyes megkapaszkodást és menekvést. Megkapaszkodást abban az értelemben, hogy az állampolgári jogaiban és – a zsidó származásúakra nézve – elemi emberi jogaiban csorbított magyarságnak lelki fogódzókra, emberi-nemzeti öntudatot erősítő cszmei pillérekre volt szüksége. Az „*ember az embertelenségben / magyar az űzött magyarságban*” Ady-képlettel jellemezhető korban természetes volt, ha a magyarul kiáltott emberi hang a szülőföld szeretetének, az emberi összetartozás fontosságának, a nemzeti múlt becsülésének és egy emberségesebb világ reményének visszhangját várta. De ugyanígy – és hasonló intenzitással – érhető tetten a novellákban, versekben, tanulmányokban a menekülés szándéka; menekvés a külvilág rémületei elől a lélek benső tájaira, a megszépített múltba és a bizakodással erősített, egyetemesebb horizontú, emberséges jövőbe. Mindezek persze örök emberi vágyak és értékek, csakhogy a szorongató „itt és most” hihetetlenül fölértékelte őket a kortársak tudatában. S így váltak a művek egyfajta tiltakozássá, vagy legalább kihúzódo, egyet nem értő elhatárolódássá. A menekülés és az elvágódás ilyen sűrített jelenléte az alkotásokban, óhatatlanul új kérdést támaszt: hol maradt a korvalóság ábrázolása? Hol maradt az élethez való ezerszálú művészi kötődés? Az elmélyült elemzés kimutathatja, bizony jelen van, csakhogy nem elsősorban és látványosan a témaválasztásban, sokkal inkább az érzelmek tartományában: az elvágódást, a meghittség vágyát, a nosztalgiát, a jövőhívet éppen a komor, sőt durva jelen váltotta ki az írókból. Az már aztán egyéni tehetség és mesterségbeli tudás kérdése volt, ki, milyen esztétikai érvénnyel és művészi erővel ábrázolta gondolatait, érzéseit. Mert nem öncélú múltba révedés vagy megfoghatatlan elkívánczolás jellemzi ezeket a műveket, hanem éppen a jövőérdek szolgálatára, pontosan úgy, ahogy Fábry Zoltán mondta: „*Minden gondolat jövőérvénye múltfedezetével arányos*”.

A pályájuk kiteljesedését e korszakban elérők közül az egyik legerőteljesebb tehetség, Ásghúthy Erzsébet volt, a prózaíróként, lírikusként egyként nagyon tudatos művészként. Kétségbevonhatatlan artisztikuma azonban néhol öncélúvá válik, s romantikus látásmódja – a hiteles, női líraságon túllépve – túlzásokba csúszik. L. Kiss Ibolyának a nemzeti kultúrhistoria jeleségeit megidézó prózáját szintén jellemzi a hol naiv, hol meg didaktikus, de minden esetben romantizáló szemlélet. Kitűnő kompozíciós készsége, lebilincselő cselekményvezetése sok esetben hatásvadásszáttá válik, mert hősei életpályájából mindig a hálásnak ígérkező drámai mozzanatokot emeli ki és írja meg. Viszont innét ered egyik leglényegesebb crénye: hőseit a hagyományostól, a megszokottól jócskán eltérő megvilágításba meri és tudja helyezni. Pozsonyi Anna a leginkább nőiróalkat. Látnivaló kedvvel és lélektani fölkészültséggel formálja történeteit, egyéníti szereplőit. A cselekményszálak azonban – többnyire előreláthatóan – megrázó végkifejletbe torkollanak. A szlovákiai magyar l'art pour l'art „kispolgári” látású képviselőjének tartott Páll Miklós borongós hangulatú versei inkább csak helyzetrajzok; prózája is jobbára szemléletességéért dicsérhető, semmint lélekábrázolásának vagy cselekménybonyolításának értékeiért. Mártonvölgyi László érdemei a kisebbségi könyvkiadás megszervezésében a legnagyobbak. Tanulmányainak, esszéinek tárgya a magyar irodalom, művészet, történelem helyi – elsősorban is Nyitra-vidéki – hagyományai, s a korszakban közölt írásaival a legnemesebb öntudatépítő, hagyományápoló küldetést töltötte be. Az antológia legértékesebb műve bizonyosan Györy Dezső nevezetes *Emberi hang* című poémája, amely azon túl, hogy a

magyar antifasiszta költészet egyik legszebb darabja, a lírikus pályája csúcspontját is kijelölte. A majd' négyszáz soros kollektív önéletrajz átfogja a csehszlovákiai magyar ifjúság két évtizedes álmait, terveit, küzdelmeit és a Fábry Zoltántól ismert vox humana fölmagasztosulásába ível. Az emberi hang volt az „első virágzás” idején a magyar kisebbség küldetéses szerepének lényege, megmaradásának és föllemelkedésének záloga, de később is ez maradt léte értelme. A történelmi felelősségérzet maximumát mondta el Győry e két sorban: „Gyűlölségre nevelt sorsunk / mi szeretetre önmagunk”.

Antológiászerkesztő a kudarc kilátása nélkül ritkán vállalkozhat arra, hogy például egy korszakról teljességet reprezentáló keresztmetszetet nyújtson. Annyi az esetlegesség, a „külső” és személyes szempont, hogy csakis túlzó becsúrással foghat munkához. A *Turczel Lajos* válogatta gyűjtemény mégis a legmegbízhatóbban mutatja be az utókornak a szlovák állam magyar irodalmának legjavát; egyedül Peéry Rezső neve hiányzik föltűnően a szerzők névsorából. A kötethez írt előszó, amelyben Turczel áttekinti az elfeledett kisebbség szellemi életének egészét – új fejezetet jelent művelődéstörténetünkben. Akkor is így van ez, ha az 1939–1945 közötti tragikus korszak kisebbségi irodalma – vele e kötet anyaga – még csúcsaival sem ér föl az egyetemes magyar irodalom korabeli legjava terméséhez, mégis valami olyat nyújt, amely egyedülállóvá teszi irodalomtörténetünk e kicsinyke fejezetét. A felelőségnek, a tisztességnek, a jóra vágyásnak, az emberi és nemzeti hűségnek olyan magasrendű erkölcsi tartalmakat hordozó művei láttak ismét nyomdafestéket negyvenvalahány esztendő múltán, amelyek divatzavarokkal és értékválsággal küszködő jelenünk számára bizvást példaértékűek. Egy rettenetes és szégyenletes időszak tragikusan szép dokumentumai a *Csehszlovákiai magyar írók* sorozatban megjelent antológia írásai. (Madách Kiadó)

MEZEY LÁSZLÓ MIKLÓS

A pályatárs művéről

Kulin Ferenc: Közelítések a reformkorhoz

„... a barátságkeresés a fejlődő személyiség első kísérlete a pozitív önmeghatározásra” – írja Kulin Ferenc *Kölcsey* és *Szemere Pál* kapcsolatát értelmezve, s így folytatja: „Különösen így van ez a szentimentális barátság esetében, ahol az egybeforró lelkek egymással való azonosságukat feltételezik...” Csábítóbbak ezek a mondatok annál, hogysen mellőzhetném idézésüket. Könnyen lelepleződő alakoskodás, ízetlen és ildomtalan álarcos játék volna úgy beszélnem erről a tanulmánygyűjteményről, mintha szerzőjét nem ismerném (immár két évtizede), mintha nem volnánk munkatársak, s nem volnánk meghitt barátságban. Ha a könyvismertetés műfaja nehezen is viseli el a vallomások tónust, Kulin könyve most följosít, sőt apellációt nem tűrve késztet erre. Barátságunk viszont az őszinteségre. Mert nem szentimentális ez a barátság.

Kulin tanulmányain medítálva, nemcsak azoknak a tudományos elveknek, megközelítési módoknak, politikai üzenetként is értelmezhető ideológiai állításoknak a számba- és tudomásulvétele a fontos számomra, amelyekkel azonosulni tudtam, tudok, vagy szeretnék, hanem azoké is, ahol ellentét van közöttünk. Pálya- és munkatársi rokonszenvem talán éppen azért erős iránta, mert a számomra elfogadhatatlannak tűnő vélelmeit és gesztusait is szigorúan konzekvens etika, személyes szuverenitás hitelesíti. Ennek a fajta elismerő-polemizáló, de mindenképpen empatikus és intim hangnak a nyilvánosság előtt természetesen csak akkor van jogosultsága, ha a személyes, „interperszonális” szférán túli tanulságokra is tud utalni. Merem remélni, hogy annak a generációnak, amelyet egy újabb film – ironikusan és nem egészen korrekt módon – „nagy”-nak minősít, mentalitásához, történetéhez és jelentőségéhez Kulin Ferenc munkálkodása is hozzájárult néhány felismerhető karaktervonással. Ezek méltatását-minősítését elengedhetetlennek tartom – nem pályatársi üzenetként, hanem, mint generációs önreflexiót.

Nem mértékeli az itt olvasható tanulmányok szakmai színvonalát, mégis szükséges rögzítenünk: Kulin nem tudós alkat. Nem tudós abban az értelemben, ahogy tudósnak tekintünk egy megszállott filozoptert, aki ritkán, vagy sohasem mer áthágni, vagy akár csak átpillantani is diszciplinájának a mindennapokat kizáró kerítésén. Gondolkodónak, moralistának és politikusnak tudnám nevezni. Olyan személyiségkombináció ez, amely – hosszú távon – nemigen létezhet harmonikus viszonyban sem egy racionalistán technikai beállítottságú, sem egy irracionálisan változékony, sem egy, a strukturális öntisztulástól idegenkedő korról és szociális-politikai szerkezettel. Ez az alkatképlet hajlamos ugyan a taktikára elvei érvényesítése érdekében –, de csak egy bizonyos pontig, kész a mérlegelésre, de nem óhajtja tudomásul venni a hamis súlyok használatát (egyik serpenyőben sem), hajlik a doktrínéségre, de csak önmészto fejelemmel. Sem a nyi-

tottság, sem a szervezőkészség, sem a kompromisszumra való hajlandóság, se egyéb személyes tulajdonság nem elegendő ellensúly egy ilyen személyiség számára, ha konfliktushelyzetbe kerül – s ez időről időre óhatatlanul elkövetkezik – az intézményes politikai szerkezettel. Kulin Ferenc pályamódosulásai (ahogy társaié is) meglehetősen szükségszerűséggel vallanak – időnként a látványosságot sem nélkülözve – korunk és egy bizonyos személyiségtípus, értelmiségi mentalitás dilemmáiról. Amit nagyon durva, bár az igazság nem kevés elemével bíró általánosítással így fogalmazhatunk meg: van-e mód – általában, vagy alkalmanként, elvileg, vagy időlegesen – az intézményeken belüli, de az apparátuson kívüli politizálásra. Hic et nunc.

Kulin Ferenc pályakezdése óta folyamatosan művelte és műveli szakmáját – a magyarországi reformkor kutatója; sok éven át rendszeresen szemlélte a kortárs irodalmat; köteteket szerkesztett, s lapszerkesztő is volt. Tevékeny résztvevőjeként látjuk a nyolcvanas évek első harmadáig mind a tudományos, mind a kulturális életnek. Kötetének tanulmányai másfél évtizedet fognak át, lehetetlen észre nem vennünk rajtuk a személyiség és az idő viszonyának ujjnyomait. Már magát a korszakváltást sem tekinthetjük véletlennek. A politikai artikulációra is igényt tartó, s – hadd írjam le – a tevékeny hazafiságnak elkötelezett kutató számára van-e inspirálóbb szakasza historiánknak, mint a polgárosodás kezdő szakasza, amely egybeesik a nemzeti emancipációs küzdelmek legszebb eseményeivel? Az a kor, ahol az irodalomnak és a közéletnek olyan óriásai küzdöttek a korviszonyokkal és önnön esendő személyiségükkel, mint Kölcsey, *Eötvös* és *Petőfi*. Kulin doktori disszertációját a reformkor Dózsa-képéről írta. Ez is a hatvanas évek közepét jellemző témaválasztás, közéleti tett-készségtől meghatározott tudományos ízlésmanifesztáció. Kulin bámulatos makacssággal ragaszkodik szakterületéhez, jóllehet lehetetlen nem érzékelnie, hogy a reformkor, s főleg a reformkori – aktualizálható – ideologikum még a szakelví kutatásokban is háttérbe szorulni látszik. Ahogy ritkúlnak az ilyen típusú – az esztétikai szempontot az ideológiáitól soha nem függetlenítő – értekezések is. Más idők járnak most. Egyre többen foglalkoznak a századvéggel és a századvégekkel, a forradalmak utáni korokkal, a kompromisszumok epocháival. Ma a strukturális elemzések vagy a spirituális élményátiratok divatosak, meg a mélyfilológiai bűvárlatok és a leíró művelődéstörténet. A divat, persze, korigény és kortünet.

Kulin *Kazinczy*-, *Kölcsey*-, *Eötvös*- és *Petőfi*-tanulmányaiból, valamint a leginkább reformkori példaanyaggal élő nemzettraktátusaiból határozott és egyéni korkép alapvonásai bontakoznak ki. Ez az új reformkor-konceptió esztétörténeti alapotottságú, s úgy vélem, következetesebb, a kor európai filozófiájával és a magyarországi ideológiai fejleményekkel sokkal erősebb összhangban van, mint az utolsó megjelent szintézis, az akadémiai kézikönyv harmadik kötete. Fő újdonsága ennek a fölfogásnak az, hogy „a disszonáns létélményt feloldó esztétikai magatartást” következetesen két pólus, két vélet, a klasszika és a romantika közti választás lehetőségrendszereként szemléli. Emellett –, s ezzel összefüggésben – az ekkor (az 1810-es években) kibontakozó újszerű nemzetfelfogást szoros kapcsolatba hozza az individuum válságával. Az az etikai, történetfilozófiai és lélektani alapotottságú személyiségelmélet és az a politikumtól is motivált ideológiai változássor, amelyet e kötet konstruál és rekonstruál természetesen

csak szigorú műelemzések sorával, az önelvű irodalmi szempontok fokozottabb érvényesítésével igazolható. Vagy egyetlen jellegzetes írói pályakép szisztematikus feldolgozásával. Kulin készülő Kölcsey-monográfiája remélhetőleg választ ad az esetleges aggályokra az aggodalmaskodóknak.

Néhány kérdőjelet ajánlat formájában magam is kitennék. Kitűnő próbája volna ennek a koncepciónak egy alapos Széchenyi-elemzés. Sokan vélik, hogy ő a magyar romantika igazi inkarnációja, akinél a politikai rendszeresség és elkötelezettség oly sokszor kap meglepő színeket a gátlástalan, vagy gátjait törő személyiségtől. Hasonló tanulsággal járna a második századnegyedet végigélő, a korérzülettel mindig szinkronban alkotó, s mégis öntörvényű, művészi kísérletekbe gyakran és váratlanul belevágó *Vörösmarty* lírájának és epikájának végiggondolása. Kulin elemzéseinek időnkénti kategorikusságát bizonyonnyal oldaná, ha nagyobb figyelmet fordítana nemcsak az európai filozófiára, hanem a kortárs világirodalomra is. Kölcscy-t még tekinthetjük, vagy Eötvöst egy-egy évtized reprezentánsának –, de ahol egy *Hölderlin* és egy *Goethe* alkot egyidejűleg, vagy egy *Stendhal* és egy *Balzac*. . . Nem lenne tanulság nélküli néhány szál nyomon követése az 1849 utáni korszak magyar irodalmában sem. Ha Eötvös *Karlsruhijának* színhelyválasztásán tünődünk, elháríthatatlanul kínálkoznak a magyarázó példák a későbbi évtizedekből. A *Férj és nő* (Kemény), az *Anatole* (Toldy István), az *Álmodója* (Asbóth János) alapján szükségsszerűségeként állíthatjuk, hogy, ha a magyar író ontológiai problémákat, a polgári személyiség meghasonlottságát kívánja regénytárggyá emelni, kénytelen nyugat-európai kulisszák közé vinni hőseit. Ugyanigy, amikor Eötvösnél a provinciális kisváros jellegzetességeit említi *Babtyinra* is hivatkozva, magyar példák is idézhetők volnának szép számmal *Mikszáth*tól *Kosztolányi*ig és *Krúdy*ig, *Móricz*tól *Németh László*ig. A „felesleges ember” képletére is számos hazai regényillusztráció kínálkozik. Vagy az ideológiát nézve: hasznos lett volna bemutatni, hogy Eötvösnek a negyvenes évek közepén, a Reformban megfogalmazott álláspontja az alkotmányosság monarchia-nemzeti-ségekre kérdéskomplexumáról miként él tovább Kemény forradalom utáni röpirataiban. S folytathatnám a sort. Mindenesetre a romantika mint áramlat, vagy választási lehetőség túléli a szabadságharc bukását, s ezen kései évtizedei a korábbiak felméréséhez is adhatnak jellemzési szempontokat.

Kulin értekező iratainak van néhány olyan jellegzetessége, amelyekkel sem olvasóként, sem szaktársként nem tudok könnyen azonosulni. Ezekkel: az esztétikai minősítés ideológiai elemének alkalmankénti túlzása; a deduktivitás, a műelemzés élményfaktorának felfüggesztése. Könnyű volna ezeket a „doktrínérség” címkéje alá sorolni, ám meg kell jegyezni, hogy ezek tudatos elemei munkáinak. Erős filozofikusság – és talán – szaktudósi szemérem munkál bennük. (*A hegyek között* című vers elemzése például világosan jelzi érzékenységét és készségét a műalkotással való teljes érzelmi azonosulásra.)

Hajdani kritikáit is elvi szigor jellemezte: soha nem ámuldozott, kerülte a rajongó mondatfutamokat, nem érezte szükségét, hogy olvasói élményét élményként ossza meg olvasóival. Az „elvi szigor” rosszul hangzó, lejáratott, perzekútorságot idéző kifejezés. Talán fölösleges mondani: mind az elvszerűség, mind a szigor forrása ő maga volt, nem „valami” külső tényező. (Az sem kizárt, hogy évek múlva el kell fogadnunk ezeket a gyakran hüvös modorú, vagy fanyalgó műbírálatokat újabb irodalmunk egyes da-

rabjairól.) Mégis árulkodó jel, hogy fölhagyott a napi kritikával. Egyfelől bizonyára azért, amiért oly sokan mások, az igényesebbek közül: mind kevesebb a lehetőség az autonóm műkritikai gyakorlatra. Másfelől viszont feltehetően érzékelté, hogy „realizmusfogalma”, s a legújabb irodalmi fejlemények között mind feszítőbb az ellentmondás, s ennek élezése sem szerkesztői, sem irodalomszervezői munkáját nem segíti. Itt jegyzendő meg a kép teljessége érdekében, hogy szerkesztőként következetesen és bátran képviselte – a végsőkéig – azt az irodalmat, amelynek néhány irányával izlése aligha tudott azonosulni.

Visszatérve reformkori tanulmányaihoz, sok helyről idézhetnék olyan mozzanatokat, ahol az irodalmi jelenségek önértékei a kelleténél szűkített szemmel vizsgáltnak. Jellemző például már maga ez a cím is: *Kölcsey személyiségének fejlődése – lírája tükrében*. Jól tudom, hogy Kulin számára a reformkornak talán legnagyobb élménye Kölcsey alkata –, mégis ebben az eszmefuttatásban az irodalmi jelenségek majdnem kizárólag illusztratív funkciót töltenek be. Olyannyira, hogy tekintete átsiklik az esztétikailag telített darabokon, s helyettük gyöngébbeket emel ki – egy szigorúan végiggondolt (s hihető) fejlődéseszmé jegyében. Ezzel szemben viszont mestermű az a darab, amely Kazinczy ízlésével (tehát nem műalkotásokkal) foglalkozik, egy tudományos tekintetben rendkívül „gyanússá” vált kategóriát tisztítva meg és értelmezve újjá.

Feltűnő vonása még tanulmányainak a honi szakirodalommal polemizáló jellege. Bár ez a tényező a szakmai fölfogás legszemélyesebb elemei közé tartozik, túlzásokat itt is érzek. Számomra a Kulintól hivatkozott szakirodalom egy része inkább felejthetőnek tűnik, mint vitatandónak. Az efféle hivatkozások nemcsak megbontják a szerző egyéni gondolatszövedékét, nemcsak fölös súlyokkal terhelik, hanem alkalmilag „moderálják” is azt.

A kor és a személyiség viszonyának lenyomata erősen érződik a tanulmányokon. Kulin nem témát váltott lehetőségeinek szűkülése után, nem is korszakot, vagy módszert: hangsúlyai lettek érezhetően borúsabbak, álláspontja radikálisabb, szemlélete viszont nyitottabb. 1977-ben még Krúdy Petőfi-élményét értelmezve, a kelleténél többször emlegeti az író „korlátait” (egy nagyon kevésé rokonszenves szemléleti rendszer frazeológiáját idézve). Egy 1981-es Kazinczy-dolgozatának politikai sugallata –, ha jól értem – a taktikának igen szélső változatára tesz ajánlatot. Abban a tanulmányában, ahol Adynak azon a tragikus révületén, önjellemzésén tűnődik, mely szerint ő „az utolsó magyar”, úgy gondolom, már maga a kiindulópont hibás. Túlságosan komolyan veszi Révaiék fölfogását Ady dilemmákkal terhes forradalmiságáról. S, ha vitázik is velük, mégis koncepciójukan belül maradni látszik. Ady tragikusan személyes és hazafias „eszkatológiája” nem a forradalmár költő teóriája felől érthető meg, nem a forradalmár magára maradottságát jelenti. Az „egyedülvalóság” nem szinonimája az „utolsó”-nak. Megvilágosítóbb, ha Ady, a halni készülő Ady utolsó önmítizáló gesztusát szembeesítjük a múlt század második felének epikájában rendszeresen felbukkanó hőstípussal – *Gyulaitól* Mikszáthon és *Petelein* át Krúdyig és Ady Lápossy Rubenjéig tart a sor – a „halódó öreg nemes” figurájával. Akiknek halálával mindig maga az osztály is kipusztul, s vele az a magyarság is, amelyhez Ady is tartozik. Emez írói élmény és jelkép záró pontjának vélem a haldokló érmindszenti kisúr végszavait.

Két jelentős dolgozata 1984-ből – a *Kölcsey nemzetfogalmi és A publicista Eötvös radikalizálódása* – olyan tényeket emel ki az „anyagból”, amelyek önnön helyzetét is segítik értelmezni. Itt sem „allegorizál”, nem „üzen”, csak nyitottabb és illúziótlanabb. Egy újabb individuális stratégia darabjaiként is értelmezhetőek ezek a munkák, s egyben aligha mellőzhető ideológiai dokumentumok generációnk önértelmezéséhez.

A könyv zárószakaszaiban három tanulmányt olvashatunk a „nemzeti kérdésről”. Az ügy és a tárgy természetéből következően itt helyénvaló a polemizáló eszmemenet. Különböző időszakokban, más és más helyzetben, eltérő kihívásokra születtek ezek az írások. Kulin gondolkodásmódját a legmagasabb szinten jellemzik. Világosak, határozottak, alapvető újdonságokban dúsak (pl. az 1848 előtti nemzeteszme elhatárolása mind a polgáritól, mind a feudálistól; a nemzeteszme társadalometikai programként való fölfogása; a nemzeteszme személyiségelméleti tényezőként való szemlélése stb.). Érdemes volna valamennyi e tárgykörbe vonatkozó eszméjét egy önálló rendszeres traktátusban összefoglalni – elhagyván azokat az illuzorikus, taktikai elemeket, amelyeket úgy is átlépett az idő.

Hadd váltsak végezetül még személyesebb hangra. Kulin Ferenc ezzel a szóval dedikálta nekem könyvét: „közelítésül”. Bárhogy is értelmezsem a szót, a „távolság” elemét nem hagyhatom benne figyelmen kívül. Ismertetésemben nem tartózkodtam a bíráló megjegyzésektől, s azt hiszem, ez az őszinteség engedi meg – paradox módon –, hogy a – pillanatnyilag – végső egyenleget már ne a szakmai, vagy az ideológiai, vagy a politikai szférában próbáljam megvonni. Ez a könyv egy jelentékeny, sokakat inspiráló, szuverén, de korunkat mégis jellemző személyiség egyik tevékenységi formájának objektivációja és illusztrációja – összhangban mindazokkal a mozgásformákkal, amelyeket alkatának igényei kívántak és korviszonyai engedtek. Ha Kulin Ferencre gondolok – akár egyetértve, akár viszálykodva vele magamban –, végső summaként, egyetértésünket erősítve, ellentétünket áthidalva, egy szó ötlik föl bennem. Reformkori, avittas, korszerűtlen szó, de azt hiszem, az ő szívének is kedves. Ez a szó – a jellem.

ALEXA KÁROLY

PALÓCFÖLD

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Füzesi István

Dr. Kapros Márta

Dr. Németh János István

Dr. Tamáskovics Nándor

Vincze János

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska

Czinke Ferenc

Kovács Anna

Tóth Elemér

Pál József szerkesztő

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján,
Arany János út 21. Telefon: 14-386.

Kiadja: A Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás*
igazgató.

Készült a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén,
8,4 (A/5) ív terjedelemben.
F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató.

87.46808 N. S.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Alexa Károly egyetemi adjunktus,
irod.-tört. (Bp.); *Bacskó Piroska* fő-
iskolai tanár (Salgótarján); *Baranyi*
Ferenc költő (Bp.); *Rolando Certa*
költő, *Impegno '80* főszerkesztője
(Szicília); *Csanády János* költő
(Bp.); *Gulay István* író (Bp.); *Ga-
rai Gábor* költő (Bp.); *Kerékgyar-
tó T. István* népművelő (Jászbe-
rény); *Käfer István* irod.-tört.,
ELTE (Bp.); *Mezey László Mik-
lós* irod.-tört. (Bp.); *Németh János*
István népművelő (Rétság); *Petrőczy*
Éva költő (Bp.); *Praznovszky Mi-
hály*, a Palócföld főszerkesztője
(Salgótarján); *Sarusi Mihály* író
(Békéscsaba); *Szakály Sándor* törté-
nész, Hadtörténeti Intézet és Múze-
um (Bp.); *Szepesi József* költő, a
Cigány Újság szerkesztője (Bp.);
Székely András Bertalan történész,
Magyarságkutató Csoport (Bp.);
Varga Imre költő (Bp.)

☆

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál. (HELIR) Budapest, V., József nádor tér 1. - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 213-96162 pénzforgalmi jelzőszámmal. Egyik szám ára 16 Ft, előfizetési díj fél évre 48 Ft, egy évre 96 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és papokat nem örvénk meg és nem küldünk vissza.*
ISSN: 0355-1167. Index: 23-923.

Ára: 16,- Ft

PALÓCFÖLD

1987 MÁJUS